This document belongs to Central Sanskrit University
(Formerly Rashtriya Sanskrit Sansthan, New Delhi)

राष्ट्रियसंस्कृतसंस्थानम्

(मानितविश्वविद्यालयः)

भारतसर्वकारस्य मानवसंसाधनविकासमन्त्रालयस्य तत्त्वावधाने सञ्चालितः

राष्ट्रिय-मूल्याङ्कन-प्रत्यायन-परिषदा 'ए' श्रेण्यां प्रत्यायितम्

नवदेहली

RASHTRIYA SANSKRIT SANSTHAN

(Deemed University)

(Established under the Auspicies of the Ministry of Human Resource Development, Govt. of India)

Accredited with 'A' Grade by NAAC

New Delhi

द्विवर्षीय - शिक्षाशास्त्रि - पाठ्यक्रमः

(2015-16 शैक्षिकसत्रादारभ्य)

(एन.सी.टी.ई. 2014 नियमानुसारं परिवर्तितः)

TWO YEAR SHIKSHA-SHASTRI SYLLABUS

(2015-16 Academic Session onwards)

(Revised as per NCTE 2014 Regulations)

राष्ट्रियसंस्कृतसंस्थानम्

RASHTRIYA SANSKRIT SANSTHAN

New Delhi

D.V. Printers/7th Proof 06.08.2018

प्रकाशकः : कुलसचिवः
राष्ट्रियसंस्कृतसंस्थानम्
(भारतसर्वकारस्य-मानवसंसाधनविकासमन्त्रालयान्तर्गतमानितविश्वविद्यालयः)
56-57, इन्स्टीट्यूशनल् एरिया, जनकपुरी, नवदेहली-110058

Published by : The Registrar,
Rashtriya Sanskrit Sansthan
(Deemed University under the Ministry of Human Resource Development, Govt of India).
56-57, Institutional Area, Janakpuri, New Delhi-110 058

© : राष्ट्रियसंस्कृतसंस्थानम्
Rashtriya Sanskrit Sansthan

प्रकाशनवर्षम् : 2018
Year of Publication

मूल्यम् : ₹
Price

मुद्रकः : डी.वी. प्रिंटर्स
97-यू.बी., जवाहरनगरम्, नवदेहली-110007

राष्ट्रियसंस्कृतसंस्थानम्

(मानितविश्वविद्यालयः), नवदेहली

शिक्षाशास्त्रीप्रथमवर्षस्य पाठ्यक्रमः

अङ्काः 700+400 = 1100

पत्रसंख्या	सैद्धान्तिकविषयाः (अनिवार्यपत्राणि) शैक्षिकपरिप्रेक्ष्यम्	योगः
1.	दर्शनसमाजशास्त्रयोः परिप्रेक्ष्ये शिक्षा	100
2.	अधिगमविकासयोः मनोविज्ञानम्	100
3.	शिक्षणाधिगमयोः सूचना-सम्प्रेषणप्रविधिः	100
4.	भाषाशिक्षा	100
पाठ्यचर्या शिक्षणशास्त्राध्ययनानि च		
5.	संस्कृतशिक्षणम्	100
6.	आधुनिकविषयशिक्षणम्/आधुनिकभाषाशिक्षणम् (किमप्येकम्) 1. हिन्दीशिक्षणम् 2. आङ्ग्लभाषाशिक्षणम् 3. सामाजिकविज्ञानशिक्षणम् 4. क्षेत्रीयभाषाशिक्षणम् (मलयालम्/कन्नड/ओडिया/ बंगाली/डोगरी/मराठी)	100
प्रबन्धनं नवीनप्रवृत्तयः च		
7. (क)	शैक्षिकप्रबन्धनम् (अनिवार्यम्)	50
7. (ख)	नवीनशैक्षिकप्रवृत्तयः (किमप्येकम्) 1. प्रौढशिक्षा 2. शारीरिकशिक्षा 3. पर्यावरणशिक्षा 4. जनसंख्याशिक्षा	50

प्रथमवर्षस्य प्रायोगिककार्यविवरणम्

प्रथमः भागः

प्रशिक्षुता एवं भाषाबोधनवर्गः		**100 अङ्काः**
1.	**प्रशिक्षुता** चत्वारः सप्ताहाः **(क्षेत्रनिष्ठकार्याणि)** **विद्यालयावबोधः** 1. स्वानुभवलेखनपुरस्सरं प्रतिवेदनप्रस्तुतिः – 15 अङ्काः 2. विद्यालयीयभवनाकृतिचित्रे विवरणोल्लेखनम् – 20 अङ्काः 3. निर्धारितविद्यालयीयावबोधनप्रपत्रपूरणम् – 15 अङ्काः	**50 अङ्काः**
2.	**भाषाबोधनवर्गः (21 दिवसाः)** संस्कृत-आङ्ग्ल-हिन्दी भाषाबोधनकक्षाः 1. वर्गात् प्राक् परीक्षणम् – 05 अङ्काः 2. वर्गस्य प्रतिवेदनलेखनम् – 10 अङ्काः 3. प्रशिक्षणकाले प्रदत्तकार्यसम्पादनम् – 10 अङ्काः 4. प्रशिक्षणोत्तरपरीक्षणम् – 25 अङ्काः	**50 अङ्काः**

द्वितीयः भागः

व्यावसायिकक्षमतानाम् उन्नयनम्

भाषादक्षतायाः कार्याणि		**50 अङ्काः**
व्या.क्ष.उ.-1	1. शिक्षानीतिसम्बद्धाभिलेखाः/वार्तापत्राणां सम्पादकीयानि	10 अङ्काः
	2. शैक्षिकपत्रिकाः	10 अङ्काः
	3. माध्यमिकसंस्कृतपाठ्यपुस्तकसमीक्षा	10 अङ्काः
	4. शीघ्रपठनाभ्यासः-दीक्षापुस्तकानि/सम्भाषणसंदेशः/ चन्दमामा (संस्कृतम्) रचनानुवादकौमुदी/शुद्धिकौमुदी/अनुवादचन्द्रिका	10 अङ्काः
	5. विविधाः आदर्शपाठयोजनाः	10 अङ्काः

शिक्षा एवं भाषाकार्याणि च		100 अङ्काः
व्या.क्ष.उ.-2	**भागः-क**	**50 अङ्काः**
	1. संस्कृतसप्ताहः	10 अङ्काः
	2. हिन्दीपक्षः	10 अङ्काः
	3. सामूहिकरचनात्मककार्यम्	10 अङ्काः
	4. वाग्वर्धिनीपरिषद्	10 अङ्काः
	5. संगोष्ठी	10 अङ्काः
	भागः-ख	**50 अङ्काः**
	6. सामाजिकचेतनाशोभायात्रा	10 अङ्काः
	7. वीथीनाटकम्	10 अङ्काः
	8. कला शिल्पं च	10 अङ्काः
	9. सांस्कृतिकगतिविधयः	10 अङ्काः
	10. क्रीडाः	10 अङ्काः

शिक्षणं सूचनासम्प्रेषणप्रविधिश्च			50 अङ्काः
व्या.क्ष.उ.-3	1. प्राविधिकशिक्षणोपकरणनिर्माणम् 1.1 संस्कृतम् - 1 1.2 आधुनिकविषयाः - 1	(5+5=10)	10 अङ्काः
	2. सूक्ष्मपाठाः 2.1 संस्कृतम् - 5 2.2 आधुनिकविषयाः - 5	(5+5=10)	10 अङ्काः
	3. सूक्ष्मपाठानां समीक्षणम् 3.1 संस्कृतम् - 5 3.2 आधुनिकविषयाः - 5	(5+5=10)	10 अङ्काः
	4. M.S. Word, P.P.T., PDF & Picture इत्येतेषां व्यावहारिकोपयोगाभिज्ञानम्	(5+5=10)	10 अङ्काः
	5. प्रायोगिकरूपेण संस्कृत-विकिपीडिया इत्यस्मै योगदानम्	(5+5=10)	10 अङ्काः

प्रथमवर्षस्य प्रायोगिककार्यविवरणम्

क्षेत्रनिष्ठकार्याणि

भागः-1 प्रशिक्षुता चत्वारः सप्ताहाः **100 अङ्काः**

1. विद्यालयावबोधः **50 अङ्काः**

परिसरीयनगरे कांश्चन विद्यालयान् निश्चित्य तेषु विद्यालयेषु विद्यालयीय-व्यवस्थावबोधनाय छात्राध्यापकाः/छात्राध्यापिकाः विषयाध्यापकस्य मार्गदर्शने गणशः सप्ताहमितकालाय प्रेषणीयाः। ते/ताः तत्र विद्यालयीयगतिविधीन्, नियमितकक्षाकक्षशिक्षणम्, कार्यालय-पुस्तकालय-प्रयोगशाला- क्रीडाक्षेत्राणि च सम्यगवलोक्य, विद्यालयप्रबन्धनमवगत्य, स्वानुभवानुसारेण प्रतिवेदनं विलिख्य, विभागद्वारा निर्धारितं विद्यालयीयावबोधनप्रपत्रं प्रपूर्य, विद्यालयीयभवनस्य भौतिकस्वरूपं चित्रीकृत्य, तद्गणीयशिक्षकाय च समर्पयेयुः। तत्तद्गण-मार्गदर्शको विभागीयाध्यापकः प्रतिवेदनं छात्रगतिविधिञ्चाधारीकृत्य मूल्याङ्कनं कृत्वा प्राप्ताङ्कान् विभागाध्यक्षाय समर्पयेत्।

प्रत्येकं छात्रः तत्तद्विद्यालयानां प्रबन्धसौविध्यादिकं लब्ध्वा सुव्यवस्थितरूपेण सचित्रप्रतिवेदनं प्रस्तुयात्। प्रतिवेदनमेतत् प्रायशः पञ्चाशत् पृष्ठात्मकम् अपेक्ष्यते।

- विद्यालयस्य भवनम्।
- कक्षाप्रकोष्ठाः
- कार्यालयः।
- व्यायामशाला।
- पुस्तकालयः।
- क्रीडाक्षेत्रम्।
- गतिविधीनां समयसारिणी।
- प्रार्थना-प्रतिज्ञादयः अंशाः।
- कार्यालयीयाभिलेखाः यथा-उपस्थितिपञ्जिका, स्थानान्तरणप्रपत्रम्, चरित्रप्रमाणपत्रमित्यादयः।

मूल्याङ्कनस्य प्रारूपम् अधोलिखितरूपेण भवेत्-

1.	स्वानुभवलेखनपुरस्सरं प्रतिवेदनप्रस्तुतिः	-	15 अङ्काः
2.	विद्यालयीयभवनाकृतिचित्रे विवरणोल्लेखनम्	-	20 अङ्काः
3.	निर्धारितविद्यालयीयावबोधनप्रपत्रपूरणम्	-	15 अङ्काः

2. भाषाबोधनवर्गः (21 दिवसाः) 50 अङ्काः

संस्कृत-आङ्ग्ल-हिन्दी भाषाबोधनकक्षाः

1. भाषाबोधनवर्गस्य आयोजनम् अधोलिखितरूपेण विधातव्यम्-

- वर्गेऽस्मिन् प्रतिदिनम् एकघण्टात्मकावधेः सप्तकालांशाः स्युः।
- तत्र प्रथमकालांशद्वये आदर्शसम्भाषणशिविरस्य शिक्षणं कारणीयम्।
- तृतीये कालांशे आङ्ग्लभाषायाः व्याकरणावबोधस्य शिक्षणं स्यात्।
- चतुर्थे कालांशे हिन्दीभाषायाः/क्षेत्रीयभाषायाः भाषातत्त्वानां शिक्षणं स्यात्।
- पञ्चमे कालांशे अधोलिखितविषयान् प्रति विद्यार्थिनाम् अभिमुखीकरणं स्यात्-

अध्यापकत्वम्, अध्यापकशिक्षायाः स्वरूपं, समस्याः सम्भावनाश्च, संस्कृतशिक्षायाः महत्त्वं, समस्याः सम्भावनाश्च, संस्कृतभाषाशिक्षकः, राष्ट्रियैकतायै संस्कृतस्य आवश्यकत्वम्, संस्कृतं विज्ञानञ्च, गुरुशिष्यपरम्परापरिरक्षणम्, सूक्ष्मशिक्षणम्, स्थूलशिक्षणम्, श्रवणकौशलम्, शुद्धोच्चारणपूर्वकं भाषणकौशलम्, पठनकौशलम्, लेखनकौशलम्, शिक्षणसूत्राणि, शिक्षणकौशलपाठानां सम्प्रत्ययः, प्रस्तावनाकौशलम्, वाचनकौशलम्, प्रश्नकरणकौशलम्, व्याख्याकौशलम्, श्यामपट्टलेखनकौशलं, गृहकार्य चेत्यादयः।

- अवशिष्टयोः कालांशयोः अनुप्रयुक्तसंस्कृतव्याकरणावबोधसम्पादने अधोलिखितव्याकरणांशानां शिक्षणं स्यात्-
- **सुबन्तविचारः**

  अजन्त-हलन्तशब्दाः: पुं. | स्त्री | नपुं

  सर्वनामशब्दाः: एतत् | तत् | किम् | इदम् | अस्मद् | युष्मद्
- **तिङन्तविचारः**

  परस्मैपदिनो धातवः | आत्मनेपदिनो धातवः | उभयपदिनो धातवः | पुरुषव्यवस्था | लकाराः
- **सुबन्त-तिङन्तयोर्मेलनम्**

अकर्मकम्	सकर्मकम्	द्विकर्मकम्
।	।	।
कर्तरि	कर्तरि	कर्तरि
।	।	।
भावे	कर्मणि	कर्मणि

- **महेश्वरसूत्राणि** – प्रत्याहाराः।
- **सन्धिः** – स्वर-हल्-विसर्गसन्धयः।
- **समासः** – पूर्वपदार्थप्रधानः, उत्तरपदार्थप्रधानः, उभयपदार्थप्रधानः, अन्यपदार्थप्रधानः, कर्मधारयसमासो द्विगुसमासश्चेति।
- **प्रत्ययाः** – क्तवतु-क्त, शतृ-शानच्, क्त्वा-ल्यप्, तुमुन्।

भाषाबोधनवर्गः (21 दिवसाः) **50 अङ्काः**

संस्कृत-आङ्ग्ल-हिन्दी भाषाबोधनकक्षाः

1. वर्गात् प्राक् परीक्षणम् – 05 अङ्काः
2. वर्गस्य प्रतिवेदनलेखनम् – 10 अङ्काः
3. प्रशिक्षणकाले प्रदत्तकार्यसम्पादनम् – 10 अङ्काः
4. प्रशिक्षणोत्तरपरीक्षणम् – 25 अङ्काः

भागः-2 व्यावसायिकक्षमतानाम् उन्नयनम्

व्या.क्ष.उ.-1 **50 अङ्काः**

1. **शिक्षानीतिसम्बद्धाभिलेखाः/वार्तापत्राणां सम्पादकीयानि**-लिखितप्रतिवेदनं विंशतिपृष्ठाधिकं स्वीकरणीयम्। 10 अङ्काः
2. **शैक्षिकपत्रिकाः**-शैक्षिकपत्रिकाणां नामानि प्रकाशनादिसंग्रहपुरस्सरं कस्याश्चिदेकस्याः शैक्षिकपत्रिकायाः विषये विंशतिपृष्ठात्मकं समीक्षणं स्वीकरणीयम्। 10 अङ्काः
3. **माध्यमिकसंस्कृतपाठ्यपुस्तकसमीक्षा** विद्यालये प्रचलितस्य कस्यचिदेकस्य संस्कृतपुस्तकस्य समीक्षा विंशतिपृष्ठेषु विधातव्या। 10 अङ्काः
4. **दीक्षापुस्तकानि/सम्भाषणसंदेशः/चन्दमामा (संस्कृतम्)** 10 अङ्काः

रचनानुवादकौमुदी/शुद्धिकौमुदी/अनुवादचन्द्रिका
एतेषु कस्यचिदेकस्य परिशीलनं विधाय ग्रन्थस्य
सन्दर्भे विंशतिपृष्ठात्मकं प्रतिवेदनं प्रस्तोतव्यम्।

5. **विविधाः आदर्शपाठयोजनाः**-व्याकरणगद्यपद्यानाम् एकैका पाठयोजना प्रस्तोतव्या। 10 अङ्काः

(अत्र निर्दिष्टाः पञ्च विषयाः क्षिप्रपठनस्य सामर्थ्योत्पादनेन सह भाषादक्षतायै सहायकाः सन्ति। विद्यार्थिनः प्रतिवर्गं कमपि एकं विषयमादाय सारं समीक्षणञ्च कृत्वा विभागीयशिक्षकाय समर्पयेयुः। इत्थं समर्पितकार्यस्य व्यापकतां, शुद्धतां, भाषागतशुद्धताञ्च निरीक्ष्य/परीक्ष्य विभागीयशिक्षकः मूल्याङ्कनं विभागाध्यक्षाय प्रस्तुयात्।)

व्या.क्ष.उ.-2 शिक्षा भाषाकार्याणि च 100 अङ्काः

भागः-क 50 अङ्काः

1. **संस्कृतसप्ताहः** - छात्राणां प्रतियोगितासु भागग्रहणम्, कार्यक्रमसंचालने भागस्वीकरणम्, प्रतिवेदनलेखनं च। 10 अङ्काः
2. **हिन्दीपक्षः** - छात्राणां प्रतियोगितासु भागग्रहणम्, कार्यक्रमसंचालने भागस्वीकरणम्, प्रतिवेदनलेखनं च। 10 अङ्काः
3. **सामूहिकरचनात्मककार्यम्**-छात्रान् गणशः विभज्य प्रत्येकं गणेन रचनात्मककार्यं सम्पादनीयम्। 10 अङ्काः
4. **वाग्वर्धिनीपरिषद्**-प्रतिसप्ताहं कमप्येकं शास्त्रीयविषयं स्वीकृत्य समेषां भागग्रहणम् परीक्षणीयम्, 10 अङ्काः
5. **संगोष्ठी**-शिक्षासमस्याः आदाय आसत्रं त्रिवारं विभागीयस्तरे सङ्गोष्ठी प्रशिक्षणार्थिभिः समायोजनीया। 10 अङ्काः

प्रत्यंशं छात्राध्यापकानां / छात्राध्यापिकानां प्रतिभागितां निरीक्ष्य कार्यक्रमसंयोजकः प्राध्यापकः सविवरणं विभागाध्यक्षाय अङ्कान् प्रस्तुयात्।

भागः-ख 50 अङ्काः

6. **सामाजिकचेतनाशोभायात्रा**- जनजागरणाय वर्षे एकदा सवैभवं कमपि सामाजिक-विषयमादाय संस्कृतवचसां सघोषम् आचरणं कारणीयम्। 10 अङ्काः
7. **वीथीनाटकम्**-संस्कृतेन नागरिकाणां मध्ये प्रासङ्गिकं कमपि विषयमादाय वीथीनाटकं सामूहिकरूपेण करणीयम्। 10 अङ्काः
8. **कला शिल्पं च**-भारतीयानां चतुष्षष्टिकलानां परिचय-पुरस्सरं दिनत्रयात्मिका शिक्षणोपकरणनिर्माणविषयिणी 10 अङ्काः

कार्यशाला आयोजनीया।

9. **सांस्कृतिकगतिविधयः**–भारते प्रचलितानां लोककलानां परिचयपूर्वकं कस्यचिदेकस्य गतिविधेः अभिव्यक्तीकरणम्। 10 अङ्काः

10. **क्रीडाः**–प्राचीनभारतीयप्रचलितक्रीडानां परिशीलनं विधाय कस्याश्चित् एकस्याः क्रीडायाः इतिहासं, क्रीडापद्धतिं क्रीडानियमान् च प्रदर्श्य प्रतिवेदनसमर्पणम्। 10 अङ्काः

व्या.क्ष.उ.-3	शिक्षणं सूचनासम्प्रेषणप्रविधिश्च	50 अङ्काः
	1. प्राविधिकशिक्षणोपकरणनिर्माणम् 1.2 संस्कृतम् 1.2 आधुनिकविषयाः	**(5+5=10)**
	2. सूक्ष्मपाठाः– 2.1 संस्कृतम् 2.2 आधुनिकविषयाः	**(5+5=10)**
	3. सूक्ष्मपाठानां समीक्षणम् 3.1 संस्कृतम् 5 पाठाः 3.2 आधुनिकविषयाः –5–पाठाः	**(5+5=10)**
	4. (5+5=10) **इत्येतेषां व्यावहारिकोपयोगसम्पादनेन सह कस्यचिदेकस्य विषयस्य न्यूनातिन्यूनं 10 रूपेण विनिर्मेयम्।**	
	5. प्रायोगिकरूपेण संस्कृत-विकिपीडिया इत्यस्मै योगदानम्	**(5+5=10)**

उपस्थितिः

प्रतिसत्रं सैद्धान्तिकपत्रेषु–80%, प्रायोगिककार्येषु–90%, उपस्थितिः च सर्वथा अनिवार्या। अत्र अन्यः कोऽपि अवकाशः अनुमतो न भविष्यति।

अवधातव्यम्

1. शिक्षण–परीक्षयोः माध्यमभाषा संस्कृतम् एव।
2. प्रत्येकं सत्रे सैद्धान्तिकपत्राणां परीक्षार्थं त्रिघण्टात्मकः कालावधिः निश्चितः।

Rashtriya Sanskrit Sansthan

(Deemed University), New Delhi

B.Ed., First Year Syllabus

Marks 700+400 = 1100

Paper No.	Theory Papers (Compulsory) Perspectives in Education	Total
1.	Education in the Perspective of Philosophy & Sociology	100
2.	Psychology of Learning and Development	100
3.	Informative and Communicative Technology of Teaching & Learning	100
4.	Language Education	100
	Curriculum and Pedagogic Studies	
5.	Sanskrit Teaching	100
6.	Teaching of Modern Subject/ Teaching of Modern Language (Any one) 1. Hindi Teaching 2. English Teaching 3. Social Science Teaching 4. Regional Language Teaching (Malayalam/ Kannada/ Odiya/ Bengali/ Dogri/ Marathi)	100
	Management and New Trends	
7.1	Educational Management (Compulsory)	50
7.2	New Educational Trends (any one) 1. Adult Education 2. Physical Education 3. Environment Education 4. Population Education	50

First Year Practical Activities

Part - I

Internship and Language Teaching Camp		100 Marks
1.	Internship (Four Weeks) (Practical Events) Understanding the School	50 Marks
2.	Language Teaching Camp (21 Days) Sanskrit, English & Hindi Language Development Classes	50 Marks

Part - II

Enhancing Professional Capacities (EPC)

Activities for Language Development		50 Marks
E.P.C.-1	1. Reviews of Articles Regarding Education Policies/ News Paper Editorials	10 Marks
	2. Educational Journals	10 Marks
	3. Secondary Sanskrit Text - Book Review	10 Marks
	4. Practice for Speed Learning Deeksha Books/ Sambhashana Sandesha/Chandamama (Sanskrit)/ Rachananuvada Kaumudis, Shuddhi Kaumudi/Anuvada Chandrika	10 Marks
	5. Various Model lesson Plans	10 Marks

Education & Language Activities		100 Marks
E.P.C.-2	**Part-A**	**50 Marks**
	1. Sanskrit Week	10 Marks
	2. Hindi Pakhwada	10 Marks
	3. Group Structural Work	10 Marks
	4. Vakvardhini Parishad	10 Marks
	5. Seminar	10 Marks
	Part-B	**50 Marks**
	6. Campaign for Harmony /Social Awareness	10 Marks
	7. Street Drama/Play	10 Marks
	8. Art and Sculpture	10 Marks
	9. Cultural Activities	10 Marks
	10. Sports and Games	10 Marks

Information and Communication Technology (ICT)		50 Marks
E.P.C.-3	1. Making of Teaching aid based on Technology	10 Marks
	1.1 Sanskrit - 1 (5+5=10)	
	1.2 Modern Subjects - 1 (5+5=10)	
	2. Microlessons	10 Marks
	2.1 Sanskrit - 5 (5+5=10)	
	2.2 Modern Subjects - 5 (5+5=10)	
	3. Criticism of Micro Lessons	10 Marks
	3.1 Sanskrit - 5 (5+5=10)	
	3.2 Modern Subjects - 5 (5+5=10)	
	4. Practice of M.S. Word, P.P.T, PDF & Picture formats	10 Marks
	5. Practical Contribution for Sanskrit Wikipedia	10 Marks

Attendance:

80% of Attendance in theory papers and 90% of attendance in practical works is mandatory in each session. Any type of leave will not be permitted.

(Note)

1. Medium of Instruction and Examination is Sanskrit only.
2. Duration of Theory Examination is 3 hours for each paper.

संस्कृतभाषाभ्यासः

100 अङ्काः (100 Marks)

उद्देश्यानि-

1. छात्राध्यापकाः संस्कृतेन सरलतया, सहजतया साधुतया च अभिव्यक्तिक्षमाः भवेयुः।
2. छात्राध्यापकेषु संस्कृत-सम्भाषणे धाराप्रवाहिता आगच्छेत्।
3. छात्राध्यापकानां संस्कृतसम्भाषणे शुद्धता आगच्छेत्।
4. छात्राध्यापकानां शब्दसम्पत्तौ वृद्धिः स्यात्।
5. उत्तमशैल्या सम्भाषणे दक्षाः भवेयुः।

अपेक्षितः कालः-

सप्ताहे कालांशद्वयक्रमेण सत्रान्तं यावत् कक्षाः समायोज्य संस्कृतभाषाभ्यासं कारयेयुः। अस्याभ्यासस्य मूल्याङ्कनं लैखिकं प्रायोगिकं च स्यात्।

मूल्याङ्कनबिन्दवः

* श्रवणम् - 10 अङ्काः
* भाषणम् - 10 अङ्काः
* रचना - 10 अङ्काः
* अनुवादः - 10 अङ्काः
* उच्चारणम् - 10 अङ्काः
* वाचनम् - 10 अङ्काः
* अभिव्यक्तिः - 10 अङ्काः
* शिविरसञ्चालनम् - 10 अङ्काः
* सामग्रीनिर्माणम् - 10 अङ्काः
* आशुभाषणम् - 10 अङ्काः

कार्याणि

1. **मौखिकाभिव्यक्तिविकासार्थम्**

(क) संस्कृतसम्भाषणशिविरस्य (10 दिनात्मकस्य) आयोजनम्।

(ख) सम्भाषणशिविरस्याध्यापनबिन्दूनां परिचयः।

* **सुबन्तपदानामभ्यासः** (विभक्त्यनुसारम् अजन्तहलन्तशब्दानां रूपाणामभ्यासः)

अजन्तशब्दाः

- अकारान्तः पुं./नपुं.
- आकारान्तः स्त्री.
- इकारान्तः त्रिषु लिङ्गेषु
- ईकारान्तः स्त्री.
- उकारान्तः त्रिषु लिङ्गेषु
- ऊकारान्तः स्त्री.
- ऋकारान्तः त्रिषु लिङ्गेषु
- ओकारान्तः पुं./स्त्री.

हलन्तशब्दाः

- चकारान्तः पुं./स्त्री.
- जकारान्तः पुं./स्त्री.
- तकारान्तः त्रिषु लिङ्गेषु
- दकारान्तः त्रिषु लिङ्गेषु
- नकारान्तः त्रिषु लिङ्गेषु
- सकारान्तः त्रिषु लिङ्गेषु
- षकारान्तः त्रिषु लिङ्गेषु

* **तिङन्तपदानामभ्यासः** (सरलव्यवहारोपयोगिनां तिङन्तानां कतिपयलकाराणामभ्यासः)

- **परस्मैपदधातवः** –पञ्चसु लकारेषु (लट्, लोट्, लङ्, लृट्, विधिलिङ्लकाराः) भू, पठ्, पा, पत्, लिख्, वद्, दृश्(पश्य), खाद्, गम्, धाव्, हस्, प्रच्छ्, जागृ, भी, रुद्, नी, हृ, छिद्, भिद्, क्रीञ्, चुर्, कृ, ज्ञा, दा, शक्, जन्, ब्रू।
- **आत्मनेपदधातवः** –पञ्चसु लकारेषु (लट्, लोट्, लङ्, लृट्, विधिलिङ्लकाराः) वन्द्, शुभ्, भाष्, वृतु–वर्तने, कम्प्, रभ्, रुच्, दा, कृ, ज्ञा, क्री, अधि+इङ्, आस्, शीङ्, भुज्, युज्।

* **कृदन्तपदानामभ्यासः**

क्त, क्तवतु, क्त्वा, ल्यप्, तुमुन्, तव्य, अनीयर्, ल्युट्, शतृ, शानच् इत्यादिकृत्प्रत्ययान्तपदानाम् अभ्यासः।

* कारकस्याभ्यासः विभक्त्यर्थप्रयोगाभ्यासः कतिपयतद्धितप्रत्ययानामभ्यासः (अपत्यार्थकम्, अण्, मतुप्, वतुप्, तल् इत्यादीनामभ्यासः)

* वाच्यपरिवर्तनस्याभ्यासः विशेष्यविशेषणभावाभ्यासश्च।
  (द्वितीयदीक्षायाः व्यवहारप्रदीपस्य द्वितीयभागस्य आधारेण बोधनमभ्यासञ्च कारयितुं शक्यते)
* सङ्ख्यासङ्ख्येयपदानामभ्यासः (एकतः शतं यावत्)
  (द्वितीयदीक्षायाः व्यवहारप्रदीपस्य द्वितीयभागस्य आधारेण बोधनमभ्यासञ्च कारयितुं शक्यते)

(ग) आशुभाषणम्

वर्गस्य छात्राध्यापकानां संख्यानुगुणं निमेषत्रयम् आशुभाषणाय लघवः विषयाः पत्रखण्डेषु प्रस्तोतव्याः।

* सान्दर्भिकभाषणम्

वर्गस्य छात्राध्यापकानां संख्यानुगुणं प्रत्येकस्मै छात्राध्यापकाय सन्दर्भमेकं प्रस्तुत्य भाषणं कारयितव्यम्।

(घ) उच्चारणाभ्यासः वाचनाभ्यासश्च।

दीक्षापुस्तकानां पाठानां क्रमशः वाचनाभ्यासं, तद्गतोच्चारणसंशोधनं शुद्धोच्चारणाभ्यासञ्च कारयेत्।

2. लैखिकाभिव्यक्तिविकासार्थम्

(क)

* अनुवादचन्द्रिकायाः रचनानुवादकौमुद्याः वा अभ्यासः।
* दीक्षापुस्तकानाम् अभ्याससन्दर्शिन्याः वा अभ्यासः।
* शुद्धिकौमुद्याः अभ्यासः।
* आशुलेखनम्। (चित्रवर्णनम्, प्रदत्तशब्दानां प्रयोगेण कथालेखनम्, प्रसिद्धमनीषिणां नामश्रवणेन परिचयात्मकम् अनुच्छेदलेखनम्)।
* अभ्याससामग्रीणां निर्माणम्। (सम्भाषणशिबिरसञ्चालनयोग्यसामग्रीनिर्माणम्, यथा - स्फोरकपत्राणि, वर्णपत्राणि, सारिणीनिर्माणम्, रेखाचित्रनिर्माणम्)।
* व्यावहारिकशब्दकोशनिर्माणम् - वर्णमालाक्रमेण व्यावहारिकान् दश शब्दान् प्रदाय तेषां शब्दानाम् अमरकोशादिग्रन्थेभ्यः पर्यायपदानां लेखनं प्रत्येकं छात्राध्यापकेन कारणीयम्।

(ख)

* सम्भाषणसन्देशस्य चन्दमामा इति पत्रिकायाश्च निबन्धानां क्रिया-वचनलिङ्गवाच्यादीनां परिवर्तनम्।
* समाचारपत्रस्यानुवादः (मुख्यानां वाक्यानां श्लोकानां गद्यखण्डानाम् अनुवादलेखनाभ्यासबलेन समाचारपत्रस्य अनुवादः कारयितव्यः)।

एतेषां कार्यक्रमाणां क्रियान्वयनेन छात्राध्यापकाः भाषायां सरलतया सहजतया साधुतया च प्रयोगक्षमाः अभिव्यक्तिक्षमाश्च भवेयुः। तेषां शब्दसम्पत्तौ वृद्धिरागमिष्यति।

एतेषु सर्वेषु कार्यक्रमेषु विभागीयाः सर्वेऽपि अध्यापकाः समानरूपेण सक्रियं सोत्साहं च दायित्वं निर्वहेयुः। विभागाध्यक्षाः अस्मिन् कर्मणि सर्वेभ्यः प्राध्यापकेभ्यः समुचितमार्गदर्शनं विधाय लक्ष्यमवश्यं साधयेयुः। सर्वेऽपि विभागीयाध्यापकाः विभागाध्यक्षं प्रति उत्तरदायिनो भवेयुः।

एतस्य कार्यवृत्तस्य मूल्याङ्कनस्य पारदर्शितासम्पादनार्थम् अभिलेखानां संरक्षणं कृत्वा सत्रान्ते प्रस्तोतव्यम्।

शतस्य अङ्कानाम् अनिवार्यतया निर्धारितस्य संस्कृतभाषाभ्यासस्य प्रायोगिकपत्रस्य मूल्याङ्कनबिन्दवः-

श्रवणम् - छात्रान् गणशः विभज्य संस्कृतगीत-संवाद-श्लोकादिश्रावणेन प्रतिगणं छात्राणां श्रुतस्यांशस्य सन्दर्भे प्रश्नान् विधाय मूल्याङ्कनं करणीयम्।

भाषणम् - गणशः विविधान् सन्दर्भान् आश्रित्य छात्राः भाषणाय प्रेरणीयाः। भाषणशुद्धतां प्रवाहञ्चाश्रित्य मूल्याङ्कनं करणीयम्।

रचना - चित्रवर्णनम्, प्रदत्तशब्दानां प्रयोगेण कथालेखनम्, प्रसिद्धमनीषिणां नामश्रवणेन परिचयात्मकम् अनुच्छेदलेखनम् इत्यादीन् गतिविधीन् आश्रित्य मूल्याङ्कनं विधातव्यम्।

अनुवादः - अनुवादस्य स्वरूपं प्रकारांश्च विज्ञाप्य विविधभाषाभ्यः प्रायशः पञ्चाशद् वाक्यानां संस्कृते अनुवादसम्पादनम्।

उच्चारणम् - दीक्षापुस्तकानां पाठानां क्रमशः वाचनाभ्यासं च कारयित्वा अपठितगद्यांशस्य पद्यांशस्य वा शुद्धोच्चारणाधारेण मूल्याङ्कनं करणीयम्।

वाचनम् - दीक्षापुस्तकानां पाठानां क्रमशः आरोहावरोहप्रवाहादिवाचननियमानुगुणं वाचनाभ्यासं कारयित्वा अपठितकथा-पद्यादीनां वाचनं निरीक्ष्य शुद्धवाचनाधारे मूल्याङ्कनं विधेयम्।

अभिव्यक्तिः - चित्रं दृष्ट्वा अथवा प्रदत्तशब्दानां प्रयोगेण कथाकथनम्, समसामयिकबिन्दून् समाश्रित्य स्वाशयव्यक्तीकरणं श्रुत्वा मूल्याङ्कनं विधातव्यम्।

शिविरसञ्चालनम् -विद्यालयावबोधनावसरे छात्राध्यापकैः सञ्चालितस्य दशदिवसीयसम्भाषणशिबिरस्य गुणस्तराधारेण मूल्याङ्कनं सम्पादनीयम्।

सामग्रीनिर्माणम् - शिबिरसञ्चालनावसरे छात्राध्यापकैः प्रस्तुतानां स्फोरक-वर्ण-रेखा-प्रतिमानादीनां सामग्रीणां निर्माणक्षमताम् आधारीकृत्य मूल्याङ्कनं भवेत्।।

आशुभाषणम् - आशुभाषाणाय प्रदत्तलघुविषयानाश्रित्य तत्तच्छात्रेण निमेषत्रयम् कृतस्याशुभाषणस्य विषयप्रस्ताव-प्रभाव-प्रवाहादिमानदण्डानुगुणं मूल्याङ्कनं विधेयम्।

शिक्षाशास्त्री-प्रथमवर्षस्य अङ्कविभाजनस्य संक्षिप्तविवरणम्

A Brief Distribution of Marks of Shiksha-Shastri (B.Ed.)-1st Year

	पूर्णाङ्काः Full Marks	उत्तीर्णाङ्काः Pass Marks
प्रशिक्षुता (Internship)	100	50
व्या.क्ष.उ. I (EPC-I)	50	25
व्या.क्ष.उ. II (EPC-II)	100	50
व्या.क्ष.उ. III (EPC-III)	50	25
संस्कृतभाषाभ्यासः (Sanskrit Bhashabhyasah)	100	50

शिक्षाशास्त्र्यर्थं श्रेणी

Division for Shiksha Shastri

	Total	Pass
Grand Total Theory (I year+II year)	1200	600
Grand Total Practical (I year+II year)	800	400

सैद्धान्तिकश्रेणी

Theory Devision

60%	720	1st
50%	600	2nd

प्रायोगिकश्रेणी

Practical Division

70%	560	-	1st
60%	480	-	2nd
50%	400	-	3rd

प्रथमपत्रम्

दर्शन-समाजशास्त्रयोः परिप्रेक्ष्ये शिक्षा

उद्देश्यानि- **पूर्णाङ्काः-100**

अमुं पाठ्यक्रमम् अधीत्य छात्राध्यापकाः-

- उदयमानभारतीयसमाजाधारित-दार्शनिकसामाजिकसांस्कृतिकपरम्पराणाम् आदर्शान् मूल्यानि चाधिगन्तुं शक्नुयुः।
- भारतीयशिक्षायां संवैधानिकव्यवस्थानाम् आत्मसात्करणे समर्थाः भवेयुः।
- भारतीयशिक्षायाः बहुमुखविकासस्य दार्शनिकविषयाणामवबोधे समर्थाः जायेरन्।
- आधुनिकभारतीयसमाजस्य प्रकृतेः ज्ञानमवाप्तुं योग्याः स्युः।
- शिक्षायाः समसामयिकचिन्तनबिन्दून् सम्प्राप्तुं योग्यताम् अवाप्नुयुः।
- शिक्षा मानवानाममूल्यनिधिः इति अवगन्तुं शक्नुयुः।
- शिक्षासम्बद्धाधिकाराणां विषये प्रबुद्धाः जायेरन्।
- शिक्षायाः दार्शनिकसामाजिकाधारान् बोद्धुं पारयेयुः।

अन्वितिः-1 शिक्षायाः स्वरूपम्

1.1 शिक्षा-अर्थः, परिभाषा, प्रकार्याणि च।

1.2 शिक्षायाः उद्देश्यानि- वैयक्तिकं, सामाजिकं, राष्ट्रियम्, अन्ताराष्ट्रियञ्च।

1.3 शिक्षायाः अभिकरणानि- कुटुम्बः, विद्यालयः, समुदायः, धार्मिकसंस्थाः, जनसञ्चारमाध्यमानि, मुक्तविद्यालयः, समवयस्कवर्गः, शासकीयेतरसंस्थाः च।

अन्वितिः-2 शिक्षा भारतीयदर्शनं च

2.1 भारतीयदर्शनसम्प्रत्ययः।

2.2 साङ्ख्य-योग-न्याय-वैशेषिक-मीमांसा-वेदान्त-दर्शनानि शिक्षा च।

2.3 चार्वाक-बौद्ध-जैनदर्शनानि शिक्षा च।

अन्वितिः-3 शिक्षा पाश्चात्त्यदर्शनं च

3.1 पाश्चात्त्यदर्शनसम्प्रत्ययः।

3.2 आदर्शवादः, प्रकृतिवादः, यथार्थवादः, प्रयोजनवादः च।

3.3 शिक्षायाम् एतेषाम् अनुप्रयोगः।

अन्वितिः-4 शैक्षिकचिन्तकाः

4.1 प्राचीनभारतीयचिन्तकाः - व्यासः, विदुरः, चाणक्यः, आदिशङ्कराचार्यः च।

4.2 अर्वाचीनभारतीयचिन्तकाः - स्वामिदयानन्दः, गुरुदेवरवीन्द्रनाथठाकुरः, महात्मा गान्धी, स्वामिविवेकानन्दः च।

4.3 पाश्चात्यचिन्तकाः - प्लेटो, रूसो, पेस्टालॉजी, जॉनड्यूवी च।

अन्वितिः-5 मूल्यशिक्षा अनुशासनं च

5.1 मूल्यम् - सम्प्रत्ययः महत्त्वं च।

5.2 अनुशासनम्-सम्प्रत्ययः, सिद्धान्ताश्च।

5.3 अनुशासनप्रकाराः-दमनात्मकम्, प्रभावात्मकम्, मुक्त्यात्मकम्, आधिकारिकम्, प्राकृतिकम्, सामाजिकम्, स्वानुशासनम् च।

अन्वितिः-6 समाजशास्त्रीयपरिप्रेक्ष्ये शिक्षा

6.1 शिक्षासमाजशास्त्रम्- अर्थः, उद्भवः, विकासश्च।

6.2 शिक्षायाः समाजशास्त्रीयाधाराः।

6.3 शिक्षा सामाजिकपरिवर्तनञ्च।

6.4 संस्कृतिः, समाजीकरणं, वैश्वीकरणञ्च।

अन्वितिः-7 प्रजातन्त्रं शिक्षा च

7.1 प्रजातन्त्रम्- अर्थः, सिद्धान्ताश्च।

7.2 प्रजातान्त्रिकी शिक्षा तद्गुणाश्च।

7.3 प्रजातान्त्रिकी शिक्षा राष्ट्रियैकता च।

अन्वितिः-8 भारतीयसंविधाने शिक्षा

8.1 भारतीयसंविधाने शिक्षा शैक्षिकावसराश्च।

8.2 महिलाभ्यः शैक्षिकावसराः।

8.3 विशिष्टवर्गेभ्यः शैक्षिकावसराः-अनुसूचितजातिः, अनुसूचितजनजातिः, अन्यथासक्षमः च।

First Paper

Education in the Perspective of Philosophy & Sociology

Total Marks :- 100

Objectives:

On Completion of this Course the Pupil Teacher will be able to:

- Develop understanding of the Ideals and Values of Emerging Indian Society based on Philosophical, Social and Cultural Traditions.
- Develop familiarity with the Constitutional provisions of Education in India.
- Acquire Philosophical understanding about the dynamics of Indian Education.
- Acquire the Knowledge of the Nature of Modern Indian Society.
- Become acquainted with the contemporary issues in Education.
- Build awareness about Education as Human precious Treasure.
- Become sensitized towards right to Education.
- Understand the Philosophical and Sociological foundations of Education.

Unit-1 Nature of Education

1.1 Education - Meaning, Definition and Functions.

1.2 Aims of Education - Individual, Social, National and International.

1.3 Agencies of Education - Family, School, Community, Religious Institution, Mass-Media, Open-school, Peer-group and Non-Government Organizations.

Unit-2 Education and Indian Philosophy

2.1 Concept of Indian Philosophy

2.2 Sankhya-Yoga, Nyaya-Vaisheshika, Mimansa-Vedanta and Education.

2.3 Charvaka, Bauddha, Jaina Darshanas and Education.

Unit-3 Education and Western Philosophy

3.1 Concept of Western Philosophy.

3.2 Idealism, Naturalism, Realism and Pragmatism.

3.3 Their application in Education.

Unit-4 Educational Thinkers

4.1 Ancient Indian Thinkers - Vyasa, Vidura, Chanakya and Adishankaracharya.

4.2 Modern Indian Thinkers - Swami Dayananda, Gurudev Rabindranath Tagore, Mahatma Gandhi and Swami Vivekananda.

4.3 Western Thinkers - Plato, Rousseau, Pestalozzi and John Dewey.

Unit-5 Value Education and Discipline

5.1 Value - Concept and Importance.

5.2 Discipline - Concept and Principles.

5.3 Types of Discipline - Suppressive, Impressionistic, Emancipatic, Authoritative, Natural, Social and Self Discipline.

Unit-6 Education in Sociological Perspective

6.1 Educational Sociology: Meaning, Origin and Development.

6.2 Sociological bases of Education.

6.3 Education and Social Change.

6.4 Culture, Socialization and Globalization.

Unit-7 Democracy and Education

7.1 Democracy: Meaning and Principles.

7.2 Democratic Education and its merits.

7.3 Democratic Education and National Integration.

Unit-8 Education in Indian Constitution

8.1 Education and Educational opportunities in Indian Constitution.

8.2 Educational opportunities for women.

8.3 Educational opportunities for special categories - Scheduled Caste, Scheduled Tribe and Differently-abled.

सन्दर्भग्रन्थाः (Reference Books)

1. सच्चिदानन्द, ए.पी.; शिक्षायाः सामाजिकाधाराः, गौरीश प्रकाशनम् शृङ्गेरी।
2. मिश्रः, लोकमान्यः; भारतीयः शिक्षाशास्त्रिणः, मृगाक्षीप्रकाशनम्, 5/113, विरामखण्ड, गोमतीनगर, लखनऊ
3. चन्द्रेशखरः, एम्. शैक्षिकविवेकः, अनुराधा प्रकाशनम्, गोमतीनगरम्, लखनऊ, 2006
4. द्विवेदी, देवीप्रसादः; प्राच्यशिक्षादर्शनम्, 2/811, विनयखण्ड, गोमतीनगर, लखनऊ।
5. साहू, सोमनाथः; शिक्षायाः दार्शनिकाधाराः, जगदीश संस्कृत पुस्तकालय, जयपुर।
6. मिश्रः, रमाकान्तः; भारतीयशिक्षादर्शनम्, चौखम्बा पब्लिकेशन्स, नई दिल्ली।
7. मिश्रः, रमाकान्तः; शिक्षायां दार्शनिकवादाः, चौखम्बा पब्लिकेशन्स, नई दिल्ली।
8. सिकरवारः, प्रेमसिंहः; शिक्षायाः दार्शनिकसामाजिकाधाराः, एम.बी.पब्लिशर्स एंड डिस्ट्रीब्यूटस्, जयपुर।
9. सिकरवारः, प्रेमसिंहः, वैश्विकचिन्तकाः, एम.बी.पब्लिशर्स एंड डिस्टीब्यूट्रस्, जयपुर।
10. पाण्डेय, के.पी.; शिक्षा के दार्शनिक एवं सामाजिक आधार, विश्वविद्यालय प्रकाशन, वाराणसी।
11. पाण्डेय, आर.एस.; शिक्षा दर्शन, विनोद पुस्तक मन्दिर, आगरा।
12. गैरोला वाचस्पति; भारतीय दर्शन, लोकभारती प्रकाशन, इलाहाबाद।
13. शर्मा, चन्द्रधर; भारतीय दर्शन आलोचना, विश्वविद्यालय प्रकाशन, वाराणसी।
14. झा, नगेन्द्र; वैदिक शिक्षा पद्धति एवं आधुनिक शिक्षा पद्धति, वेङ्कटेश प्रकाशन, नई दिल्ली।
15. मिश्रः, भास्कर; वैदिक शिक्षा मीमांसा, ईस्टर्न बुक लिंकर्स, चन्द्रावल, दिल्ली।
16. उपाध्याय, भुवनेश; भारतीय शिक्षा दर्शन, भारतीय विद्या संस्थान, जगतगञ्ज, वाराणसी।
17. पाठक, आर.पी.; शिक्षाशास्त्र एक परिचय, राधा प्रकाशन, अंसारी रोड़, दरियागंज, नई दिल्ली।
18. निगम, शोभा; भारतीय दर्शन, मोतीलाल बनारसीदास, नई दिल्ली।
19. मिश्र, नित्यानन्द; समकालीन पाश्चात्त्य दर्शन, मोतीलाल बनारसीदास, नई दिल्ली।
20. ओड, लक्ष्मीलाल के.; शिक्षा की दार्शनिक पृष्ठभूमि, राजस्थान हिन्दी ग्रन्थ अकादमी, जयपुर।

21. सक्सेना, एन.आर.स्वरूप; कुमार, सञ्जय; शिक्षा के दार्शनिक एवं समाजशास्त्रीय सिद्धान्त, आर.लाल. बुक डिपो, मेरठ।

22. ओड, लक्ष्मीलाल के.; शिक्षा की समाजशास्त्रीय और दार्शनिक पीठिका, द मैकमिलन कम्पनी ऑफ इण्डिया लिमिटेड, नई दिल्ली।

23. गौतम, सत्यपाल; समाजदर्शन, हरियाणा साहित्य अकादमी, पञ्चकूला।

24. पाण्डेय, आर्.एस्.; शिक्षा की दार्शनिक एवं समाजशास्त्रीय पृष्ठभूमि, विनोद पुस्तक मन्दिर, आगरा।

25. जायसवाल, सीताराम; शैक्षिकसमाजशास्त्र, विनोद पुस्तक मन्दिर आगरा।

26. भर्तृहरिः - शतकत्रयम् - राष्ट्रियसंस्कृतसंस्थानम्, नवदेहली।

27. देवनाथः रामानुज - पाश्चात्यशिक्षादार्शनिकाः, भारतीय विद्या संस्थान, वाराणसी।

28. भारतीयसंविधानम् - भारत शासन के द्वारा प्रकाशित, नई दिल्ली।

29. सलूजा, चान्दकिरण, - शिक्षा दर्शन, हिन्दी माध्यम कार्यान्वय निदेशालय, दिल्ली विश्वविद्यालय, दिल्ली।

30. Altekar, A.S.; Education in Ancient India, Nand Kishor and Bros, Banaras.

31. Mukherjee, R.K.; Education in Ancient India, Moti Lal Banarasi Dass.

द्वितीयपत्रम्

अधिगमविकासयोः मनोविज्ञानम्

पूर्णाङ्काः-100

उद्देश्यानि-

अमुं पाठ्यक्रमम् अधीत्य छात्राध्यापकाः-

- अधिगन्तृरूपेण बालकस्य विकासं ज्ञातुं मनोविज्ञानस्य प्रयोगे समर्थाः स्युः।
- मनोविज्ञान-शिक्षामनोविज्ञानयोः विभिन्नतायाः अवगमने योग्याः भवेयुः।
- अधिगमस्य प्रकृतिप्रक्रिययोः, अधिगमप्रभावोत्पादककारकाणां च अवगमने योग्याः भवेयुः।
- वैयक्तिकभिन्नताः अवगन्तुं शक्नुयुः।
- अभिप्रेरणायाः अधिगमप्रक्रियायाश्च अवगमने समर्थाः जायेरन्।
- बुद्धिं मानसिकप्रक्रियां च ज्ञातुं समर्थाः स्युः।
- व्यक्तित्वस्य प्रकृतिः मानसिकस्वास्थ्यस्य च महत्त्वं जानीयुः।

अन्वितिः-1 शिक्षामनोविज्ञानम्

1.1 सम्प्रत्ययः, उद्भवः विकासश्च।

1.2 शिक्षामनोविज्ञानस्य उद्देश्यानि क्षेत्रं च।

1.3 शिक्षामनोविज्ञानस्य अध्ययनपद्धतयः-अन्तर्दर्शनविधिः, अवलोकनविधिः, प्रायोगिकविधिः, व्यक्तिवृत्ताध्ययनविधिः उपचारात्मकविधिः च।

अन्वितिः-2 अधिगन्तुः अभिवृद्धिविकासयोः अवबोधः

2.1 अभिवृद्धि-विकास-परिक्वतानां सम्प्रत्ययः।

2.2 वंशानुक्रमः वातावरणं च।

2.3 विकासस्य अवस्थाः शैक्षिकनिहितार्थः च - शैशवावस्था, बाल्यावस्था, किशोरावस्था च। (शारीरिक-मानसिक-सांवेगिक-सामाजिक-विकाससन्दर्भे)

अन्वितिः-3 वैयक्तिकभिन्नतानाम् अभिज्ञानम्

3.1 वैयक्तिकभिन्नताः - सम्प्रत्ययः शैक्षिकनिहितार्थः च।

3.2 विशिष्टबालकानाम् अभिज्ञानम् -

3.2.1 प्रतिभाशालिनां, मन्दितानां, मन्दाधिगन्तॄणाम्।

3.2.2 शारीरिकाक्षमाणां, दृष्टिश्रवणबाधितानां च विशेषशैक्षिकव्यवस्था।

अन्वितिः-4 अधिगमः

4.1 अधिगमस्य सम्प्रत्ययः-भारतीयः, पाश्चात्त्यश्च।

4.2 अधिगमसिद्धान्ताः, तेषां शैक्षिकनिहितार्थाश्च।

4.2.1 थार्नडाइक् - सम्बन्धवादः।

4.2.2 पावलॉव - शास्त्रीयानुबन्धनम्।

4.2.3 स्किन्र - क्रियाप्रसूतानुबन्धनम्।

4.2.4 गेस्टाल्ट् सिद्धान्तः (अन्तर्दृष्टिसिद्धान्तः)

4.3 अधिगमस्य प्रभावोत्पादककारकाणि।

4.4 अधिगमस्थानान्तरणम्।

अन्वितिः-5 अभिप्रेरणा

5.1 अभिप्रेरणायाः सम्प्रत्ययः।

5.2 अभिप्रेरणाचक्रम्, अभिप्रेरणायाः प्रकाराः - आन्तरिकी बाह्या च।

5.3 अभिप्रेरणा - अधिगमयोः सम्बन्धः।

5.4 अभिप्रेरणायाः कार्याणि।

अन्वितिः-6 बुद्धिः

6.1 बुद्धिः - सम्प्रत्ययः, प्रकाराश्च (पाश्चात्त्यसन्दर्भेषु)।

6.2 बिने-स्पीयरमेन्-थर्स्टन्-थार्नडाइक्-गिलफोर्ड्-महोदयैः प्रतिपादिताः बुद्धिसिद्धान्ताः।

6.3 बुद्धेः मापनं साधनानि च।

अन्वितिः-7 व्यक्तित्वं मानसिकस्वास्थ्यं च।

7.1 व्यक्तित्वम् - सम्प्रत्ययः, निर्धारकाः, प्रकाराः, प्रभावोत्पादककारकाणि च।

7.2 आलपॉर्ट्-सिग्मण्डफ्रायड्-जुंग्-एड्लर-महोदयैः प्रतिपादिताः व्यक्तित्वसिद्धान्ताः।

7.3 प्रक्षेप-प्रक्षेपेतरप्रविधिभिः व्यक्तित्वस्य आकलनम्।

7.4 मानसिकस्वास्थ्यस्य सम्प्रत्ययः उद्देश्यानि च।

अन्वितिः-8 साङ्ख्यिकी

8.1 आवृत्तिवितरणं प्रदत्तानां रैखिकं प्रतिनिरूपणम्।

8.2 केन्द्रीयप्रवृत्तिमापनानि-मध्यमानम्, मध्याङ्कः, बहुलाङ्कश्च।

8.3 प्रामाणिकविचलनम्।

8.4 श्रेणीनिर्धारणसहसम्बन्धः।

Second Paper

Psychology of Learning & Development

Total Marks - 100

Objectives:

On Completion of this Course the Pupil Teacher will be able to:

- Apply the Knowledge of Psychology for the development of a child as a learner.
- Differentiate the knowledge between Psychology and Educational Psychology.
- Understand the Nature and process of learning and the factors which affect learning.
- Understand the individual differences.
- Understand the learning process and motivation.
- Understand the mental process and intelligence.
- Understand the Nature of personality and the Importance of Mental Health.

Unit 1. Education Psychology

1.1 Concept, origin and Development.

1.2 Aims and scope of Educational Psychology.

1.3 Methods of Education Psychology - Introspection Method, Observation Method, Experimental Method, Case Study Method and Clinical Method.

Unit 2. Understanding the Growth and Development of the Learner

2.1 Concept of Growth, Development and Maturity.

2.2 Heredity and Environment.

2.3 Stages of Development and Educational Implication - Infancy, Childhood and Adolescence (with reference to Physical, Mental, Emotional, Social Development)

Unit 3. Identification of Individual differences

3.1 Individual differences - Concept and its Educational Implications.

3.2 Identification of Special Children -

3.2.1 Gifted, Backward and Slow-learners.

3.2.2 Special Educational Facility for physically challenged, visually challenged and hearing impaired.

Unit 4. Learning

4.1 Concept of Learning - Indian and Western.

4.2 Theories of Learning and their Educational Implications

4.2.1 Connectionism of Thorndike.

4.2.2 Classical Conditioning of Pavlov.

4.2.3 Operant Conditioning of Skinner

4.2.4 Gestalt Theory (Theory of Insight Learning)

4.3 Factors affecting Learning.

4.4 Transfer of Learning

Unit 5. Motivation

5.1 Concept of Motivation.

5.2 Cycle of Motivation, Kinds of Motivation - Intrinsic and Extrinsic.

5.3 Relation between Motivation & Learning.

5.4 Functions of Motivation.

Unit 6. Intelligence

6.1 Intelligence - Concept and Kinds: In the Western Context.

6.2 Theories of Intelligence established by Binet, Spearman, Thurston, Thorndike and Guilford.

6.3 Measurement of Intelligence and its tools.

Unit 7. Personality and Mental Health

7.1 Concept, Determinants and kinds of Personality and factors affecting Personality.

7.2 Theories of Personality established by All port, Sigmund Freud, Jung and Adler.

7.3 Assessment of Personality by projective and non-projective techniques.

7.4 Concept and Aims of Mental Health.

Unit 8 : Statistics

8.1 Frequency Distribution and Graphical representation of data.

8.2 Measures of Central Tendencies - Mean, Median and Mode.

8.3 Standard Deviation.

8.4 Rank-difference Correlation.

सन्दर्भग्रन्थाः (Reference Books)

1. मिश्र, लोकमान्य; आधुनिकं शिक्षामनोविज्ञानम्, मृगाक्षीप्रकाशनम्, 5/113, विरामखण्ड, गोमतीनगरम्, लखनऊ 2011
2. सिंह फतेह; शिक्षामनोविज्ञानम्, आदित्यप्रकाशन, जयपुर, 2005
3. जे., भानुमूर्तिः, अधिगमस्य मनोवैज्ञानिकाधारः, राष्ट्रियसंस्कृतसंस्थानम्, भोपालपरिसरः, भोपालम्।
4. बि. पद्ममित्रश्रीनिवासः, शिक्षायाः मनोवैज्ञानिकाधाराः, जगदीशसंस्कृतपुस्तकालयः, जयपुरम् 2012
5. तिवारी, नीलाभः, जैनः, नितिनश्च, भारतीयशिक्षामनोविज्ञानम्, राष्ट्रियसंस्कृतसंस्थान भोपाल-परिसर, 2015
6. मित्तल, सन्तोष एवं मित्तल, दीपशिखा, बालविकास एवं परिवारिक सम्बन्ध, यूनिवर्सिटीबुक हाऊस, जयपुर, 2006
7. शुक्ला, लक्ष्मी, भारतीय मनोविज्ञान, ईस्टर्नबुक लिंकर्स, दिल्ली
8. मंगल, एस.के., शिक्षा मनोविज्ञान, प्रकाशब्रदर्स, लुधियाना
9. पाण्डेय, रामशकल, शिक्षा मनोविज्ञान, विनोदपुस्तक मन्दिर, आगरा
10. जायसवाल, सीताराम, शिक्षा मनोविज्ञान, प्रकाशन केन्द्र, लखनऊ
11. शर्मा, सुरेन्द्र कान्त, प्राथमिक शालाशिक्षक के लिए मनोविज्ञान, राष्ट्रियशैक्षिक अनुसन्धान तथा प्रशिक्षण परिषद्, नई दिल्ली
12. सुलैमान, मुहम्मद; उच्चतरशिक्षामनोविज्ञान, मोतीलालबनारसीदास, नई दिल्ली, 2002
13. गुप्ता, एस.पी., उच्चतरशिक्षा मनोविज्ञान, शारदापुस्तक भवन, यूनिवर्सिटीरोड, इलाहाबाद

14. शर्मा, गणपतराम; अधिगम-शिक्षण और विकास के मनोसामाजिक आधार, राजस्थान हिन्दी ग्रन्थ अकादमी, जयपुर, 2009
15. पाठक, पी.डी., शिक्षा मनोविज्ञान, विनोदपुस्तक मन्दिर, आगरा
16. आर.जी. मुरलीकृष्ण, शिक्षानुसन्धानसाङ्ख्यकी, साइको एजुकेशनल रिसर्च इन्टेलिजेंशिया, तिरुपति
17. Brunner J.S.: Actual minds, possible worlds, Cambridge, Mass: harward University Press, 1886.
18. Dandpani, S.,Advanced Educational Psychology, New Delhi, Anmol Publication Pvt. Ltd, 2000.
19. Hilgard, E. R. & Bower GH, Theories of Learning, New Delhi, Prentice Hall of India Pvt. Ltd,1977.
20. Tiwari Deepak,Methods of Teaching Psychology, New Delhi, Rescent Publishing Comp, 2008.
21. Agrawal, Avneesh, A Study on Frustration Tolerance, Publication: SahityaSadan, Kanpur, 2010.

तृतीयपत्रम्

शिक्षणाधिगमयोः सूचना-सम्प्रेषणप्रविधिः

पूर्णाङ्काः-100

उद्देश्यानि-

अमुं पाठ्यक्रमम् अधीत्य छात्राध्यापकाः-

- मनोवैज्ञानिक-सामाजिक-सांस्कृतिक-ज्ञानात्मकदृष्ट्या अधिगमप्रक्रियाम् अवगच्छेयुः।
- विद्यालये, विद्यालयाद् बहिः च अधिगमाधिगन्त्रोः विषये अवगच्छेयुः।
- सम्प्रेषणप्रक्रियां प्रभावशीलतया ज्ञातुम्, अनुप्रयोक्तुं च क्षमाः स्युः।
- प्रविधेः विकासमाध्यमेन दृश्यश्रव्योपकरणानां निर्माणं, तदुपयोगञ्च जानीयुः।

अन्वितिः-1 शैक्षिकप्रविधिः

1.1 अर्थः, उद्देश्यानि, क्षेत्रम्, उपयोगिता च।

1.2 उपागमाः- यन्त्रांशोपागमः, तन्त्रांशोपागमः, प्रणाली-उपागमः च।

1.3 शाखाः- व्यवहारप्रविधिः, अनुदेशनप्रविधिः, शिक्षणप्रविधिः च।

1.4 शिक्षणाधिगमप्रक्रियायाम् अध्यापकस्य भूमिका- ज्ञानस्य विनियोजकः, आदर्शः, सौविध्यकर्ता, सहाध्यायी च।

अन्वितिः-2 अधिगमः शिक्षणं च

2.1 अधिगमः - परिचयः, अधिगमप्रक्रिया, आयामाः (ज्ञानम्, कौशलानि, मूल्यानि, विश्वासाः, अभिरुचयः, अभ्यासाः च।)।

2.2 अधिगमस्य उद्दीपक-अनुक्रिया (S.R.) सिद्धान्ताः, अनुक्रिया-उद्दीपक (R.S.) सिद्धान्ताः- प्रासङ्गिकता अनुप्रयोगः च।

2.3 शिक्षणम्- अर्थः, उद्देश्यानि, प्रक्रिया, स्तराः च।

2.4 शिक्षणाधिगमयोः सम्बन्धः।

2.5 शिक्षणाधिगमः - योजना, सङ्घटनम्, नेतृत्वम्, नियन्त्रणम् च।

अन्वितिः-3 शिक्षणव्यूहाः

3.1 शिक्षणव्यूहाः - अर्थः, विशेषता वर्गीकरणं च।

3.2 शिक्षणविधयः तत्प्रकाराश्च।

3.3 शिक्षणप्रविधयः - अर्थः, प्रकाराश्च।

3.4 भाषाप्रयोगशाला - प्राविधिकप्रयोगशाला च।

अन्वितिः-4 सूचना सम्प्रेषणं च

4.1 सूचना- अर्थः, आवश्यकता, विशेषताश्च।

4.2 सम्प्रेषणम्- अर्थः, आवश्यकता, विशेषताश्च।

4.3 सम्प्रेषणस्य सिद्धान्ताः, प्रक्रियाभेदाः च।

4.4 सम्प्रेषणे बाधाः, तासां निवारणं च।

4.5 सम्प्रेषणे मुद्रित-अमुद्रितसाधनानि।

अन्वितिः-5 तन्त्रांशोपागमस्य अनुप्रयोगः

5.1 अन्तर्जालम् (Internet), ई-मेल (e-mail), अन्तर्जालविहारः (Internet Browsing) इत्येतेषां व्यावहारिकं ज्ञानम्।

5.2 सङ्गणकसहकृताधिगमः, ई-अधिगमः (e-Learning) च।

5.3 अत्याधुनिककक्ष्याकक्षः।

अन्वितिः-6 शैक्षिकप्रविधौ नूतनप्रविधयः

6.1 सूक्ष्मशिक्षणम् शिक्षणकौशलानि च-प्रस्तावना, प्रश्नकरणम्, व्याख्यानम्, उद्दीपनपरिवर्तनम्, श्यामपट्टस्य अनुप्रयोगः च।

6.2 अभिक्रमिताधिगमः-विकासः, अर्थः आवश्यकता च।

6.3 अभिक्रमिताधिगमस्य प्रकाराः-रेखीयाभिक्रमः शाखीयाभिक्रमः च।

6.4 दलशिक्षणम्-अर्थः, विकासः, उद्देश्यानि च।

6.5 अन्तःक्रियाविश्लेषणम्-अर्थः, प्रक्रिया, विश्लेषणं च।

अन्वितिः-7 क्रियानुसन्धानम्

7.1 क्रियानुसन्धानस्य अर्थः, महत्त्वं, विकासश्च।

7.2 क्रियात्मक–मौलिकानुसन्धानयोः भेदः।

7.3 क्रियात्मकानुसन्धानस्य सोपानानि मूल्याङ्कनं च।

अन्वितिः-8 शिक्षणाधिगमे आवश्यकांशाः

8.1 वैयक्तिकानुदेशनप्रक्रिया।

8.2 सहभागाधिगमः।

8.3 संस्कृतशास्त्रनिमित्तं सङ्गणकसहकृतशिक्षणप्रतिमानम्।

Third Paper

Informative and Communicative Technology of Teaching and Learning

Total Marks :- 100

Objectives:

On Completion of this Course the Pupil Teacher will be able to:

- Understand the learning process as a Psychological, Social, Cultural and Cognitive aspect.
- Understand the Learner, Learning in and out of the School.
- Acquire and apply process of Communication effectively.
- Prepare and use Audio-Visual aids with the help of Technological Development.

Unit-1 Educational Technology

1.1 Meaning, Aims, Scope and Utility.

1.2 Approaches - Hardware Approach, Software Approach and System Approach.

1.3 Branches - Behavioral Technology, Instructional Technology and Teaching Technology.

1.4 Role of Teacher in Teaching-Learning Process - Transmitter of Knowledge, Model, Facilitator and Co-learner.

Unit-2 Learning and Teaching

2.1 Learning - Introduction, Learning process, Dimensions (Knowledge, Skills, Values, Beliefs, Attitudes and Habits).

2.2 Relevance and Applicability of Theories of Learning especially S-R and R-S Theories.

2.3 Teaching - Meaning, Aims, Process and Levels.

2.4 Relation between Teaching and Learning.

2.5 Teaching Learning - Planning, Organizing, Leading and Controlling.

Unit- 3 Teaching Strategies

3.1 Teaching Strategies - Meaning, Characteristic and Classification.

3.2 Teaching Methods and its Types.

3.3 Teaching Techniques - Meaning and Types.

3.4 Language Laboratory and Technological Laboratory.

Unit-4 Information and Communication

4.1 Information - Meaning, Need and Characteristics

4.2 Communication - Meaning, Need and Characteristics.

4.3 Principles and Various process of Communication.

4.4 Barriers in Communication and Overcoming barriers.

4.5 Printed and non-printed means in Communication.

Unit-5 Application of Software Approach

5.1 Practical knowledge of Internet, E-mail and Browsing.

5.2 Computer assisted learning and e-learning.

5.3 Smart Class-room.

Unit-6 New Trends in Educational Technology

6.1 Micro Teaching and Teaching Skills - Introduction, Questioning, Explanation, Stimulus Variation and Application of Black-board.

6.2 Programmed Learning - Development, Meaning and Need.

6.3 Types of programmed Learning - Linear Program and Branching Program.

6.4 Team Teaching - Meaning, Development and Aims.

6.5 Interaction Analysis - Meaning, Process and Analysis.

Unit-7 Action Research

7.1 Meaning, Importance and Development of Action research.

7.2 Difference between Action Research and Fundamental Research.

7.3 Steps and Evaluation of Action Research.

Unit-8 Essentials of Teaching and learning

8.1 Personalized Instructional Process.

8.2 Co-operative learning

8.3 Computer Assisted Teaching Model for Sanskrit-Shastras.

सन्दर्भग्रन्थाः (Reference Books)

1. शर्मा, सुदेशकुमारः, शैक्षिकप्रविधिशास्त्रम्, दीपमाधवप्रकाशनम्, जयपुरम्, 2006
2. पाण्डेयः, एस.एल्., शिक्षणस्यायोजनप्रविधिः, अक्षरप्रकाशनम्, जयपुरम्, 2006
3. अग्रवाल, अवनीश, शैक्षिकनिबन्धप्रदीपः, साहित्यसदनप्रकाशनम्, कानपुर
4. मिश्रः, रमाकान्तः, शैक्षिकप्रविधिः, चौखम्बा सुरभारतीप्रकाशनम्, वाराणसी, 2006
5. पात्रः, वृन्दावनः, शिक्षणस्यवैज्ञानिकाधारः, अनन्ताक्षरप्रकाशनम्, पुरी
6. पात्रः, वृन्दावनः, कक्षासंप्रेषणम्, तीरतरङ्गप्रकाशनम्, भुवनेश्वर
7. बालाजी, आर, बोधनसमीक्षा, मान्यताप्रकाशनम्, नई दिल्ली, 2010
8. आर.जी. मुरलीकृष्ण, अध्यापककौशलोद्दीपिका, जगदीशसंस्कृतपुस्तकालयः, जयपुरम्।
9. मित्तल, सन्तोष शैक्षिक तकनीकी एवं कक्षा-कक्ष प्रबन्ध, राजस्थान हिन्दी ग्रन्थ अकादमी, जयपुर आठवाँ संस्करण 2016
10. कुलश्रेष्ठ, एस.पी., शैक्षिक तकनीकी के मूल आधार, विनोदपुस्तक मन्दिर, आगरा, 2009
11. भूषण, शैलेन्द्र, कुमार, अनिल, शैक्षिक तकनीकी, विनोदपुस्तक मन्दिर, आगरा, 1997
12. जीत, योगेन्द्र, शिक्षा में नवाचार और नवीन प्रवृत्तियाँ, विनोदपुस्तक मन्दिर, आगरा
13. सक्सेना, एन.आर्., ओबेराय, एस.सी., शिक्षा तकनीकी के तत्त्व एवं प्रबन्धन, आर. लाल. बुक डिपो, मेरठ, 2005
14. वाजपेयी, एल. व्ही., शिक्षा में नवाचार एवं तकनीकी, आलोक प्रकाशन, इलाहाबाद, लखनऊ
15. Sharma, T.K., Singh, Y.K., Updhyaya, Brijesh, 'Educational Technology Teaching and Learning', A.P.H. Publishing Corporation, New Delhi, 2006.
16. Bhatnagar, R.K. 'Educational Technology and Management', A.P.H. Publishing Corporation, New Delhi.
17. Dale, E. ,'Audio-visual Methods in Teaching' Holt Rinehart and winston (III Edition preferred) New York, 1973.

18. Green, E. J., 'The Learning process and programme Instruction' Holt Rinehart and winston (III Edition preferred) New York, 1960.
19. Sharma, R.A., 'Technology of Teaching', Meerut International Publishing House, 1980.
20. Agarwal, J.C., 'Educational Technology Management' VinodPustakMandir, Agra, 2003..
21. Agarwal, Rashmi, 'Educational Technology and Conceptual understanding', PrabhatPrakashan, New Delhi, 2001.
22. Brown, J.W., R.B. and Hercheroa, A.V, 'Instruction Technology media and method' mcgraw hill book Company, New York, 1977.
23. Sharma, R.A., 'Technology of Teaching' Loyall Book Depot, Meerut, 1986

चतुर्थपत्रम्
भाषाशिक्षा

पूर्णाङ्काः–100

उद्देश्यानि–

अमुं पाठ्यक्रमम् अधीत्य छात्राध्यापकाः–

- भाषाशिक्षणनियोजनयोः प्रकृतिं, कार्याणि अनुप्रयोगांश्च जानीयुः।
- भाषाविज्ञानस्य प्रासङ्गिकताम् अवगच्छेयुः।
- भाषायाः विविधभूमिकाः अवगच्छेयुः।
- भाषाधिगमशिक्षणयोः मनोविज्ञानम् अवगच्छेयुः।
- भारते भाषायाः स्थितिम् अधिगन्तुं पारयेयुः।
- भाषाधिगमे भाषाधिगमस्य वैयक्तिकीकरणम्, अभिक्रमिताधिगमादीन् चावबुध्येरन्।

अन्वितिः–1 भाषा

1.1 भाषायाः अर्थः प्रकृतिश्च।

1.2 भाषायाः उद्गमः विकासः च।

1.3 भाषाध्ययनम्।

अन्वितिः–2 भाषाविज्ञानम्

2.1 भाषाविज्ञानस्य अर्थः, अङ्गानि, प्रासङ्गिकता च।

2.2 विविधभाषापरिवाराः।

2.3 भाषायाः वर्गीकरणम्।

अन्वितिः–3 विद्यालयः भाषा च

3.1 गृहभाषा विद्यालयीयभाषा च।

3.2 अधिगमे भाषायाः केन्द्रीकरणम्।

3.3 पाठ्यचर्यायां भाषायाः व्याप्तिः।

3.4 विद्यालयीयविषयत्वेन भाषा, अधिगमसम्प्रेषणसाधनत्वेन भाषा-अनयोः भेदश्च।

3.5 बहुभाषीयकक्षाः।

अन्वितिः-4 शिक्षा भाषा च

4.1 भाषाकौशलानां विकासः।

4.2 भाषाधिगमस्य सिद्धान्ताः।

अन्वितिः-5 भारते भाषायाः स्थितिः

5.1 संविधाने भाषासम्बन्धिन्यः नीतयः (अनुच्छेदाः-343-351)

5.2 संविधानस्य अष्टमानुसूची प्रान्तीयभाषाः च।

5.3 त्रिभाषासूत्रम्-संस्कृत-हिन्दी-आङ्ग्ल-प्रान्तीयभाषाणां परिप्रेक्ष्ये।

5.4 भारते सम्पर्कभाषा राजभाषा च।

अन्वितिः-6 आयोगाः भाषा च

6.1 विविधायोगेषु भाषाः-राधाकृष्णन्-मुदलियार-कोठारी-आयोगानां सन्दर्भे।

6.2 प्रथमशिक्षानीतिः 1968

6.3 राष्ट्रियशिक्षानीतिः 1986, कार्ययोजना 1992 च।

6.4 राष्ट्रियपाठ्यचर्यायाः रूपरेखा 2005 (भाषाशिक्षा सन्दर्भे)

अन्वितिः-7 भाषात्वेन संस्कृतम्

7.1 संस्कृतभाषायाः विशिष्टसन्दर्भे उच्चस्तरीयं पठनकौशलं, सर्जनात्मकलेखनं च।

7.2 विविधस्तरेषु औपचारिक-अनौपचारिक-निरौपचारिकसंस्कृतशिक्षा।

अन्वितिः-8 भाषायाः वैश्विकं स्वरूपम्

8.1 भाषाणां वर्गीकरणम् - प्राच्य-पाश्चात्यविचाराः।

8.2 सार्वभौमिकं व्याकरणं (Universal Grammar) भाषा च।

8.3 भाषा संस्कृतिः च।

Fourth Paper

Language Education

Marks- 100

Objectives:

On Completion of this Course the Pupil Teacher will be able to:

- Know the Nature, Functions and Application for planning and Teaching Language.
- Understand relevance of Linguistics.
- Understand the different roles of Language.
- Understand the Psychology of Teaching and Language Learning.
- Understand position of Language in India.
- Know Individualization of Language Learning, Programmed Learning etc. in Language learning.

Unit: 1- Language

1.1 Meaning of Language and Nature.

1.2 Origin of Language and Development.

1.3 Study of Language.

Unit: 2 - Linguistics

2.1 Meaning of Linguistics, Parts and its relevance.

2.2 Different Language Families.

2.3 Classification of Language.

Unit: 3- School and Language

3.1 Home Language and School Language.

3.2 Centralization of Language in Learning.

3.3 Language across the Curriculum.

3.4 Difference between Language as a School subject and Language as a means of Learning and Communication.

3.5 Multilingual Classrooms.

Unit: 4- Education and Language

4.1 Development of Language skills.

4.2 Principles of Language learning.

Unit: 5-Position of Language in India

5.1 Constitutional provisions and policies of Language Education (Articles 343-351)

5.2 8th Schedule of Constitution and regional languages.

5.3 Three Language Formula - Sanskrit, Hindi, English - Regional Languages Perspective.

5.4 Link Language and National Language in India.

Unit: 6 Commissions and Language

6.1 Language in various Commissions with reference to Radha Krishnan, Mudaliar and Kothari Commissions.

6.2 First Education Policy 1968.

6.3 National Education Policy 1986 and Programme of Action -1992.

6.4 National Curriculum Framework 2005 (Regarding Language Education).

Unit: 7- Sanskrit as a Language

7.1 Higher Level Reading skills and Creative Writing with special reference to Sanskrit Language.

7.2 Formal, Informal and Non-formal Sanskrit Education at various levels.

Unit: 8- Global form of Language

8.1 Classification of Languages - Ancient and Western Views.

8.2 Universal Grammar and Language.

8.3 Language and Culture.

सन्दर्भग्रन्थाः (Reference Books)

1. देवनाथन्, आर्, सच्चिदानन्दः, ए.पी., भारतीयशिक्षायाः इतिहासः नवशिक्षानीतिश्च, रा.सं. सं. श्रीराजीवगाँधी परिसरः, शृंगेरी, कर्णाटकम्, (1990)
2. पात्रः, वृन्दावनः, 'कक्षासंप्रेषणम्', तीरतरङ्गप्रकाशनम्, भुवनेश्वर।
3. पाण्डेयः, एस.एल्., 'शिक्षणस्यायोजनप्रविधिः', अक्षरप्रकाशनम्, जयपुरम्, 2006
4. शर्मा, सुदेशकुमारः, 'शैक्षिकप्रविधिशास्त्रम्', दीपमाधव प्रकाशन्, जयपुरम्, 2006
5. शर्मा, लक्ष्मीनारायणः; सिंहः फतेहश्च; संस्कृतशिक्षणं नवीनप्रविधयश्च, आदित्यप्रकाशन, जयपुर
6. मित्तल, सन्तोषः; संस्कृतशिक्षणम्, नवचेतना पब्लिकेशन्स्, जयपुरम्, 2006
7. मिश्रः, आजादः (प्रधानसम्पादकः); संस्कृतभाषाशिक्षणम्, मध्यप्रदेशसंस्कृतबोर्ड, मध्यप्रदेशः, 2004
8. झाः, उदयशङ्करः; संस्कृतशिक्षणम् (शास्त्रशिक्षणसहितम्), प्रथमं संस्करणम्, चौखाम्बा सुरभारती प्रकाशन, वाराणसी, 2010
9. अग्निहोत्री, रवीन्द्र; आधुनिक भारतीय शिक्षा, समस्याएँ और समाधान, राजस्थान हिन्दी ग्रन्थ अकादमी, जयपुर, 2008
10. उपाध्याय, राजेश्वर एवं वशिष्ठ श्रीधर; संस्कृत एवं सूक्ष्म शिक्षण प्रविधिकी, प्रथम संस्करण, भारतीय विद्या संस्थान, वाराणसी
11. गुप्त, ईश्वरदयाल; आधुनिक भारतीय शिक्षा समस्या चिन्तन, हरियाणा साहित्य अकादमी, चण्डीगड, 1991
12. चौबे, विजयनारायण; संस्कृत शिक्षण विधि, उत्तरप्रदेश हिन्दी संस्थान, लखनऊ, 1985
13. द्विवेदी, कपिलदेवः, भाषाविज्ञान एवं भाषाशास्त्र, त्रयोदश संस्करण, विश्वविद्यालय प्रकाशन, वाराणसी, 2012
14. पाण्डेय, इन्दिराचरण; संस्कृत शिक्षण समीक्षण, सम्पूर्णानन्दसंस्कृतविश्वविद्यालय, प्रकाशन–विभाग, 1992
15. माथुर, एस्.एस्. शिक्षणकला, शिक्षण तकनीक एवं नवीन पद्धतियाँ, विनोद पुस्तक मन्दिर, आगरा
16. रस्तोगी, के.जी., भारतीयशिक्षा का इतिहास एवं समस्याएँ, विनोद पुस्तक मन्दिर, आगरा
17. शर्मा, लक्ष्मीनारायण; भाषा की शिक्षणविधियाँ एवं पाठनियोजन, विनोद पुस्तक मन्दिर, आगरा

18. संस्कृतशिक्षाऽऽयोग का प्रतिवेदन, उत्तरप्रदेश संस्कृतसंस्थान, लखनऊ
19. सफाया, रघुनाथ; संस्कृत शिक्षण, हरियाणा ग्रन्थ अकादमी, 1990
20. सक्सेना, राधारानी; नवाचारी शिक्षण पद्धतियाँ, प्रथम संस्करण, राजस्थान हिन्दी ग्रन्थ अकादमी, जयपुर
21. सिंह, कर्ण; संस्कृत शिक्षण विधि, एच्.पी. भार्गव बुक हाउस, आगरा
22. पाण्डेय, अरविन्द कुमार, संस्कृत शिक्षा का विकास, आदित्य बुक सेंटर, दिल्ली
23. श्रीवास्तव, रवीन्द्रनाथनाथ, भाषा शिक्षण, वाणी प्रकाशन, दरियागंज नई दिल्ली
24. Govt. of India (1986), National Policy of Education M/o HRD, New Delhi.
25. Govt. of India (1952-53): Report of the Secondary Education Commission.
26. Govt. of India (1964-66), Education Commission Kothari commission.
27. Govt. of India (2009): Right to Education, Ministry of law and justice.
28. Choumsky Noam, Universal Grammar, Cambridge University Press, 1997
29. Choumsky Noam, Language and Mind, Cambridge University Press, 1999

पञ्चमपत्रम्

संस्कृतशिक्षणम्

पूर्णाङ्काः-100

उद्देश्यानि-

अमुं पाठ्यक्रमम् अधीत्य छात्राध्यापकाः-

- संस्कृतभाषायाः विकासस्य सांस्कृतिकपरिवेशस्य च अवगमने समर्थाः स्युः।
- माध्यमिकस्तरस्य पाठ्यचर्यायां संस्कृतस्य स्थाननिर्धारणे क्षमाः स्युः।
- माध्यमिकस्तरे संस्कृतपाठ्यपुस्तकानाम् अध्ययने विश्लेषणे च योग्यतां प्राप्नुयुः।
- संस्कृतशिक्षणस्य सिद्धान्तानां सूत्राणाञ्च अवगमने प्रयोगे च सामर्थ्यं प्राप्नुयुः।
- संस्कृतशिक्षणस्य विधीनाम् उपागमानाञ्च अवगमने प्रयोगे च सामर्थ्यं प्राप्नुयुः।
- विविधपाठयोजनानाम् अवगमने निर्माणे च योग्याः स्युः।
- संस्कृतशिक्षणकौशलानामभ्यासे समर्थाः भवेयुः।
- विविधशिक्षणोपकरणानां निर्माणे प्रयोगे च प्रबुद्धाः भवेयुः।
- मूल्याङ्कनोपकरणानां निर्माणे प्रयोगे च दक्षाः भवेयुः।

अन्वितिः-1 संस्कृतस्य सम्प्रत्ययात्मकपृष्ठभूमिः

1.1 संस्कृतस्य भाषावैज्ञानिकं स्वरूपम्, ऐतिहासिकं सांस्कृतिकं महत्त्वञ्च।

1.2 आधुनिकभारते संस्कृतशिक्षणस्य आवश्यकता, प्रत्याह्वानं (Challenge) च।

1.3 पाठ्यचर्यायां संस्कृतस्य स्थानं प्रभावश्च।

1.4 संस्कृतशिक्षकः- व्यक्तित्वम् उत्तरदायित्वञ्च।

अन्वितिः-2 संस्कृतशिक्षणस्य उद्देश्यानि

2.1 पारम्परिकधारायां विविधस्तरेषु संस्कृतशिक्षणस्योद्देश्यानि।

2.2 आधुनिकधारायां विविधस्तरेषु संस्कृतशिक्षणस्योद्देश्यानि।

2.3 संस्कृतशिक्षणस्य गुणवत्तावर्धनम्- कक्षायाः पूर्वक्रियाः, कक्षान्तःक्रियाः, कक्षोत्तरक्रियाः च।

अन्वितिः-3 भाषायाः आयामाः कौशलानि च

3.1 श्रवणम् उच्चारणं च - महत्त्वं, स्वरव्यञ्जनानां स्थानप्रयत्नयोः ज्ञानम्।

3.2 वाचनं लेखनं च।

3.3 श्रवणकौशलम् - प्रकाराः संवर्धनोपायाश्च।

3.4 उच्चारणप्रशिक्षणम् वेदाङ्गशिक्षाग्रन्थेषु उच्चारणशिक्षणस्वरूपम्, वैयक्तिकसामूहिकाभ्यासः, उच्चारणदोषाः, तन्निवारणोपायाश्च।

3.5 वाचनकौशलम्- प्रशिक्षणोपायाः, वर्ण-पद-पदसमुच्चय-वाक्य-कथाकथनविधीनां सन्दर्भे, सस्वरवाचनं मौनवाचनं च।

3.6 लेखनकौशलम् - नियमाः, प्रकाराः (श्रुतलेखनं दृष्टलेखनं च), लेखनदोषाः तन्निवारणोपायाश्च।

अन्वितिः-4 संस्कृतशिक्षणसिद्धान्ताः विधयश्च

4.1 सिद्धान्ताः - प्राकृतिकसिद्धान्तः, अभ्यासस्य सिद्धान्तः, रुचिसिद्धान्तः, मौखिकक्रियासिद्धान्तः समन्वयसिद्धान्तः च।

4.2 संस्कृतशिक्षणविधयः - पारम्परिकविधिः, भण्डार्करविधिः, पाठ्यपुस्तकविधिः, प्रत्यक्ष-विधिः, समाहारविधिः च।

4.3 शिक्षणसूत्राणि।

अन्वितिः-5 विविधाः पाठयोजनाः

5.1 पाठयोजना - अर्थः, उद्देश्यानि, महत्त्वं, स्वरूपम् च।

5.2 गद्यम्, पद्यम्, नाटकम्, कथा, रचना, व्याकरणम्, अनुवादः - इत्येतेषां शिक्षणविधयः, पाठयोजना च।

5.3 मूल्याङ्कनविधयः, आदर्शप्रश्नपत्रनिर्माणञ्च।

अन्वितिः-6 संस्कृतशिक्षणे दृश्य-श्रव्योपकरणानि

6.1 संस्कृतशिक्षणे मनोवैज्ञानिकपरिप्रेक्ष्ये दृश्य-श्रव्योपकरणानां प्रयोगः।

6.2 दृश्य-श्रव्योपकरणानां प्रयोगः- व्याकरणशिक्षणे, काव्यशिक्षणे च।

6.3 व्याकरणस्य विज्ञानरूपेण अध्ययनं सङ्गणकोपयोगश्च।

अन्वितिः-7 पाठ्यसहगामिक्रियाः

7.1 भाषाकौशलानां विकासाय उपयुक्ताः पाठ्यसहगामिक्रियाः - वादविवादः, वाक्-स्पर्धा अक्षरश्लोकी, निबन्धलेखनम्, सङ्गोष्ठी, कथालेखनम्, समस्यापूर्तिः, गानम्, विनोदकणिका, प्रहेलिका, कथाकथनम्, प्रदर्शिनी, स्फूर्तिस्पर्धा, विद्यालयपत्रिका, भाषाक्रीडाश्च।

7.2 शब्दरूपाणां, धातुरूपाणां श्लोकानाञ्च कण्ठस्थीकरणस्य महत्त्वम् उपायाश्च।

अन्वितिः-8 संस्कृतस्य प्रचार-प्रसाराभिकरणानां परिचयः

8.1 शासकीयाभिकरणानि - राष्ट्रियसंस्कृतसंस्थानम्, संस्कृत-अकादमी, संस्कृतनिदेशालयाः, संस्कृतविश्वविद्यालयाः च।

8.2 शासकीयेतराभिकरणानि-संस्कृतभारती, संस्कृतसंवर्द्धनप्रतिष्ठानम्; संस्कृतप्रचारे संलग्नाः संस्थाः संस्कृतपत्र-पत्रिकाः, सञ्चारमाध्यमानि च।

Fifth Paper
Teaching of Sanskrit

Total Marks :- 100

Objectives-

On Completion of this Course the Pupil Teacher will be able to:

- Understand the development of Sanskrit language and its Cultural background.
- Place of Sanskrit in Secondary level Curriculum.
- Study and Analyze the Sanskrit textbooks in Secondary Level.
- Understand and apply the Principles and maxims in Sanskrit Teaching,
- Become acquainted with the Methods and Approaches of Sanskrit Teaching.
- Understand and prepare various kinds of Lesson Plans.
- Practice of teaching skills of Sanskrit.
- Prepare various kinds of teaching aids and apply them.
- Prepare evaluation tools and apply them.

Unit-1 Conceptual Background of Sanskrit

1.1 Linguistic form of Sanskrit, Historical and cultural importance.

1.2 Need of Sanskrit Teaching in Modern India and its challenges.

1.3 Place and Influence of Sanskrit in Curriculum.

1.4 Sanskrit Teacher - His/Her Personality and Responsibility.

Unit-2 Objectives of Sanskrit Teaching

2.1 Objectives of Sanskrit Teaching at various levels of Traditional stream.

2.2 Objectives of Sanskrit Teaching at various levels of Modern stream.

2.3 Quality Development of Sanskrit Teaching - Class Pre-active Stages, Interactive Stages and Post-active Stages.

Unit-3 Dimensions and Skills of Language

3.1 Listening and Pronunciation - Importance, Knowledge of Sthana and Prayatna of Vovels and Consonents.

3.2 Reading and Writing.

3.3 Listening Skill - Types and Promotive Ideas.

3.4 Training of Pronounciation teaching of Pronunciation according to Vedanga Shiksha Granthas, Individual and group-drill, Demerits of Pronunciation and remedial Measures.

3.5 Reading Skill - Ideas of Training with reference to Letter, Word, Word association, Sentence and Story telling Methods. Loud Reading and Silent Reading.

3.6 Writing Skill - Principles and types of Writing. (Dictation and Written-Transcription) correction of mistakes of Writing.

Unit-4 Principal of methods of Sanskrit Teaching

4.1 Principles - Principle of Naturalism, Principle of Practice, Principle of Interest, Principle of Oral Activities and Principle of Co-ordination.

4.2 Methods of Sanskrit Teaching :- Traditional Method, Bhandarkar Method, Text-book Method, Direct Method and Eclectic Method.

4.3 Maxims of teaching

Unit-5 Different Lesson Plans

5.1 Lesson-Plan - Meaning, Objectives, Importance and Form.

5.2 Writing Lesson-plan and Methods of Teaching : - Prose, Poetry, Drama, Fables, Composition, Grammar and Translation.

5.3 Methods of Evaluation and Preparing a Model Question Paper.

Unit-6 Audio-Visual Aids in Sanskrit Teaching

6.1 Using Audio-Visual Aids based on Psychological perspective in Sanskrit teaching.

6.2 Use of Audio-Visual aids in Teaching of Grammar and Teaching of Kavya.

6.3 Study of Grammar as Science and usage of Computer.

Unit-7 Co-Curricular Activities

7.1 Development of Language Skills for Co-curricular Activities - Debates, Elocution, Akshara Shloki, Essay Writing, Seminar, Story Writing, Samsyapurti,

Song, Jokes, Puzzle, Story Telling, Exhibition, Quiz, School Magazine and Language games.

7.2 Importance and Techniques of Bi-hearting of Shabdarupas, Dhaturupas and Slokas.

Unit-8 - Introduction of Agencies of Sanskrit Propagation

8.1 Government Agencies - Rashtriya Sanskrit Sansthan, Sanskrit Academies, Sanskrit Directories and Sanskrit Universities.

8.2 Non Government Agencies - Sanskrit Bharti, Sanskrit Promotion Foundation. Institutions engaged in Propagation of Sanskrit, Sanskrit Newspapers, Magazines and Electronic Media.

सन्दर्भग्रन्थाः (Reference Books)

1. शर्मा, लक्ष्मीनारायण; सिंह, फतेह; संस्कृतशिक्षणं नवीनप्रविधयश्च, आदित्यप्रकाशन, जयपुरम्
2. मित्तल, सन्तोष; संस्कृतशिक्षणम्, नवचेतना पब्लिकेशन्स्, जयपुरम्
3. मिश्र, आजाद; (प्रधानसम्पादक); संस्कृतभाषाशिक्षणम्, मध्यप्रदेशसंस्कृतबोर्ड, मध्यप्रदेशः
4. साम्बशिवमूर्ति, के.; संस्कृतशिक्षणम्, दीपशिखा प्रकाशनम्, जयपुर
5. झा, उदयशङ्कर; संस्कृतशिक्षणम् (शास्त्रशिक्षणसहितम्), चौखम्बा सुरभारती प्रकाशनम्, वाराणसी
6. मिश्र, लोकमान्य; साहित्यशिक्षणविधिः, मृगाक्षी प्रकाशनम्, 5/113, विरामखण्ड, गोमतीनगर, लखनऊ
7. लता, एन.; साहित्यशिक्षणम्, राष्ट्रियसंस्कृतसंस्थानम्, तिरुपति
8. रमेशः, वाई.एस्., साहित्यशिक्षणविधिः, हंसा प्रकाशन, जयपुर
9. चौधरी, प्रभादेवी, साहित्यशिक्षणम्, भोपालपरिसर, भोपाल
10. पाण्डेय, लक्ष्मीनिवास; संस्कृतकाव्यशिक्षणम्, श्रीलक्ष्मीसरस्वतीप्रकाशन, वाराणसी
11. रा., देवनाथ; उपाध्याय, बी; व्याकरणशिक्षणविधयः, भारतीयविद्या संस्थान, वाराणसी
12. शुक्लः, रजनीकान्तः; व्याकरणशिक्षणम्, राष्ट्रियसंस्कृतविद्यापीठ, तिरुपति।
13. गायत्री, मुरलीकृष्णः; अध्यापनकौशलोद्दीपिका, जगदीश संस्कृत पुस्तकालय, जयपुर
14. विश्वासः, कौशलबोधिनी, संस्कृत-भारती, दिल्ली
15. सफाया, रघुनाथ; संस्कृत शिक्षण, हरियाणा ग्रन्थ अकादमी, 1997

16. शास्त्री, वासुदेव; क्रियात्मक संस्कृत शिक्षण, राष्ट्रिय संस्कृत संस्थान, नवदेहली
17. पाण्डेय, इन्दिराचरण; संस्कृत शिक्षण समीक्षण, सम्पूर्णानन्दसंस्कृतविश्वविद्यालय, वाराणसी
18. चौबे, विजयनारायण; संस्कृत शिक्षण विधि, उत्तरप्रदेश हिन्दी संस्थान, लखनऊ
19. सिंह, कर्ण; संस्कृत शिक्षण विधि, एच्. पी. भार्गव बुक हाउस, आगरा
20. पाण्डेय, अरविन्द कुमार, संस्कृत शिक्षा का विकास, आदित्य बुक सेंटर दिल्ली
21. शर्मा, मुरलीधरः वि, संस्कृतशिक्षणसमस्याः, रा.सं.सं. विद्यापीठ, तिरुपतिः, 2003
22. Apte, D.G. and Dongre P.K., Teaching of sanskrit in Secondary school, Acharya Book Depo, Baroda, 1960.
23. Bhatia. K. , Bhatia B.D., The Principles and Methods of Teaching, Doaba House, Nai Sadak, New Delhi, 1968.

षष्ठपत्रम् (वैकल्पिकम्)
1. हिन्दी शिक्षण
(आधुनिकभाषाशिक्षणम्)

पूर्णाङ्काः–100

उद्देश्य-

इस पाठ्यक्रम के अध्ययनोपरान्त छात्राध्यापक-

- मातृभाषा के रूप में हिन्दी भाषा की प्रगति से परिचित हो सकेंगे।
- भाषा कौशलों के प्रयोग में सक्षम हो सकेंगे।
- हिन्दी साहित्य की विभिन्न विधाओं के शिक्षण का ज्ञान प्राप्त करेंगे।
- हिन्दी भाषा की पाठ्यपुस्तकों की समीक्षा करने में समर्थ बनेंगे।
- दृश्यश्रव्य सामग्री के प्रयोग द्वारा हिन्दी शिक्षण को रुचिकर बना सकेंगे।
- भाषा के विभिन्न नवाचारों के आधार पर पाठयोजना बनाने में समर्थ होंगे।
- हिन्दी भाषा एवं साहित्य के प्रति जागरुक बनेंगे।
- आदर्श हिन्दी शिक्षक के रूप में दक्षता प्राप्त करेंगे।

इकाई-1 हिन्दी भाषा

1.1 भाषा – अर्थ, महत्त्व, मानक भाषा एवं मातृभाषा।

1.1.1 भाषा के विविध रूप – राष्ट्रभाषा, सम्पर्कभाषा, प्रादेशिकभाषा, सांस्कृतिकभाषा, अन्तर्राष्ट्रीय भाषा एवं विदेशी भाषा।

1.2 हिन्दी भाषा का उद्गम तथा विकास, भाषा की प्रकृति एवं विशेषताएँ, भारतीय भाषाओं का हिन्दी के साथ सम्बन्ध।

1.3 प्राथमिक स्तर पर भाषायी पाठ्यक्रम, माध्यमिक स्तर पर भाषायी पाठ्यक्रम।

1.4 हिन्दी शिक्षण के उद्देश्य, द्वितीय भाषा के रूप में भाषाशिक्षण के उद्देश्य, हिन्दी शिक्षण के सामान्य उद्देश्य एवं शिक्षणसूत्र।

इकाइ-2 हिन्दी भाषा कौशल

2.1 भाषा कौशलों का महत्त्व, श्रवण-कौशल, उद्देश्य तथा विधियाँ।

2.2 पठन-कौशल, पठन का महत्त्व, पठन के रूप - सस्वर वाचन तथा मौन-वाचन।

2.3 लेखन-कौशल, लेखन कौशल का अर्थ, उद्देश्य, विधियाँ, सुलेख, अनुलेख, प्रतिलेख तथा श्रुतलेख।

इकाई-3 गद्य, कविता, व्याकरण तथा नाटक, शिक्षण

3.1 गद्य की परिभाषा एवं महत्त्व, गद्य-पाठ के प्रकार, उद्देश्य, विधियाँ।

3.2 गद्य-शिक्षण की पाठयोजना।

3.3 कविता की परिभाषा, कविता शिक्षण का महत्त्व, उद्देश्य तथा विधियाँ।

3.4 कविता शिक्षण की पाठयोजना।

3.5 व्याकरण का अर्थ तथा परिभाषाएँ, उद्देश्य तथा विधियाँ।

3.6 व्याकरण शिक्षण की पाठयोजना।

3.7 नाटक शिक्षण का अर्थ, परिभाषाएँ, उद्देश्य तथा शिक्षण की विधियाँ।

3.8 नाटक शिक्षण की पाठयोजना।

इकाई-4 हिन्दी पाठ्यपुस्तक एवं हिन्दी शिक्षक

4.1 पाठ्यपुस्तक की ऐतिहासिक पृष्ठभूमि, पाठ्यपुस्तक का महत्त्व।

4.2 हिन्दी के पाठ्य पुस्तकों के बाह्य एवं आन्तरिक गुण।

4.3 पाठ्यपुस्तक निर्माण के सिद्धान्त।

4.4 हिन्दी की पाठ्यपुस्तकों का आलोचनात्मक अध्ययन, हिन्दी की पाठ्यपुस्तक का मूल्याङ्कन।

4.5 हिन्दी शिक्षक-विशेषताएँ एवं उसके विशेष दायित्व।

इकाई-5 दृश्य-श्रव्य सामग्री

5.1 दृश्य-श्रव्य सामग्री का अर्थ, परिभाषा, एवं प्रकार-श्रव्य सामग्री, दृश्य-सामग्री, दृश्य-श्रव्य सामग्री।

5.2 दृश्य-श्रव्य साधनों के उद्देश्य एवं उनका महत्त्व।

5.3 हिन्दी शिक्षण में दृश्य-श्रव्य सामग्री की उपादेयता।

5.4 दृश्य-श्रव्यसामग्री का प्रयोग करते समय सावधानियाँ।

इकाई-6 पाठयोजना निर्माण

6.1 पाठयोजना की परिभाषाएँ, पाठयोजना की आवश्यकता, उत्तम पाठयोजना के गुण।

6.2 हिन्दी भाषा के गद्य, पद्य, व्याकरण, कथा, नाटक तथा अनुवाद शिक्षण की पाठयोजना।

6.3 पाठयोजना निर्माण करते समय सावधानियाँ।

6.4 पाठयोजना की सीमाएँ।

इकाई-7 हिन्दी में मूल्याङ्कन

7.1 हिन्दी शिक्षण में मूल्याङ्कन का महत्त्व, मापन उपकरण की विशेषताएँ।

इकाई-8 हिन्दी का प्रचार-प्रसार

8.1 हिन्दी के उन्नयन में सरकारी, गैरसरकारी एवं साहित्यिक संगठनों की भूमिका।

8.2 राष्ट्रीय शैक्षिक अनुसन्धान एवं प्रशिक्षण परिषद्, केन्द्रीय हिन्दी निदेशालय, केन्द्रीय हिन्दी संस्थान, साहित्य अकादमी।

8.3 हिन्दी के प्रसिद्ध दैनिक पत्र, पाक्षिक पत्र, मासिक पत्र एवं स्तरीय पत्रिकाएं।

सन्दर्भग्रन्था: (Reference Book)

1. क्षत्रिय के.; मातृभाषा शिक्षण, विनोद पुस्तक मन्दिर, आगरा
2. बघेला, हेतसिंह; हिन्दी शिक्षण, यूनिवर्सिटी पब्लिकेशन्स, जयपुर
3. पाण्डेय रामशकल; हिन्दी शिक्षण, विनोद पुस्तक मन्दिर, आगरा
4. सिंह सावित्री; हिन्दी शिक्षण, विनोद पुस्तक मन्दिर, आगरा
5. सिंह निरंजन कुमार; माध्यमिक विद्यालयों में हिन्दी शिक्षण, राजस्थान हिन्दी ग्रन्थ अकादमी, जयपुर
6. भाई योगेन्द्रजीत; हिन्दी भाषा शिक्षण, विनोद पुस्तक मन्दिर, आगरा
7. श्रीवास्तव आर.पी.; हिन्दी शिक्षण, नमन प्रकाशन, नई दिल्ली
8. सफाया रघुनाथ; हिन्दी शिक्षण विधि, हरियाणा हिन्दी ग्रन्थ अकादमी, चण्डीगढ़
9. तिवारी भोलानाथ; भाषा विज्ञान, चौखम्बा प्रकाशन, वाराणसी
10. वाजपेयी किशोरीदास; हिन्दी शब्दानुशासन, केन्द्रीय हिन्दी संस्थान, आगरा

षष्ठपत्रम् (वैकल्पिकम्)

2. Teaching of English

(Modern Language Teaching)

(Optional)

Total Marks :- 100

Objectives-

On Completion of this Course the Pupil Teacher will be able to:

- Understand the importance of English language.
- Understand the features of language learning.
- Acquire and apply the language teaching skills.
- Teach Grammar & Vocabulary acquisition efficiently.
- Acquaint with the evaluation methods of English language teaching.

Unit-1 Objectives of Teaching English at Secondary level

1.1 English in Indian Education.

1.2 English as a Second Language and as a foreign language.

Unit 2 Language Learning

2.1 Features of Language.

2.2 Factors affecting Language Learning.

2.3 Phonetics

2.3.1 The English phonetics symbols-An Introduction- vowels, diphthongs and consonants.

2.3.2 Word-stress- primary and secondary.

2.3.3 Use of Dictionary in pronunciation.

2.3.4 Intonation.

Unit-3 Teaching Language Skills:.

3.1 Development of four basic skills- Listening, Speaking, Reading and Writing.

3.2 Teaching reference skills (Dictionaries, Thesaurus and Encyclopedias)

Unit-4 Approaches, Methods and Techniques of Teaching and Learning of English Approaches to Teaching English

4.1.1 Oral Approach

4.1.2 Structural approach

4.1.3 Communicative approach

4.1 Methods of Teaching English

4.2.1 Text book method

4.2.2 Grammar Translation method

4.2.3 Direct Method

4.2 Techniques of Teaching English

4.3.1 Story telling

4.3.2 Dramatization

4.3.3 Principles of teaching English.

4.3.4 Maxims of teaching English

Unit-5 Planning English Language Teaching

5.1 Objectives of Teaching Prose, Poetry, Supplementary Reader, Grammar and Composition to secondary school students.

5.2 Lesson plans to teach Prose, Poetry, Grammar& Composition to Secondary School Students.

Unit-6 Evaluation

6.1 Concept and process of evaluation and bloom’s taxonomy.

6.2 Tools of evaluation, preparing test items, and blue print.

6.3 Analysis and interpretation of scores.

Unit-7 Audio Visual Aids

7.1 Need & Importance

7.2 Principles of Selection

7.3 Types of Audio Visual Aids and its appropriate uses.

7.4 Language Laboratory.

7.5 Power Point Presentation

Unit-8 The English Teacher

8.1 Role of English Teacher

8.2 Qualities of good English Teacher

8.3 Responsibilities of an English Teacher- organization of curricular activities Essay, Elocution, Debate & Drama, Word-Games and Quiz.

सन्दर्भग्रन्थाः (Reference Books)

1. Pramila Dubey, Teaching of English Shiksha Prakshan, Jaipur.
2. Manju Mishra, English Teaching- Seema Publication Jaipur.
3. Abha Rani Bisht, Teaching English in India- Vinod Pustak Mandir Agra.
4. Subha Vyas, Aspects of English Teaching Shiksha Prakshan Jaipur.
5. Bright, J.A., Teaching English as second Language, Long Man Group, London.
6. Annie, Vijay Kumari, Ch. Methods of Teaching English, New Era Publication, Guntur.
7. Jain, R. K., Sharma, C. K., Essentials of English Teaching, Vinod Pustak Mandir, Agra.
8. Larsen Diane & Freeman, 2008, Second Edition, Techniques and Principles in Language Teaching, Oxford University Press, Indian Edition.

षष्ठपत्रम् (वैकल्पिकम्)

3. सामाजिकविज्ञानशिक्षणम्

पूर्णाङ्काः–100

उद्देश्यानि–

अमुं पाठ्यक्रमम् अधीत्य छात्राध्यापकाः–

- पृथग्विषयरूपेण समवेतविषयरूपेण वा सामाजिकविज्ञानस्य अधिगममहत्त्वम् अवगच्छेयुः।
- सामाजिकविज्ञानस्य कक्षाशिक्षणस्य कृते आवश्यककौशलानि अवाप्नुयुः।
- सामाजिकविज्ञानस्य आधुनिकशिक्षणपद्धतीनां प्रयोगान् अभिजानीयुः।
- अनुदेशनस्य कृते पूर्णयोजनायाः विकासने समर्थाः भवेयुः।
- पाठ्यक्रमसहगामिक्रियाणामायोजनस्य सामाजिकस्रोतांसि परिचिनुयुः।

अन्वितिः–1 सामाजिकविज्ञानस्य सम्प्रत्ययः

1.1 सामाजिकविज्ञानशिक्षणस्य आवश्यकतायाः निर्धारणम्।

1.2 सामाजिकविज्ञानस्य सम्प्रत्ययः, अस्य अन्येभ्यः सामाजिकविज्ञानविषयेभ्यः भेदप्रतिपादनञ्च।

1.3 सामाजिकविज्ञानस्य ऐतिहासिकपृष्ठभूमिः।

अन्वितिः–2 विद्यालयीयविषयरूपेण सामाजिकविज्ञानम्

2.1 आधुनिकसामाजिकविज्ञानविषयस्य कृते तत्परता।

2.2 पाठ्यक्रमे विद्यालयेषु अस्य विषयस्य आनुपातिकस्वीकृतिः।

2.3 सामाजिकविज्ञानशिक्षणस्य समवेतविषयरूपेण विशेषप्रयासानां निर्धारणम्।

अन्वितिः-3 पाठ्यक्रमसिद्धान्ताः

3.1 सामाजिकविज्ञानविषयस्य पाठ्यक्रमरूपरेखायाः सिद्धान्ताः।

3.2 सामाजिकविज्ञानस्य पाठ्यक्रमनिर्धारणस्य क्षेत्राणां संघटनम्।

3.3 पाठ्यक्रमे विविधविषयसम्बन्धिघटकानां प्रत्येकं गुरुत्वनिर्धारणम्।

अन्वितिः-4 सामाजिकविज्ञानस्य अनुदेशनपद्धतयः

4.1 अनुदेशनव्यूहस्यावश्यकता।

4.2 सामाजिकविज्ञानस्य शिक्षणविधयः - व्याख्यानोपेतवादविवाद-विधिः, योजनास्रोतोविधिः, समस्यासमाधानविधिः, एककविधिः, सर्वेक्षणविधिः, समाजीकृताभिव्यक्तिविधिः, निरीक्षिता-ध्ययनविधिः च।

4.3 सामाजिकविज्ञानस्य शिक्षणव्यूहनिर्माणम् - उपर्युक्तविधीनां सन्दर्भे।

अन्वितिः-5 सामाजिकविज्ञानस्य प्रतिमानानि

5.1 सामाजिकविज्ञानशिक्षणस्य कृते उपयुक्तानि शिक्षणप्रतिमानानि।

5.2 सामाजिकविज्ञानशिक्षणे सामयिकघटनानामध्ययनम्।

अन्वितिः-6 सामाजिकविज्ञानं पाठयोजना च

6.1 सामाजिकविज्ञानशिक्षणस्योद्देश्यानि।

6.2 पाठयोजना, एककयोजना, वार्षिकयोजनानां संरचनायां च अवधेयांशाः।

6.3 अनुदेशनकौशलानां विकासः, यथा - स्पष्टीकरणम्, प्रश्नोत्तरकौशलम्, उद्दीपनपरिवर्तनम्, सम्बद्धोदाहरणैः व्याख्यानम् च।

अन्वितिः-7 शिक्षणस्य विशेषपद्धतयः

7.1 क्षेत्राटनम्, दलशिक्षणम्, सामाजिकविज्ञानसङ्घस्य (Social Studies club) आयोजनम् सामाजिकविज्ञानप्रयोगशाला च।

7.2 सामाजिकविज्ञानशिक्षणे नवयुक्तयः प्रविधयः च।

अन्वितिः-8 सामाजिकविज्ञाने मूल्याङ्कनम्

8.1 मूल्याङ्कनस्योद्देश्यानि परम्परागतपरिवर्तनानि च।

8.2 मूल्याङ्कनम्-साधनानि उपादेयता च।

8.3 उपचारात्मकशिक्षणम् - स्वरूपम्, महत्त्वं प्रयोगश्च।

8.4 निबन्धात्मकप्रश्नेषु प्रश्नानाम् अनुपातः वस्तुनिष्ठता च।

8.5 अन्वितिपरीक्षणस्य प्रयोगनिर्माणम् - उत्पादकतत्परता, प्रतिमानसंरचना, कार्ययोजना, भूमिका-निर्वहणं च।

Sixth Paper (Optional)

3. Teaching of Social Science

Total Marks :- 100

Objectives-

On Completion of this Course the Pupil Teacher will be able to:

- Understand the Importance for Learning Social Science as separate Subject or as any Integrated Subject.
- Acquire the Classroom Skills needed for Teaching of Social Science.
- Understand to apply Modern Teaching Methods for Social Science.
- Develop the complete plan for Instruction.
- Know the ability to Organize Co-curricular Activities and Community resources.

Unit-1 Concept of Social Science

1.1 Need for Teaching Social Science.

1.2 Concept of Social Science and its difference from other Social Science Subjects.

1.3 Historical background of Social Science.

Unit-2 Social Science as a School Subject

2.1 Committedness for Modern Social Science Subject.

2.2 Rational Consideration as Subject in School curriculum.

2.3 As Integrated Subject of special efforts in Social Science Teaching.

Unit-3 Principles of Curriculum

3.1. Principles of Curriculum designing for Social Science Subject.

3.2. Organization of areas to decide curriculum for Social Science.

3.3. Weightage to be given for each component related to different subjects of Curriculum.

Unit-4 Instructional Methods of Social Science

4.1 Need of Instructional Strategies.

4.2 Methods for Teaching Social Science - Lecture cum Debate Method, Project and Source Method, Problem Solving Method, Unit Method, Survey Method, Socialized Expression Method and Supervised Study Method.

4.3 Construction of Teaching Strategies for Social Science with reference to above mention Methods.

Unit-5 Models of Social Science

5.1 Appropriate Models for Teaching Social Science.

5.2 Study of Current Events in Social Science Teaching.

Unit-6 Social Science and Lesson Plan

6.1 Objectives of Teaching Social Science.

6.2 Specifications to construct Lesson Plan, Unit Plan and year plans.

6.3 Developing the skills of Instruction like - Explanation, Questioning Skill, Stimulus Variation and providing illustration with relevant examples.

Unit-7 Specific Methods of Teaching

7.1 Field Trip, Team Teaching, Organizing Social Science club, Social Science Laboratories.

7.2 New-Devices and Techniques in Social Science Teaching.

Unit-8 Evaluation in Social Science

8.1 Traditional Changes and Objectives of Evaluation.

8.2 Evaluation - Means and Utility.

8.3 Remedial Teaching - Nature, Importance and Experiment.

8.4 Question Proportion and Objectivity in Essay type Questions.

8.5 Preparations of Unit Tests like product Preparation, Model Construction, Work Plan and Enactment of role play.

सन्दर्भग्रन्थाः (Reference Books)

1. पाण्डेय, सोहनलाल, सामाजिकविज्ञानशिक्षणम् (संस्कृतम्) अक्षरप्रकाशनम्, जयपुरम्, 2004
2. पाण्डेय, सोहनलाल, इतिहास शिक्षण, श्याम प्रकाशन, जयपुर, 2007
3. त्यागी गुरुशरणदास, सामाजिक अध्ययन का शिक्षण, विनोद पुस्तक मन्दिर, आगरा, 1990
4. Jarolimk, Social Studies in Elementary Education: The Mc Millan & Co. New York, 1963.
5. Wesley S., Teaching Social Studies in New York High Schools, De Health &Comp. 1951.
6. D.S.Kothari, Report of Education Commission (1964-66) Published by NCERT New Delhi, 1970.
7. Bloom B.S. Taxonomy of Educational Objectives, A hand Book Washington Press, 1956.
8. Bining & Bining: Teaching of Social Studies, MC Graw Hill book Comp. 1966.
9. Bhattacharya S. Teaching of Social Studies in India. Arya Depot, Baroda, 1966.
10. Nesiah, K., Social Studies in the Schools, Oxford University Press, 1954.
11. Kochar S.K., Teaching of Social Studies, Sterling Publication, New Delhi, 1996.

षष्ठपत्रम् (वैकल्पिकम्)

4. क्षेत्रीयभाषा

मलयालम्/कन्नड/ओडिया/बंगाली/डोगरी/मराठी

(एतास्वन्यतमा भाषा)

पूर्णाङ्काः–100

उद्देश्यानि–

अमुं पाठ्यक्रमम् अधीत्य छात्राध्यापकाः–

- मातृभाषायाः प्रकृतेः, महत्त्वस्य च विषये अवगताः भवेयुः।
- भाषाविकासस्य विविधसिद्धान्तानामवबोधं, मातृभाषया सह तत्तुलनाञ्च कर्तुं समर्थाः भवेयुः।
- मातृभाषाशिक्षणस्य प्रयोगज्ञानं प्राप्नुयुः।
- मौलिकभाषाशिक्षणकौशलप्राप्तौ समर्थाः स्युः।
- नानाप्रकारकपाठ्ययोजनानां ज्ञानस्य प्राप्तये, मातृभाषाशिक्षणसन्दर्भे तेषां प्रयोगाय च योग्याः भवेयुः।
- पाठ्यपुस्तकनिर्माणसिद्धान्तानामवगमने योग्यमातृभाषापाठ्यपुस्तकनिर्माणे च सफलाः जायेरन्।
- मातृभाषायाः रसानुभूतिविषये बद्धादराः भवेयुः।

अन्वितिः–1 भाषायाः महत्त्वम्

1.1 अर्थः, प्रकृतिः च।

1.2 भाषाविकासस्य सिद्धान्ताः–

1.2.1 दैवमूलसिद्धान्तः।

1.2.2 अनुकरणसिद्धान्तः।

1.2.3 परिश्रमविश्रान्तिसिद्धान्तः।

1.2.4 सङ्केतसिद्धान्तः।

1.2.5 मातृभाषायाः प्रामुख्यम्।

अन्वितिः-2 मलयालम्/कन्नड/ओडिया/बंगाली/डोगरी/मराठी-भाषायाः त्रिभाषासूत्रे स्थानम्

2.1 निर्दिष्टक्षेत्रीयभाषायाः सन्दर्भे प्रमुखप्रतिवेदनानि।

2.2 मातृभाषायाः माध्यमविषये महात्मगान्धी-गुरुदेवरवीन्द्रनाथटैगोरप्रभृतीनां विदुषामभिप्रायः।

2.3 मलयालम्/कन्नड/ओडिया/बंगाली/डोगरी मराठी-भाषायाः साहित्यसंस्कृत्योः विकासे विविध-संस्थानां च योगदानम्।

अन्वितिः-3 मातृभाषाशिक्षणसिद्धान्ताः

3.1 क्रियाशीलतायाः सिद्धान्तः।

3.2 अभिप्रेरणस्य सिद्धान्तः।

3.3 रुचेः सिद्धान्तः।

3.4 निश्चितोद्देश्यसिद्धान्तः।

3.5 चयनसिद्धान्तः।

3.6 विभाजनसिद्धान्तः।

3.7 आवृत्तेः सिद्धान्तः।

अन्वितिः-4 मातृभाषाशिक्षणम्

4.1 पूर्णानुभूतेः, अभिव्यक्तेः, रसानुभूतेः, संस्कृतेः, विकासस्य, कलात्मकस्य च उद्देश्यानि।

4.2 क्षेत्रीयशिक्षणव्यवस्थायां माध्यमिकविद्यालये मातृभाषायाः स्थानम् - प्रथमं, द्वितीयं, तृतीयं च।

4.3 माध्यमिकविद्यालये पाठ्यक्रमे क्षेत्रीयभाषात्वेन मलयालम्/कन्नड/ओडिआ/बंगाली/डोगरी/मराठी-भाषायाः स्थानम्।

4.4 मातृभाषाशिक्षकस्य भूमिका, गुणाश्च।

4.5 मातृभाषाशिक्षणे मूल्याङ्कनप्रविधिः, प्रकाराश्च-उपलब्धिपरीक्षणानि, मौखिकआन्तरिक-मूल्याङ्कनानि च।

अन्वितिः-5 भाषायाः अभिवृद्धिः

5.1 मलयालम्/कन्नड/ओडिया/बंगाली/डोगरी/मराठी-भाषायाः विविधकालिकविकासः।

5.2 मलयालम्/कन्नड/ओडिया/बंगाली/डोगरी/मराठी-साहित्यस्य प्रकाराः-कथाः, नाटकानि, पद्यानि, लघुकथाः, आत्मवृत्तानि च।

अन्वितिः-6 पाठानां प्रकाराः, पाठयोजना च

6.1 गद्यशिक्षणस्य पद्यशिक्षणस्य नाटकशिक्षणस्य च प्रकृतिः, उद्देश्यानि, महत्त्वं च।

6.2 गद्य-पद्य-नाटकशिक्षणानां पाठयोजनानिर्माणम्।

6.3 मातृभाषाशिक्षणविधयः-प्रत्यक्षविधिः, अनुवादविधिः, संरचनात्मकोपागमः, सम्प्रेषणात्मकोपागमः, क्रीडाविधिः, प्रायोजनाविधिः च।

6.4 मातृभाषाशिक्षणे शिक्षणोपकरणानि, भाषाप्रयोगशालायाः लाभाश्च।

6.5 गृहकार्यस्य प्रकाराः महत्त्वञ्च।

अन्वितिः-7 भाषायाः गुणवत्ता

7.1 व्याकरणम् - तस्य प्रकृतिः, उद्देश्यानि, अनुप्रयुक्तव्याकरणस्य महत्त्वं च।

7.2 व्याकरणशिक्षणविधयः - आगमनविधिः, निगमनविधिः, पाठ्यपुस्तकविधिश्च।

7.3 माध्यमिकस्तरीयव्याकरणस्य सङ्क्षिप्तपरिचयः, छन्दांसि, अलङ्काराः, तेषां शिक्षणञ्च।

7.4 निबन्धलेखनम् - तस्य प्रकृतिः, उद्देश्यं च, निबन्धप्रकाराः - निर्धारितविषयकनिबन्धः, वर्णनात्मकनिबन्धश्च।

7.5 निबन्धलेखनसोपानानि - संज्ञानात्मकनिबन्धस्य विशेषताः, क्रियात्मकनिबन्धलेखनस्य कार्याणि-पत्रलेखनम्, वार्तासम्पादनम्, सारांशलेखः, अनुवादपाठः च।

अन्वितिः-8 पाठ्यपुस्तकम्

8.1 प्रकृतिः उद्देश्यानि च।

8.2 पाठ्यपुस्तकनिर्माणसिद्धान्ताः।

8.3 उत्तमपाठ्यपुस्तकस्य विशेषताः।

8.4 कार्यपुस्तकं तदावश्यकता च।

8.5 पाठ्येतरपुस्तकं तदुद्देश्यानि च।

सन्दर्भग्रन्थाः -

कन्नडशिक्षणम्

1. कृषप्पे, एस.जे., कन्नडेअध्ययनसंस्था, मैसूरुविश्वविद्यालयः।
2. भाषाविज्ञानेमूलतत्त्वगल्ल, चिदमन्देमूर्तिएम; बि.वि.के. मूर्ति, प्रकाशन।
3. कन्नडबोधनेमल्लिकरुनयदुराजन, भारतीयभाषिगोलेकेन्द्रसंस्थे।

4. द्वितीयभाषाबोधनेवीरभद्रकन्नडेअध्ययनसंस्थे, मैसूरुविश्वविद्यालयः।
5. कन्नडेभाषेतत्त्वमत्तुबोधनेमार्गेअनसूयेपरजि?
6. षालेगलल्लिकन्नडेबोधने, कृष्णसि. पण्डितः।

मलयालमशिक्षणम्

1. टीचिंग आफ मदरटंग, एस.के. कोच्चरः, स्टेर्लिंग, नई दिल्ली।
2. ए स्पीचअन्डलान्वेज, गार्डुइर।
3. मलयालेबोधनम्, सि.के. चन्द्रशेखरननायर, केरलभाषाइन्स्टिट्यूट।
4. मलयालभाषेअध्यापनम्, के. शिवरामनऽपि, रमनउन्नि, कालिकतविश्वविद्यालयः, कालिकत, केरल।
5. मातृभाषाबोधनम्, सि.एम. बिन्दु, स्कार्पियोपब्लिशर्स एवम् डिस्ट्रिब्यूटर्स, कालिकत, केरल।

ओडियाशिक्षणम्

1. ओडियाभाषा ओ साहित्यभित्तिभूमि ओ शिक्षादानेपद्धति, नायकबि., मोहन्तिजे।
2. मदरटंगअन्डडेस्टिनि, पट्टनायक, डि.पि.।
3. मातृभाषाशिक्षणम्, प्रो. जि.डि. पण्डा।
4. मातृभाषाओडया, महापात्र, बि.पि.।
5. भाषाशिक्षण, रवीन्द्रनाथ, श्रीवास्तव, वाणीप्रकाशन, दरियागंज, नई दिल्ली।

डोगरी/बंगाली/मराटीशिक्षणम्

1. मातृभाषाशिक्षण, विनोदपुस्तकमन्दिरम्, आगरा।
2. मातृभाषाशिक्षण, बघेला, हेतसिंह, राजस्थानप्रकाशन, त्रिपोलियाबाजार, जयपुरम्।
3. माध्यमिकविद्यालयों में हिन्दी शिक्षण, सिंह, निरंजनकुमार, राजस्थानप्रकाशनआकदमी, जयपुर।
4. भाषाशिक्षण, श्रीवास्तव, रवीन्द्रनाथ, वाणीप्रकाशन, दरियागंज, नईदिल्ली।
5. टीचिंगआफमदरटंग, कोच्चर, स्टेर्लिंग, नईदिल्ली।

Sixth Paper (Optional)

4. Malayalam/Kannada/Odiya/Bangala/Dogri/ Marathi

(Any one of the above languages)

Total Marks :- 100

Objectives-

On Completion of this Course the Pupil Teacher will be able to:

- Understand the Nature and Importance of Mother-tongue.
- Understand various Theories of Language Development and Compare the same with Mother-tongue
- Apply Knowledge of Mother-tongue Teaching.
- Acquire the basic Language teaching skills.
- Get Knowledge of various types of Lesson Plans and apply them for Mother-tongue Teaching situations.
- Understand the Principles of Textbook preparation and prepare the ideal textbook for Mother-tongue.
- Become sensitized towards appreciation of Mother-tongue.

Unit-1 Importance of Language

1.1 Meaning and Nature

1.2 Principles of Language Development

1.2.1 Divine-origin Theory

1.2.2 Imitation Theory

1.2.3 Effort Relaxation Theory

1.2.4 Non Verbal Theory

1.2.5 Importance of Mother-tongue

Unit-2 Position of Kannada/Malayalam/Oriya/Dogri/Marathi Language in Three language Formula

2.1 Special Reports of the concerned Regional Language

2.2 Opinion of Scholars regarding Mother-tongue as a Medium-Mahatma Gandhi, R.N.Tagore and others

2.3 Contribution of various Organizations in the Development of Kannada/ Malayalam/ Oriya/ Dogri Literature and Culture

Unit-3 Principles of Mother-Tongue Teaching

3.1 Principle of Activity

3.2 Principle of Motivation

3.3 Principle of Interest

3.4 Principle of Definite Aim

3.5 Principle of Selection

3.6 Principle of Division

3.7 Principle of Revision

Unit-4 Mother Tongue Teaching

4.1 Objectives of Comprehension, Expression, Appreciation, Culture Development and Arts.

4.2 Place of Mother Tongue in Secondary School as first, Second and Third Language in the Regions concerned

4.3 The Position of Kannada/ Malayalam/Oriya/ Dogri/Marathi Language as Regional Language in Secondary School Curriculum

4.4 Qualities and role of Mother-tongue Teacher

4.5 Evaluation Techniques and types in Mother-tongue Teaching Comprehensive, Oral and Internal Evaluations

Unit-5 Language Development

5.1 Various periods of development of Kannada/Malayalam/Oriya/Dogri/ Marathi.

5.2 Types of Kannada/Malayalam/Oriya/Dogri/Marathi Literature-Novels, Dramas, Poetry, Short stories, biographies.

Unit-6 Types of Lessons and Lesson Plan

6.1 Nature, Aims and Importance of Teaching Prose, Poetry and Drama

6.2 Preparing Lesson Plans for Teaching Prose, Poetry and Drama

6.3 Methods of Teaching Mother-tongue- Direct Method, Translation Method,

Structural Approach, Communication Approach, Play way and Project Method

6.4 Teaching Aids and Advantage of Language lab in Mother-tongue Teaching

6.5 Importance and Types of Home-work.

Unit-7 Quality of Language

7.1 Grammar: Its Nature and Importance of Functional Grammar.

7.2 Grammar Teaching Methods- Inductive, Deductive and Text-book Method.

7.3 A brief introduction to Secondary School Level Grammar, Chandas, Alankaras and their Teaching.

7.4 Essay Writing - Its Nature and Aims, Types of Essays - Determinative and Explanatory.

7.5 Steps of Essay Writing, Significance of Comprehensive Essay, Creative Essay Writing Works - Letter Writing, News Editing, Summary paper and Translation Lessons

Unit-8 Text Book

8.1 Nature and Aims.

8.2 Principles of Text book Construction,

8.3 Characteristics of a Good Text book.

8.4 Work book and its Needs.

8.5 Non-detailed Book and its aims.

सन्दर्भग्रन्था: (Reference Books)

Kannade Shikshanem-

1. Krishappe. S.j Kannade Adhyan Sanstha Mysore University.
2. Bhasha vigyande mool tatva galla Chidamande Murthy M;B.V.K. Murthy Prakashan
3. Kannade Bodhane Mallikarjunayadurajan, Bhartiya Bhasigole Kendra sansthe.
4. Dwitiye Bhasa Bodhane virabhadra kannedeaddhyan sansthe Mysore University
5. Kannede bhashe TattvaMattu Bodhane MargeAnasuye Paraji
6. Shalegalalli KennedeBodhaneKrishna C Pandit

Malayalam Shikshanam

1. Teaching of mother tongue, S.K.Kochhar, Sterling, New Delhi
2. A Speech and Language Garduier,
3. Malayale Bodhanem, C.K.Chandra Shekharan Nair kerala Bhasha Institute
4. Malayala Bhashe Adhyapanam K.Shivaraman & P. Ramanunni Calicut University,Calicut, Kerla
5. Matrubhasha Bodhanam C.M.Bindu, Scorpio Publishers & ditributers, Calicut, Kerla.

Odiya Shikshanam

1. Odiya Bhasha o Sahityara Bhitibhumi o Shikshyadane Padhati Nayak B, Mohanty.J.
2. Mother tongue & DestinyPattanaik. D.P.
3. Matru Bhasa Shikshan Prof. G.D.Panda,
4. Mahapatra, B.P. MatruBhasa, Odiya
5. रवीन्द्रनाथ, श्रीवास्तव, भाषा शिक्षण, वाणी प्रकाशन, दरियागंज नई दिल्ली

Dogri/Bangali/Marathi Shikshanam

1. के., क्षत्रिय, मातृभाषा शिक्षण, विनोद पुस्तकमन्दिर, आगरा।
2. बघेला, हेतसिंह, मातृभाषा शिक्षण राजस्थान प्रकाशन त्रिपोलिया बाजार, जयपुर
3. सिंह, निरंजनकुमार, माध्यमिकविद्यालयों में हिन्दी शिक्षण, राजस्थानप्रकाशन अकादमी, जयपुर
4. श्रीवास्तव, रवीन्द्रनाथ, भाषा शिक्षण, वाणीप्रकाशन, दरियागंज नई दिल्ली
5. Kochhar, S.K.,Teaching of mother tongue, Sterling, New Delhi

सप्तमपत्रम्

अनिवार्यभागः (क)

शैक्षिकप्रबन्धनम्

पूर्णाङ्काः–50

उद्देश्यानि–

अमुं पाठ्यक्रमम् अधीत्य छात्राध्यापकाः–

- शैक्षिकप्रबन्धनस्य आवश्यकतावगमने समर्थाः भवेयुः।
- शिक्षाप्रबन्धनोपागमानां विवेचने शक्ताः भवेयुः।
- कक्षाव्यवस्थापने समस्यानिवारकोपायानामवबोधने च योग्याः भवेयुः।
- भौतिकसंसाधनानां सूचीकरणे, तेषां च सज्जीकरणोपायानां विश्लेषणे समर्थाः जायेरन्।
- विद्यालये उत्तमवातावरणनिर्माणे शिक्षकाणां, प्राचार्याणां च भूमिकायाः निर्वहणे समर्थाः भवेयुः।

अन्वितिः–1 शैक्षिकप्रबन्धनम्

1.1 सम्प्रत्ययः, आवश्यकता, उद्देश्यानि च।

1.2 शैक्षिकप्रबन्धनस्य सिद्धान्ताः।

1.3 समयसारिणी–सम्प्रत्ययः, महत्त्वं, प्रकाराः च।

1.3.1 विद्यालयाधारिता समयसारिणी।

1.3.2 कक्ष्याधारिता समयसारिणी।

1.3.3 शिक्षकाधारिता समयसारिणी।

1.4 पाठ्यसहगामिक्रियाणां महत्त्वं प्रबन्धनं च।

अन्वितिः-2 शैक्षिकसङ्घटनं प्रशासनं च

2.1 सङ्घटनस्य प्रशासनस्य च सम्प्रत्ययः।

2.2 शैक्षिकसङ्घटनस्य प्रशासनस्य च आवश्यकता, उद्देश्यानि, प्रकार्याणि च।

2.3 विद्यालयवातावरणस्य विशेषताः।

2.4 भारते शैक्षिकप्रशासनस्य संरचना।

अन्वितिः-3 भौतिकसंसाधनानि

3.1 विद्यालयभवनं तत्प्रारूपप्रकाराश्च।

3.2 कक्ष्याकक्षः, पुस्तकालयः, प्रयोगशाला, कार्यालयः, शिक्षककक्षः, सङ्गणकप्रयोगशाला, क्रीडाङ्गणं छात्रावासः च।

3.3 विद्यालयोपस्करणानि।

अन्वितिः-4 मानवसंसाधनानि

4.1 प्रधानाध्यापकः - विशेषताः, कर्तव्यानि, कार्यशैली उत्तरदायित्वानि च।

4.2 शिक्षकाः - विशेषताः, कर्तव्यानि, कार्यशैली, उत्तरदायित्वानि च।

4.3 अध्यापकाभिभावकसङ्घः।

Seventh Paper
(Compulsory Part - A)
Educational Management

Total Marks :- 50

Objectives-

On Completion of this Course the Pupil Teacher will be able to:

- Understand Need of Educational Management.
- Describe approaches to Education Management.
- Understand ways of preventing problems in Managing a Classroom.
- List Physical Resources and analyze how to maintain them.
- Explain the role of Teachers and the principals in ensuring a vibrant School best Atmosphere.

Unit-1 Educational Management:

1.1 Concept, Need and Aims

1.2 Theories of Educational Management

1.3 Time Table - Meaning, Importance and Types.

1.3.1 School based Time-table.

1.3.2 Class based Time-table.

1.3.3 Teacher based Time-table.

1.4 Importance and Management of Co-curricular Activities.

Unit-2 Educational Organization and Administration

2.1 Concept of Organization and Administration.

2.2 Need, Aims and Functions of Educational Organization and Administration.

2.3 Characteristics of School Atmosphere.

2.4 Structure of Educational Administration in India.

Unit-3 Physical Resources:

3.1 School Building, Types of School Design.

3.2 Class-room, Library, Laboratory, Office, Teacher's-room, Computer Laboratory, Playground and Hostel.

3.3 School Furniture.

Unit-4 Human Resources

4.1 Headmaster, : Characteristics, Duties, Workstyle, Responsibilities.

4.2 Teachers, : Characteristics, Duties, Workstyle, Responsibilities.

4.3 Parents-Teacher Organization.

सन्दर्भग्रन्थाः (Reference Books)

1. झा, मदनमोहन; विद्यालयप्रबन्धनम्, श्रुतिप्रकाशनम्, पुरी।
2. मित्तलः, सन्तोष; सिंहः, फतेहः; विद्यालयप्रशासनं सङ्घटनञ्च (अनूदितग्रन्थः), राष्ट्रिय-संस्कृतसंस्थानम्, नई दिल्ली
3. शर्मा, माताप्रसादः; शिक्षाप्रशासनम्, आयुर्वेद हिन्दी पुस्तक भण्डार, जयपुर
4. चन्द्रकान्तः, शैक्षिकप्रशासनं नियोजनञ्च, जगदीश संस्कृत पुस्तकालय, जयपुर
5. मिश्र, भास्कर; विद्यालय प्रशासन, भावना प्रकाशन, नई दिल्ली
6. झा, रामसेवक, शैक्षिकप्रशासनं पर्यवेक्षणञ्च, हंसा प्रकाशन, जयपुर
7. सुखिया, एस.पी.; विद्यालय प्रशासन एवं संगठन, विनोदपुस्तक मन्दिर, आगरा
8. वर्मा, जे.पी.; शैक्षिक प्रबन्धन, राजस्थान हिन्दी ग्रन्थ अकादमी, जयपुर
9. ओड़, एल. के.; शैक्षिक प्रशासन, राजस्थान हिन्दी ग्रन्थ अकादमी, जयपुर
10. भटनागर, आर.पी.; अग्रवाल; विद्या; शैक्षिक प्रशासन, इन्टरनेशनल पब्लीशिंग हाऊस, मेरठ
11. सफाया, आर.एन., शैदा, बी.डी., शुक्ला, एस.सी., आधुनिक शैक्षिक प्रशासन एवं प्रबन्धन, धनपतराय पब्लिशंग कम्पनी, नई दिल्ली

13. Singh, Rajender Prasad; Educational Finance and The Planning Challenge, Kanishka Publishers, New Delhi.

13. Khan, Mohd. Sharif, Educational Administration, APH Publishing Corporation, New Delhi.

सप्तमपत्रम्

(वैकल्पिकः ख-भागः)

1. प्रौढशिक्षा

पूर्णाङ्काः-50

उद्देश्यानि-

अमुं पाठ्यक्रमम् अधीत्य छात्राध्यापकाः-

- प्रौढशिक्षायाः महत्त्वम्, आवश्यकताञ्च बुध्येरन्।
- विभिन्नानां शैक्षिक-सामाजिकसंस्थानां भूमिकां जानीयुः।
- जनसञ्चारमाध्यमानां भूमिकां परिजानीयुः।
- राष्ट्रियस्तरे, अन्ताराष्ट्रियस्तरे च प्रौढशिक्षायाः क्रियान्वयनयोजनायाः परिचयं प्राप्नुयुः।

अन्वितिः-1 प्रौढशिक्षा

1.1 प्रौढशिक्षा - सम्प्रत्ययः, उद्देश्यानि, व्याप्तिः च।

1.2 प्रौढशिक्षा - महत्त्वं प्रकार्याणि च।

1.3 प्रौढशिक्षणम् - स्वरूपं, विधयश्च।

अन्वितिः-2 राष्ट्रियविकासः प्रौढशिक्षा च

2.1 स्वतन्त्रतापूर्वकाले, तदनन्तरकाले च प्रौढशिक्षा।

2.2 राष्ट्रिय प्रौढशिक्षा कार्यक्रम-1978।

2.3 1986 वर्षीयशिक्षानीतौ प्रौढशिक्षाः।

2.4 शासकीययोजनायां प्रौढशिक्षा।

अन्वितिः-3 प्रौढशिक्षायां विभिन्नसंस्थानां भूमिका

3.1 शासकीयेतरसंस्थानां भूमिका।

3.2 जनसञ्चारमाध्यमानां भूमिका।

3.3 शैक्षिकसंस्थानां भूमिका।

3.4 शैक्षिक-सामाजिक-सांस्कृतिक-संयुक्तराष्ट्रसङ्घस्य भूमिका।

अन्वितिः-4 प्रौढशिक्षकस्य प्रशिक्षणम्

4.1 प्रौढशिक्षकः - विशेषताः उत्तरदायित्वानि च।

4.2 प्रौढशिक्षकस्य प्रशिक्षणम्।

4.3 प्रौढशिक्षकस्य प्रशिक्षणोपयोगिनो विधयः-गोष्ठी, अनुरूपीकरणम्, भूमिकानिर्वहणम्, चर्चा, प्रदर्शनं, परिभ्रमणञ्च।

Seventh Paper
(Optional Part - B)
1. Adult Education

Total Marks :- 50

Objectives-

On Completion of this Course the Pupil Teacher will be able to:

- Understand the Importance and Need of Adult Education.
- Know the role of various Socio-Educational Institutions.
- Knowledge of the role of Mass Media.
- Understand the Implementation of the Plans for Adult Education at National and International Level.

Unit -1 Adult Education

1.1 Adult Education - Concept, Objectives and Scope.

1.2 Adult Education - Importance and Function.

1.3 Teaching - Form and Methods.

Unit -2 National Development and Adult Education

2.1 Adult Education before and after Independence

2.2 National Adult Education Programme-1968

2.3 Adult Education and NPE - 1986

2.4 Adult Education in Government Planning

Unit -3 Role of Institutes in Adult Education

3.1 Role of NGO’s in Adult Education

3.2 Role of Mass Media in Adult Education

3.3 Role of Educational Institutes in Adult Education

3.4 Role of Educational-Social-Cultural and UNO in Adult Education.

Unit -4 Training of Adult Educator

4.1 Characteristics and Responsibilities of Adult Educator

4.2 Training of Adult Educator

4.3 Methods of Training for Adult Educator - Seminar, Simulation, Role Play, Discussion, Demonstration and Tour.

सन्दर्भग्रन्थाः (Reference Books)

1. शर्मा, सुदेश कुमार : प्रौढशिक्षा, जयपुर, दीपमाधव प्रकाशन।
2. पाण्डेय, रामशकल, मिश्र, करुणाशङ्कर, प्रौढ शिक्षा, विनोद पुस्तक मन्दिर, आगरा।
3. ओड, लक्ष्मीलाल के., शिक्षा के नूतन आयाम, जयपुर, राजस्थान हिन्दी ग्रन्थ अकादमी।
4. द्विवेदी, जगदीश्वर, प्रौढ साक्षरता कार्यक्रमः, नेहरू युवा केन्द्र, संगठन इलाहाबाद
5. शिवपुरी, पी.एन्. राष्ट्रिप्रौढशिक्षाकार्यक्रम : प्रौढ शिक्षक प्रशिक्षण, साक्षरता निकेतन लखनऊ
6. फ्रेरे, पाओलो; प्रौढ साक्षरता (अनुवादक : जबरीमल्ल पारख), ग्रन्थ शिल्पी, नई दिल्ली
7. Sharma, S.N.; Adult Education and Social Growth, Kanishka Publishers, New Delhi.

सप्तमपत्रम्
(वैकल्पिकः ख-भागः)
2. शारीरिकशिक्षा

पूर्णाङ्काः-50

उद्देश्यानि-

अमुं पाठ्यक्रमम् अधीत्य छात्राध्यापकाः-

- शारीरिकशिक्षायाः शिक्षाक्षेत्रेऽवदानं, महत्त्वञ्च जानीयुः।
- शारीरिकदृढतायाः सम्प्रत्ययमवगच्छेयुः।
- क्रीडानां, शारीरिकव्यायामानां च महत्त्वम् अवगच्छेयुः।
- योगस्य सम्प्रत्ययं जानीयुः।
- स्वास्थ्योपागमानां, विद्यालयस्वास्थ्यकार्यक्रमाणां सन्तुलिताहाराणाञ्च परिचयं प्राप्नुयुः।

अन्वितिः-1 प्राचीनपरिप्रेक्ष्ये शारीरिकशिक्षा

1.1 प्राचीनकाले शारीरिकशिक्षा, स्वास्थ्यं च।

1.2 प्राचीनभारते क्रीडाः - ग्रामीणाः मनोरञ्जनात्मकाश्च।

1.3 शारीरिकशिक्षा संस्कृतवाङ्मयश्च।

अन्वितिः-2 शिक्षा शारीरिकशिक्षायाः विकासश्च

2.1 शारीरिकशिक्षायाः अर्थः, महत्त्वं, क्षेत्राणि च।

2.2 शारीरिकशिक्षायाः लक्ष्यमुद्देश्यानि च।

2.3 शिक्षायां शारीरिकशिक्षायाः योगदानम्।

2.4 छात्रेषु शारीरिकशिक्षां प्रति जागृतिविकासाय विद्यालयस्य शिक्षकाणाञ्च भूमिका।

अन्वितिः-3 योगः

3.1 अर्थः, महत्त्वं, परम्परा च।

3.2 पातञ्जलयोगः – अष्टौ अङ्गानि, तेषां बाह्यम् आभ्यन्तरं च महत्त्वम्।

3.3 आसनानां प्रकाराः अभ्यासश्च।

3.4 जीवनपद्धतिरूपेण योगः।

अन्वितिः-4 स्वास्थ्यशिक्षा क्रीडा च

4.1 स्वास्थ्यम् – अर्थः आयामाश्च।

4.2 स्वास्थ्यसम्प्रत्ययः, महत्त्वम्, आवश्यकता च।

4.3 स्वास्थ्यसंरक्षणे क्रीडानां, प्रतिस्पर्धानां च आयोजनम्।

4.4 विद्यालयीयस्वास्थ्यकार्यक्रमस्योद्देश्यानि।

4.5 सन्तुलिताहारः पोषणं कुपोषणञ्च।

Seventh Paper
(Optional Part - B)
2. Physical Education

Total Marks :- 50

Objectives-

On Completion of this Course the Pupil Teacher will be able to:

- Understand the Importance of Education for Physical Development and its contribution in the Field of Education.
- Understand the Meaning of Physical-Fitness.
- Acquire the Knowledge of rules of the selected Games and Sports.
- Understand the concept of Yoga.
- Know the approaches of Health, Importance of School Health Programmes and Balanced Diet.

UNIT-1 Perspetive of Physical Education in Ancient Times

1.1 Physical Education in Ancient Time and Health.

1.2 Games in Ancient India - Rural and Entertainment.

1.3 Physical Education & Sanskrit Literature.

UNIT-2 Education and Development of Physical Education

2.1 Meaning, Importance and Fields of Physical Education.

2.2 Goal and Objectives of Development of Physical Education.

2.3 Contribution of Physical Education in the field of Education.

2.4 Role of School and Teachers to bring awareness about Physical Education among Students.

UNIT-3 Yoga

3.1 Meaning, Importance and Tradition of Yoga.

3.2 Patanjala Yoga - 8 parts (Ashtanga) and its External and Internal Importance.

3.3 Types of Asanas and Practices.

3.4 Yoga as way of life.

UNIT-4 Health Education and Games

4.1 Health - Meaning and Dimensions.

4.2 Meaning of Health, Importance and Need.

4.3 Conducting Competitions and Games for maintaining Health.

4.4 Objectives of School Health Programme,

4.5 Balance Diet, Nutrition and Mal-Nutrition.

सन्दर्भग्रन्थाः (Reference Books)

1. शर्मा, गजेन्द्र; शारीरिकशिक्षा एवं स्वास्थ्यशिक्षा, भव्या प्रकाशन, जोधपुर, 2007
2. वर्मा, के.के., स्वास्थ्य शिक्षा एवं शारीरिक शिक्षा, दीपक पब्लिशर्स, ग्वालियर, मध्यप्रदेश, 2001
3. सिंह, अजमेर; बरार, आर.एस; शारीरिक शिक्षा स्वास्थ्य शिक्षा एवं खेलकूद, कल्याणी पब्लिशर्स, नई दिल्ली, 2009
4. पाठक तथा उपाध्याय; स्वास्थ्य एवं शारीरिक शिक्षा, अभिषेक प्रकाशन, पीतमपुरा, नई दिल्ली
5. भारद्वाज, ईश्वर; सरल योगासन, सत्यं पब्लिशिंग हाऊस, नई दिल्ली
6. त्रिपाठी, रूद्रदेव; अभिनव क्रीडा तरङ्गिणी, श्री लालबहादुरशास्त्री केन्द्रीयसंस्कृतविद्यापीठ, नई दिल्ली, 1982
7. बघेला, हेतसिंह; स्वास्थ्य शिक्षा एवं शारीरिक शिक्षा शिक्षण, राजस्थान प्रकाशन, त्रिपोलिया बाजार, जयपुर
8. गोपाल, उषा, स्वास्थ्य शिक्षा, र्स्पोट्स पब्लिकेशन्स, अंसारी रोड़, दरियागंज, नई दिल्ली
9. शिन्दे, बी, एस; शारीरिक शिक्षा के मौलिक आधार, स्पोर्टस् पब्लिकेशन्स, दरियांगज, नई दिल्ली
10. गोरे, सी.एस; शारीरिक शिक्षा एवं खेलकूद में प्रबन्धन, स्पोर्टस् पब्लिकेशन्स, दरियागंज, नई दिल्ली

सप्तमपत्रम्

(वैकल्पिकः ख-भागः)

3. पर्यावरणशिक्षा

पूर्णाङ्काः-50

उद्देश्यानि-

अमुं पाठ्यक्रमम् अधीत्य छात्राध्यापकाः-

- पर्यावरणस्य महत्त्वमवगच्छेयुः।
- पर्यावरणप्रदूषणस्य तन्नियन्त्रणस्य च ज्ञानं प्राप्नुयुः।
- स्वास्थ्यस्य सुरक्षायाः विषये जानीयुः।
- पर्यावरणसम्बद्धसमस्यानां तासां कारणानां निदानानाञ्च ज्ञानं प्राप्नुयुः।
- पर्यावरणसद्भावत्वेन जीवनार्थं छात्रेषु अभीष्टदृष्टिकोणविकासे शिक्षायाः भूमिकामवगच्छेयुः।
- पर्यावरणसंरक्षणाय उत्तरदायित्वबोधस्य विकासमवबुध्येरन्।

अन्वितिः-1 पर्यावरणशिक्षा

1.1 पर्यावरणशिक्षा - सम्प्रत्ययः, प्रकृतिः, क्षेत्रञ्च।

1.2 पर्यावरणशिक्षायाः महत्त्वम्, उद्देश्यानि च।

1.3 संस्कृतवाङ्मये पर्यावरणम्।

अन्वितिः-2 पर्यावरण-प्रदूषणम्

2.1 पर्यावरणप्रदूषणस्य परिचयः।

2.2 प्रदूषणप्रकाराः - नाभिकीयप्रदूषणम्, अवशिष्टघनवस्तुप्रदूषणम्, वायुप्रदूषणम्, जलप्रदूषणम्, ध्वनिप्रदूषणम्, मृदाप्रदूषणं च।

2.3 प्रदूषणकारणानि, तन्नियन्त्रणोपायाश्च।

अन्वितिः-3 स्वस्थपर्यावरणं सुरक्षा च

3.1 सुरक्षायाः, स्वस्थपर्यावरणस्य च सम्प्रत्ययः।

3.2 रोगनियन्त्रणात्मकं प्रबन्धनम्।

3.3 स्वस्थ्यपर्यावरणं मानवसमाजश्च।

अन्वितिः-4 पर्यावरणशिक्षणविधयः

4.1 व्याख्यानविधिः, कथाविधिः, क्रीडाविधिः, प्रायोजनविधिः, भूमिकानिर्वाहविधिः च।

4.2 पर्यावरणशिक्षा पाठ्यसहगामिक्रियाश्च।

4.3 प्राचीनभारते पर्यावरणसंरक्षणोपायाः।

Seventh Paper
(Optional : Part - B)
3. Environmental Education

Total Marks - 50

Objectives:

On Completion of this Course the Pupil Teacher will be able to:

- Understand the Importance of Environment.
- Know the Environment Pollution and its control.
- Know about the Health and Preventive Measures.
- Understand Environmental problems and their Causes and Remedies
- Understand the role of Education in developing desirable attitudes in pupils to live in harmony with Environment.
- Develop a sense of responsibility for Conservation of Environment.

Unit 1. Environmental Education.

1.1 Concept, Nature and Scope of Environmental Education.

1.2 Importance and Objectives of Environmental Education.

1.3 Environment in Sanskrit Literature.

Unit 2.Environmental Pollution.

2.1 Introduction of Environmental Pollution.

2.2 Types of Pollution : Nuclear Pollution, Solid Waste Pollution, Air Pollution, Water-Pollution, Noise Pollution and Soil Pollution

2.3 Causes of Pollution and Measures for Control.

Unit 3.Environmental Health and Safety.

3.1 Concept of Safety, Health and Envioronment.

3.2 Management to control Diseases.

3.3 Environmental Health and Human Society.

Unit 4. Enviornmental Teaching Methods

4.1 Lecture Method, Story Method, Play-way Method, Project Method and Role Play Method

4.2 Environmental Education and Co-curricular Activities.

4.3 Ways of Environmental Conservation in Ancient India.

सन्दर्भग्रन्थाः (Reference Books)

1. मित्तल, सन्तोष एवं अग्रवाल, मीनू; 21वीं सदी में पर्यावरण एवं पर्यावरणशिक्षा, आर. एल. बुक डिपो, मेरठ, 2010
2. गोपाल, एम.के.; पर्यावरणशिक्षा, विनोद पुस्तक मन्दिर, आगरा, 1997
3. शर्मा, आर.ए.; पर्यावरण शिक्षा, आर.एल. बुक डिपो, मेरठ
4. पूजा, भारती; पर्यावरण समस्या एवं समाधान, न्यू भारत पब्लिकेशन्स, सुभाषरोड, रोहतक
5. पाणिग्राही निर्मला; पर्यावरणशिक्षा, ओजस्वी प्रकाशन, पुरी
6. वशिष्ठ, के; पर्यावरणशिक्षा, यूनिवर्सिटी बुक हाउस, जयपुर
7. उपाध्यक्ष, राधावल्लभ; पर्यावरण शिक्षा, विनोद पुस्तक मन्दिर, आगरा, 1998
8. Boldwin, Johnh if Environmental Planning Management, International Book Distributors, Dehradun

सप्तमपत्रम्

(वैकल्पिकः ख-भागः)

4. जनसङ्ख्याशिक्षा

पूर्णाङ्काः-50

उद्देश्यानि-

अमुं पाठ्यक्रमम् अधीत्य छात्राध्यापकाः-

- जनसङ्ख्याशिक्षायाः महत्त्वमवगच्छेयुः।
- जनसङ्ख्या-विस्फोटस्य कारणानि अवगच्छेयुः।
- भारतीयपरिप्रेक्ष्ये जनसङ्ख्यायाः संरचनां, स्वरूपञ्च जानीयुः।
- भारतीयपरिप्रेक्ष्ये जनसङ्ख्यागतिशीलतां परिचिनुयुः।
- भारतीयपरिप्रेक्ष्ये जनसङ्ख्यानियन्त्रणोपायान् जानीयुः।
- जनसङ्ख्या-मानवसंसाधनयोः मिथः सम्बन्धं बुद्ध्येरन्।

अन्वितिः-1 जनसङ्ख्या शिक्षा

1.1 जनसङ्ख्याशिक्षा - सम्प्रत्ययः, महत्त्वम्, आवश्यकता च।

1.2 जनसङ्ख्याशिक्षायाः व्याप्तिः उद्देश्यानि च।

1.3 प्राचीनभारते जनसङ्ख्याचेतना।

अन्वितिः-2 विश्वं भारतीयजनसङ्ख्या च

2.1 विश्वे जनसङ्ख्यायाः व्याप्तिः, भारतीयजनसङ्ख्या च।

अन्वितिः-3 जनसङ्ख्या-समस्याः

3.1 सामाजिक-आर्थिक-शैक्षिक-नगरीकरण-पर्यावरणसमस्याः।

3.2 प्राकृतिकस्त्रोतस्सु स्वास्थ्ये, जीवनस्तरे च जनसङ्ख्यायाः प्रभावः।

3.2 भारतस्य परिप्रेक्ष्ये जनसङ्ख्यायाः विशिष्टाः समस्याः।

अन्वितिः-4 जनसंख्यानियन्त्रणम्

4.1 जनसंख्यानियन्त्रणार्थं भारतशासनेन प्रवर्तिताः योजनाः।

4.2 जनसंख्याविस्फोटपरिहारोपायाः।

4.3 भारते जनसंख्यादृष्ट्या मानवसंसाधनविकासः, गुणवत्ता च।

Seventh Paper
(Optional : Part - B)
4. Population Education

Total Marks - 50

Objectives:

On Completion of this Course the Pupil Teacher will be able to:

- Understand the Importance of Population Education.
- Understand the Causes of Population Explosion.
- Understand the Structure and form of population in Indian Perspective.
- Know population Mobilization in Indian Perspective.
- Understand Population control in Indian Perspective.
- Understand the co-relation of population and Human Resource.

Unit 1. Population Education.

1.1 Concept, Importacne and Need of Population Education.

1.2 Scope and Objectives of population Education.

1.3 Population Sensitivity in Ancient India.

Unit 2. World and Indian Population

2.1 Scope of World Population and Indian Population.

Unit 3. Problems of Population

3.1 Social, Economical, Educational, Urbanization and Environmental Problems.

3.2 Effects on Natural Resourses, Health and Standard of Living.

3.3 Specified Problem of Population in Indian Perspective.

Unit 4. Population Control

4.1 Planning for Population Control by Indian Government.

4.2 Remedies for Population Explosion.

4.3 HRD and Qualities of Population in India.

सन्दर्भग्रन्थाः (Reference Books)

1. साम्बशिवमूर्ति, कम्बम्पाटि; जनसंख्याशिक्षा, महालक्ष्मी प्रकाशन, उडीसा, 2013

2. शर्मा, राधेश्याम; जनसंख्याशिक्षा शिक्षण, पुनीत प्रकाशन, जयपुर, 1999

3. मलैजा, के.सी. एवं शर्मा, रमा; जनसंख्याशिक्षा, विनोद पुस्तक मन्दिर, आगरा, 1986

4. पाणिग्राही, निर्मला; जनसंख्याशिक्षा, ओजस्वी प्रकाशन, पुरी

द्वितीयवर्षस्य पाठ्यक्रमः

राष्ट्रियसंस्कृतसंस्थानम् (मानितविश्वविद्यालयः), नवदेहली

शिक्षाशास्त्रि-द्वितीयवर्षीयपाठ्यचर्या

अङ्काः 900 (500+400)

पत्रसंख्या	सैद्धान्तिकपत्राणि	अङ्काः
	अनिवार्यपत्राणि (शिक्षायाः दृष्टिकोणाः)	
1.	पाठ्यचर्या विद्यालयश्च	100
2.	अधिगमाकलनम्	100
3.	समसामयिकभारतं शिक्षा च	100
4.	शास्त्रशिक्षणम्	100
	शिक्षायां नवाचाराः	
5.(अ)	समावेशात्मकशिक्षा (अनिवार्यम्)	50
5.(ब)	किमप्येकम्- (वैकल्पिकम्) 1. शान्तिशिक्षा 2. मानवाधिकारशिक्षा 3. मूल्यशिक्षा 4. शिक्षायां लैङ्गिकसमस्याः	50

पाठ्यचर्या शिक्षणाध्ययनानि च (प्रशिक्षुता)

	आन्तरिकं बाह्यञ्च मूल्याङ्कनम्	
	(प्रतिपत्रम् 50% अङ्काः बाह्यपरीक्षकेण 50% अङ्काश्च आन्तरिकपरीक्षकेण प्रदेयाः)	
1.	संस्कृतशिक्षणम्	100
2.	आधुनिकविषय/आधुनिकभाषा-शिक्षणम् (किमप्येकम्) 1. हिन्दीशिक्षणम् 2. आङ्ग्लभाषाशिक्षणम् 3. सामाजिकविज्ञानशिक्षणम् 4. क्षेत्रीयभाषाशिक्षणम् (मलयालम्/कन्नड/ओडिया/बंगाली/डोगरी/मराठी)	100

3.	प्रायोगिकशिक्षामनोविज्ञानम्	अङ्काः	
	1. अधिगमः – दर्पणरेखाङ्कनपरीक्षणम्। 2. प्रबोधः अवधानञ्च – अवधानस्य विस्तारः। 3. स्वतन्त्रसाहचर्यम् – शब्दतालिकाविधिः निर्बाधविधिः 4. बुद्धिपरीक्षणम्– वैयक्तिकं सामूहिकञ्च। 5. व्यक्तित्वपरीक्षणम्। 6. स्मृतिः तात्कालिकी दीर्घकालिकी च।	अभिलेखः 15 वाक्–परीक्षा 15	**30**

आन्तरिकमूल्याङ्कनम्

प्रथमो भागः – क्षेत्रनिष्ठकार्याणि

	व्यावसायिकक्षमतोन्नयनम् (व्यावहारिकम्)	**अङ्काः**	**100**
व्या.क्ष.उ.4	**आत्मावबोधः**		**50**
	1. शिक्षानीतिसम्बद्धाभिलेखाः/वार्तापत्राणां सम्पादकीयानि	10	
	2. शैक्षिकपत्रिकाः	10	
	3. योगः	10	
	4. विभागीयपत्रिकाः	10	
	5. आदर्शसाक्षात्कारः	10	
व्या.क्ष.उ.5	**शिक्षायां भाषाकार्याणि**		**50**
	1. शैक्षिकचलचित्रनिरीक्षणम् मूल्याङ्कनञ्च	10	
	2. व्यक्तित्वविकासशिबिरम्	10	
	3. अनुवादकौशलाभ्यासः	10	
	4. सुभाषितकण्ठस्थीकरणम्	10	
	5. कोशग्रन्थावलोकनम्	10	

प्रशिक्षुता द्वितीयभागः (षोडशसप्ताहाः) **अङ्काः 70**

1.	**शिक्षणस्यावलोकनम्–**	संस्कृतपाठाः	आधुनिकविषयपाठाः	
	❖ अध्यापकशिक्षकस्य आदर्शपाठः	3	3	
	❖ विद्यालयशिक्षकस्य आदर्शपाठः	5	5	**20**
	❖ सहपाठिनां पाठः (सर्वेषामवलोकनपाठानां पञ्जिकायाः आधारेण अङ्कनिर्धारणं भवति)	10	10	

2.	**संस्कृतशिक्षणम्**-(प्रशिक्षुतायां 20 पाठाः पाठ-योजनानुगुणं पाठनीयाः। तत्र समीक्षापाठद्वयं निरीक्षणीयम्। प्रत्येकं पाठस्य 10 अङ्काः)	20 (1+1)	**20**
3.	**आधुनिकविषय/भाषा-शिक्षणस्य अभ्यासपाठाः** (प्रशिक्षुतायां 20 पाठाः पाठयोजनानुगुणं पाठनीयाः। तत्र समीक्षापाठद्वयं निरीक्षणीयं, प्रत्येकं पाठस्य 10 अङ्काः प्रदेयाः)	20 (1+1)	**20**
4.	विद्यालयीयगतिविधीनाम् अनुभवानां पञ्जिका निर्मातव्या।	–	**10**

क्षेत्रनिष्ठकार्येषु प्रायोगिककार्याय द्विशतम् अङ्काः (200) निर्धारिताः सन्ति। एतत्कृते व्यावसायिकक्षमतानाम् उन्नयनार्थं प्रायोगिककार्याणि अधोलिखितरूपेण सन्ति, तद्यथा -

व्यावसायिकक्षमतानाम् उन्नयनार्थं विधेयकार्यम्

व्या.क्ष.उ.-4 आत्मावबोधनम् (EPC-4) — 50 अङ्काः

(1) शिक्षानीतिसम्बद्धाभिलेखाः — 10 अङ्काः

भारते विविधेषु आयोगेषु शिक्षानीतिषु च संस्कृतप्रस्तावानां विषये विंशतिपृष्ठात्मकं प्रतिवेदनम्।

(2) शैक्षिकपत्रिकाः - — 10 अङ्काः

भारते विद्यमानानां शैक्षिकपत्रिकाणां परिचयपुरस्सरं कस्याश्चिदेकस्याः पत्रिकायाः विषये विंशतिपृष्ठात्मकं प्रतिवेदनम्।

(3) योगः - — 10 अङ्काः

सम्प्रत्ययः, प्रकाराः, दशसंख्याकानां योगासनानां प्रदर्शनं प्रतिवेदनञ्च।

(4) विभागीयपत्रिका - — 10 अङ्काः

विभागे प्रचलितपत्रिकायै प्रकाशनार्हस्य शैक्षिकलेखस्य समर्पणम्।

(5) आदर्शसाक्षात्कारः - — 10 अङ्काः

साक्षात्कारस्य परिचयः, महत्त्वं भेदांश्च प्रदर्श्य आदर्शसाक्षात्कारसम्पादनम्।

व्या.क्ष.उ.-5 शिक्षायां भाषाकार्याणि (EPC-5)	**50 अङ्काः**

(1) शैक्षिकचलचित्रदर्शनं मूल्याङ्कनं च - **10 अङ्काः**

विभागपक्षतः प्रदर्शितं संस्कृत/हिन्दी/आङ्ग्ल-शैक्षिकचलचित्रं वीक्ष्य तद्विषये प्रतिवेदनसमर्पणम्।

(2) व्यक्तित्वविकासशिविरम् - **10 अङ्काः**

विद्यालयीयबालानां कृते शास्त्रसम्मतायाः संस्कृतश्लोकसमन्वितायाश्च दिनचर्यायाः तेषां स्वास्थ्यरक्षणाय निर्धारणम्। तत्र आहार-व्यवहार-शुचिताद्यंशान् समन्वितान् विधाय प्रतिवेदनसमर्पणम्। एतदर्थं व्यक्तित्वविकासशिविरसञ्चालनानुभविनां मार्गदर्शनं पञ्चसु कालांशेषु भवितुमर्हति।

(3) अनुवादकौशलाभ्यासः - **10 अङ्काः**

वाक्यानाम्, श्लोकानां गद्यखण्डानाञ्च अनुवादलेखनाभ्यासबलेन अनुवादं कारयित्वा मूल्याङ्कनं विधेयम्।

(4) सुभाषितकण्ठस्थीकरणम् - **10 अङ्काः**

प्रायशः पञ्चाशत् सुभाषितश्लोकानाम् अर्थज्ञानपूर्वकं कण्ठस्थीकरणम्।

(5) कोशग्रन्थावलोकनम्- **10 अङ्काः**

संस्कृते विद्यमानानां कोशग्रन्थानां परिचयपुरस्सरं विविधकोशग्रन्थेषु विंशतेः पदानां पर्यायशब्दान् विज्ञाय प्रतिवेदनरूपेण प्रस्तुतीकरणम्।

वर्षेऽस्मिन् षोडशसप्ताहेषु अधोनिर्दिष्टकार्याणि छात्राध्यापकैः कारणीयानि-

विद्यालयगमनात्प्राक् परिसरे विभागीयप्रशिक्षकाणां प्रदर्शनपाठान् त्रीनवलोकयन्तः छात्राः निर्धारितप्रपत्रं पूरयेयुः। ततः 5-10 विद्यालयाः चेतव्याः। तेषु विद्यालयेषु ये संस्कृताध्यापकाः आधुनिकविषयाध्यापकाश्च स्व-स्वविभिन्नकक्षासु शिक्षणं विदधति, तच्छिक्षणावलोकनाय छात्राध्यापकाः नियोजनीयाः। विद्यालयीयप्रबन्धकानुमत्या संस्कृताध्यापक-आधुनिकविषयाध्यापकानुमत्या च छात्राध्यापकाः कक्षायां छात्राणां पृष्ठभागे उपविश्य विद्यालयशिक्षकस्य आद्यन्तं समग्रं कक्षाशिक्षणमवलोकयेयुः। पूरितानि अवलोकनप्रपत्राणि तत्तद्विषयाध्यापकैः हस्ताक्षराङ्कनेन प्रमाणीकरणीयानि। इत्थं संस्कृतस्य पञ्च पाठान् आधुनिकविषयस्य पञ्चपाठाँश्चावलोक्य शिक्षणेन अभिप्रेरिताः स्युः।

शिक्षणाभ्यासकाले प्रत्येकं छात्राध्यापकः/छात्राध्यापिका दशानां स्वसहपाठिनां संस्कृतस्य स्वीकृताधुनिकविषयस्य च आहत्य विंशतेः पाठानामवलोकनं कुर्यात्।

शिक्षणाभ्यासाय संस्कृते विंशतिः अभ्यासपाठाः आधुनिकविषये च विंशतिः अभ्यासपाठाः इति क्रमेण चत्वारिंशतः पाठान् प्रत्येकं छात्राध्यापकः/छात्राध्यापिका पाठयोजनासहितमध्यापयेत्। तत्र संस्कृतशिक्षणे, आधुनिक-विषय/भाषा-शिक्षणे च प्रत्येकं समीक्षापाठद्वयं परिसरीयाध्यापकैः निरीक्षणीयम्।

RASHTRIYA SANSKRIT SANSTHAN
(DEEMED UNIVERSITY) NEW DELHI
SHIKSHA SHASTRI (B.Ed.)
IInd Year Curriculum
Marks: 900 (500 + 400)

Paper No.	Theoretical Papers	Total
	Compulsory Papers (Perspectives in Education)	
1.	Curriculum and School	**100**
2.	Assessment in Learning	**100**
3.	Contemporary India and Education	**100**
4.	Teaching of Shastras	**100**
	New Trends in Education	
5. (A)	Inclusive Education (Compulsory)	**50**
5.(B)	Any one (Optional) 1. Peace Education 2. Human Rights Education 3. Value Education 4. Gender Issues in Education	**50**

Curriculum and Pedagogy Studies (Internship)

	Internal and External Evaluation	
	(50% Marks will be given by Internal Examiner and 50% Marks by External Examiner for each paper)	
1.	Sanskrit Teaching	**100**
2.	Teaching of Modern Subject/ Modern Language (Any one) 1. Hindi Teaching 2. English Teaching 3. Social Science Teaching 4. Regional Language Teaching (Malayalam/ Kannada/ Odiya/ Bengali/ Dogri/ Marathi)	**100**

3.	Educational Psychology Practical		Marks
	1. Learning- Mirror Drawing Testing 2. Understand Attention- Extension of Attention 3. Free Association- Word and Continuous Method 4. Intelligence Test- Individual and Group 5. Personality Test 6. Memory - Short term and Long term	Record-15 Marks Viva-15 Marks	30

INTERNAL EVALUATION

Part one - Engagement with the Field

Enhancing Professonal Capacities (Practicum)		Marks	100
EPC 4	**Under Standing the Self**		**50**
	(1) Articles related to Educational Polices/Editorials the News Papers	10	
	(2) Educational Journals	10	
	(3) Yoga	10	
	(4) Departmental Magzines	10	
	(5) Model Interview	10	
EPC 5	**Language Activities in Education**		**50**
	(1) Educational Films-observation & Evaluation	10	
	(2) Personality Development Camp	10	
	(3) Practice of Translation Skill	10	
	(4) By hearting Subhashitas	10	
	(5) Observation of Lexicons	10	

Part Two - Internship (16 weeks) **Marks 70**

1. Observation of Teaching	Sanskrit Lesson	Modern-Subjects Lesson	
❖ Educator's Model Lesson	3	3	
❖ School Teacher's Lesson	5	5	
❖ Peer Students' Lesson	10	10	20
(On the basis of records of observed lessons, marks will be awarded)			

2. **Sanskrit Teaching:-** (According to lesson plan 20 lessons should be thought in Internship. Two criticism for each lesson 10 marks)	20(1+1)	**20**
3. **Teaching of Modern Subjects/Language Practice of Lessons** (According to lesson plan 20 lessons should be thought in Internship. Two criticism for each lesson 10 marks)	20(1+1)	**20**
4. To prepare a Record of experiences and activities of the school.	--	**10**

200 Marks have been alloted for practicals in the field works. The following practical works have been allotted for Enhancing Professional capacities.

Engagement Field Work for

Enhancing Professional Capacities (EPC)

EPC-4	**Self Awareness**	**50 Marks**

(1) **Records related to Educational Policies** — **10 Marks**

20 pages' record should be submitted in reference to reports/recommendations related to Sanskrit in various Education Commissions & Policies of India

(2) **Educational Journals** — **10 Marks**

Educational Journals in India-introduction and a 20 pages' brief report on any one of the magazine.

(3) **Yoga** — **10 Marks**

Concept, Types, demonstration of 10 Yogasanas and record-submission

(4) **Departmental Journal** — **10 Marks**

Submitting an educational article legible to be published in departmental Journal

(5) **Model Interview** — **10 Marks**

Introduction of an interview, importance and its various types; presentation of a model interview

EPC-5 Language Activities in Education 50 Marks

(1) **Educational Film-observation and Evaluation** **10 Marks**
Submission of a report on the Sanskrit/Hindi educational Film shown by the department

(2) **Personality Development Camp** **10 Marks**
For School students, The Sanskrit Shlokas present in the Sharstras regarding their daily routine and healthcare should be decided. In those shlokas different parts about food, conduct and cleanlyness should be assembled and submitted as a report. For this five training periods could be arrenged in which guidance should be taken from people experienced personnel in organizing personality development camps.

(3) **Practice of Translation Skill** **10 Marks**
Translation of sentences, slokas & prose will be evaluated.

(4) **By-hearting Subhashitas** **10 Marks**
Memorising nearly 50 Sanskrit Subhashitas with its textual meaning.

(5) **Observation of Lexicons** **10 Marks**
Submission of a report consisting of a proper Introduction of different dictionaries present in Sanskrit along with atleast twenty words with the synonyms taken from different dictionaries.

In this sequence, the following mentioned works should be carried out by the pupil teachers during 16 weeks in a year.

Before going to the school, pupil teachers should fill the given form, while carefully watching 3 demonstration- lessons taken by the departmental faculties in the campus. Then 5-10 schools should be chosen. Pupil Teachers should be engaged watching/ attending the teachings of Sanskrit and modern subject teachers in those schools, with the permission of school officials & concerned Sanskrit teacher or the modern subject teacher. The pupil teacher should attend and carefully observe the teaching, while sitting behind the students in the back end of the classroom. Filled observation forms should be verified with the signature of the respective subject teacher. This way after observing 5 teaching lessons each in Sanskrit and Modern Subject, the pupil teacher should get enlightened/motivated.

During teaching practice sessions each pupil teacher should watch 10 lessons each in Sanskrit & modern subjects taught by his/her 10 different classmates.

For teaching practice, 20 exercise-lessons each in Sanskrit and the modern subject making it a total of 40 lessons, should be taught with a proper lesson plan. The campus observers should be evaluate two criticism lessons of Sanskrit teaching and two criticism lessons of Modern teachings.

प्रत्येकं प्रायोगिककार्यार्थं न्यूनतम-उत्तीर्णताप्रतिशतं 50% अस्ति

Minimum passing marks required for each practical event is 50%

	पूर्णाङ्काः (Full Marks)	उत्तीर्णाङ्काः (Pass Marks)
प्रशिक्षुता (Internship)	100	50
व्या.क्ष.उ.(EPC IVth)	50	25
व्या.क्ष.उ.(EPC V^th^)	50	25
संस्कृतपाठशिक्षणम्	100	36
आधुनिकविषय/भाषापाठशिक्षणम् Modern Subject Lesson Teaching	100	36

प्रथमपत्रम्

पाठ्यचर्या विद्यालयश्च

पूर्णाङ्काः-100

उद्देश्यानि–

अमुं पाठ्यक्रमम् अधीत्य छात्राध्यापकाः –

- पाठ्यचर्यायाः सम्प्रत्ययमवगच्छेयुः।
- पाठ्यचर्यायाः पक्षान् जानीयुः, भारतीयसन्दर्भे अनिवार्यपाठ्यक्रमस्य महत्त्वञ्च जानीयुः।
- पाठ्यचर्यानिर्माणस्य व्यापकदृढतावबोधं विकासयेयुः (राष्ट्रस्तरे राज्ये बृहत्स्तरे वा)।
- पाठ्यचर्याविकासस्य विचारान् जानीयुः।
- विद्यालयस्तरे पाठ्यचर्याविकासमवगच्छेयुः।
- पाठ्यचर्यासंयोजनस्य क्षेत्रत्त्वेन विद्यालयीयावबोधं विकासयेयुः।
- पाठ्यचर्यायाः अनुप्रयोगे नवीनीकरणे च जागरूकाः स्युः।
- अध्यापकस्य अधिगन्तुश्च स्वायत्ततावबोधं जानीयुः।

अन्वितिः-1 पाठ्यचर्यायाः सम्प्रत्ययः

1.1 पाठ्यचर्या- अर्थः, स्वरूपं, महत्त्वं, प्रकाराः सिद्धान्ताश्च।

1.2 पाठ्यचर्यारूपरेखा- पाठ्यचर्या, पाठ्यक्रमः, एतयोर्मध्ये अन्तरं विद्यालयीयशिक्षायां च तयोः महत्त्वम्।

1.3 पाठ्यपुस्तकस्य सङ्कल्पना।

अन्वितिः-2 पाठ्यचर्यापक्षाः

2.1 भारतीयसन्दर्भे अनिवार्यपाठ्यक्रमस्य महत्त्वम्।

2.2 विविधस्तरेषु पाठ्यचर्या- राष्ट्रियस्तरे, राज्यस्तरे, विद्यालयस्तरे, कक्षास्तरे सम्बद्धविषयस्तरे च।

अन्वितिः-3 पाठ्यचर्यायाः निर्धारकतत्त्वानि

3.1 सामाजिक-राजनैतिक-सांस्कृतिक-भौगोलिक-आर्थिकविविधताः शैक्षिकदृष्टिश्च।

3.2 सांस्कृतिकाभिमुखीकरणम् राष्ट्रियप्राथमिकताः।

3.3 शासनप्रभावः वैश्विकसन्दर्भश्च।

अन्वितिः-4 पाठ्यचर्याविकासात्मकाधारः

4.1 ज्ञानस्य स्वरूपम्, विविधविद्यालयीयविषयेषु एतद्विशेषीकरणम्।

4.2 सम्बद्धस्तरपरिप्रेक्ष्ये शैक्षिकोद्देश्यानां प्रासङ्गिता विशेषता च।

4.3 छात्राणां सामाजिक-सांस्कृतिकसन्दर्भाः- बहुसांस्कृतिकपक्षः बहुभाषीयपक्षश्च।

4.4 अध्यापकानाम् अनुभवाः चिन्तनानि च।

अन्वितः-5 विद्यालयस्तरे पाठ्यचर्याविकासः

5.1 पाठ्यचर्याविकासस्य विविधोपागमाः।

5.1.1 विषयकेन्द्रितः

5.1.2 पर्यावरणाधारितः

5.1.3 व्यावहारिकः

5.1.4 क्षमताधारितः

5.2 पाठ्यचर्यानिर्माणस्य प्रक्रिया।

अन्वितिः-6 पाठ्यचर्यायाः क्रियान्वयनं नवीनीकरणञ्च

6.1 अधिगमपरिस्थितिषु पाठ्यचर्यायाः प्रवर्तनम्।

6.2 सक्रियपाठ्यचर्यानुभवोत्पादने शिक्षकस्य भूमिका।

6.3 उद्देश्यानां परिप्रेक्ष्ये पाठ्यचर्यासमीक्षणं नवीनीकरणञ्च।

First Paper
Curriculum and School

Total Marks:-100

Objectives:

On Completion of this Course the Pupil Teacher will be able to:

- Understand the Concept of Curriculum.
- Acquire the facets of curriculum; Importance of core curriculum in Indian Context.
- Develop understanding of broad determinants of Curriculum Making: (At the National level, State or in wide level).
- Know the Considerations in Curriculum Development (at School level).
- Understand of Curriculum Development at School Level.
- Develop understanding of School as the field of Curriculum Engagement.
- Build awareness about Curriculum Implementation and Renewal.
- Develop understanding of autonomy of Teacher and Learner.

Unit 1 : Concept of Curriculum

1.1 Meaning, Nature, Importance, Types and Principles of Curriculum.

1.2 Curriculum framework-Difference between Curriculum and Syllabus; their importance in School Education

1.3 Concept of the Textbook

Unit 2 : Facets of Curriculum

2.1 Importance of Core Curriculum in Indian Context.

2.2 Curriculum at different levels : National Level, State Level, School Level, Class Level and Concern Subject Level

Unit 3 : Determinants of Curriculum

3.1 Social-Political–Cultural-Geographical-Economic Diversity and Educational Vision.

3.2 Cultural Orientations and National Priorities.

3.3 Governance and Power in Global Context.

Unit 4 : Considerations in Curriculum Development

4.1 Forms of Knowledge and its Characterization in different School Subjects.

4.2 Perspective and Specificity of Educational Objectives for Concerned Level.

4.3 Socio-Cultural Context of Students, Multi-Cultural and Multilingual Aspects.

4.4 Teacher's Expeiences and Concerns.

Unit 5 : Curriculum Development at School Level

5.1 Different Approaches to Curriculum Development

5.1.1 Subject-Centered.

5.1.2 Environment-based.

5.1.3 Behaviorist.

5.1.4 Competency-based

5.2 Process of Making of Curriculum.

Unit 6 : Curriculum Implementation and Renewal

6.1 Operational Curriculum into Learning Situations.

6.2 Teacher's Role in Generating Dynamic Curricular Experiences.

6.3 Curriculum Reviewing and Renewal in the Perspective of Aims.

सन्दर्भग्रन्था: (Reference Books)

1. द्विवेदी, देवीप्रसाद, शिक्षाया: सिद्धान्त:, वीरबहादुर प्रकाशन, वाराणसी।

2. पाठक, आर.पी.; पाठ्यचर्या निर्देशन एवं तुलनात्मक शिक्षा का आधार, कनिष्क पब्लिशर्स, नई दिल्ली।

3. मिश्र, भास्कर; शिक्षा संस्कृति नये सन्दर्भ में, भावना प्रकाशन, नई दिल्ली।

4. यादव, सियाराम; पाठ्यक्रम विकास, अग्रवाल पब्लिकेशन्स, आगरा।

5. वर्मा, रामपाल; शर्मा रमेश; पाठ्यक्रम शिक्षण कला एवं मूल्यांकन, विनोद पुस्तक मन्दिर, आगरा।

6. गुप्ता, रेनु; पाठ्यक्रम एवं विद्यालय प्रबंधन, दोआबा बुक हाऊस, दिल्ली।
7. पाण्डेय, रामशकल; शिक्षा के मूल सिद्धान्त, विनोद पुस्तक मन्दिर, आगरा।
8. मिश्रा, एल.एन.; शिक्षा एवं शिक्षण सिद्धान्त, विनोद पुस्तक मन्दिर, आगरा।
9. अग्रवाल, के.सी.; शिक्षा सिद्धान्त, आर.एस.ए. इण्टरनेशनल, आगरा।
10. Singh, Rajendra; Curriculum Instruction and Evaluation, Jagdamba Publishing Co. New Delhi.

द्वितीयपत्रम्

अधिगममूल्याकलनम्

पूर्णाङ्काः-100

उद्देश्यानि-

अमुं पाठ्यक्रमम् अधीत्य छात्राध्यापकाः-

- मूल्याकलनमूल्याङ्कनयोः सन्दर्भे विमर्शात्मकावबोधसम्पादने (संरचनोदाहरणतः) समर्थाः भवेयुः।
- मुख्यसंप्रत्ययानां ज्ञाता यथा - प्रारूप-सङ्कलनात्मकमूल्याकलनं, मूल्याङ्कनं, मापनं, परीक्षणानि च अभिजानीयुः।
- अनेकविधसमाकलनसन्दर्भेषु उपकरणत्वेन छात्राधिगमाविष्करणे समर्थाः भवेयुः।
- मूल्याकलनोपकरणत्वेन उपयुज्यमानस्य अधिगम-चयन-संरचनादिसम्पादने च समर्थाः भवेयुः।
- यथार्थ-समाकलने व्यापक-गत्यात्मक-मूल्याकलनप्रक्रियासु समेषां छात्राणां दृष्टिं समाकर्षयेयुः।

अन्वितिः-1 मूल्याकलनमूल्याङ्कनयोः विहङ्गमवलोकनम्

1.1 संरचनोदाहरणमभिलक्ष्य मूल्याकलन-मूल्याङ्कन-अधिगमस्य च स्फुटप्रतिपत्तिः।

1.2 अधिगमार्थं, मूल्याकलनम्, अधिगमस्य मूल्याकलनं च इत्यनयोः भेदः।

1.3 प्रकृतमूल्याङ्कनाभ्यासानां विमर्शात्मकसमीक्षणं, तेषाम् अधिगमविकासयोश्च कल्पना।

1.4 साङ्केतिकपदानां स्पष्टीकरणम्-

1.4.1 मूल्याकलनम्, मूल्याङ्कनं, लघुपरीक्षा, परीक्षणं मापनञ्च।

1.4.2 प्रारूप-सङ्कलनात्मकमूल्याङ्कनम्।

1.4.3 सतत-विस्तृतमूल्याङ्कनम्।

1.4.4 श्रेणीकरणम्

अन्वितिः-2 मूल्याकलनांशाः

2.1 अधिगमस्य आयामाः स्तराश्च।

2.2 विशिष्टकौशलानां प्रयोगसन्दर्भे तथ्यसम्प्रत्ययानां धारणस्य प्रत्यास्मरणम्, अनुप्रयोगः।

2.3 सङ्केतोपकरणानां समस्या-समाधानं, परावर्तितसन्दर्भेषु परिस्थितीषु अधिगमप्रयोगाश्च।

2.4 मूल्याकलनसन्दर्भाः।

अन्वितिः-3 विषयाधारितम् अधिगममूल्याकलनम्

3.1 निर्मातृसन्दर्भे विषयाधारिताधिगमस्य विस्तृततर्काः।

3.2 मूल्याकलनोपकरणानि।

3.3 सन्दर्भप्रकाराः- परियोजनाः, प्रदत्तकार्यं निष्पादनं च।

3.4 परीक्षाप्रकाराः तेषां निर्माणञ्च।

3.5 आत्म-मूल्याकलनम्, सहयोगिमूल्याकलनं च।

अन्वितिः-4 परीक्षा व्यवस्था-सामाजिक-मनोवैज्ञानिकसम्बद्धविषयाणां विश्लेषणम्

4.1 श्रेणीनिर्धारणाय परीक्षाः।

4.2 सामाजिकचयनाय, नियोजनाय च परीक्षा।

4.3 छात्राधिगमे तत्सम्बद्धेषु च वर्तमानपरीक्षाप्रणाल्याः प्रभावः।

4.4 विद्यालयव्यवस्थायां प्रवेशपरीक्षाः तासां छात्रेषु प्रभावः।

अन्वितिः-5 परीक्षापरिष्काराय निर्देशाः

5.1 परीक्षायां नमनीयतायाः समावेशः आवश्यककार्याचरणं च।

5.2 परीक्षापत्रेषु प्रश्नानां स्तर-गुणवत्तयोः अभिवर्धनम्।

5.3 परीक्षाप्रबन्धनम्।

5.4 परीक्षायां सूचनासम्प्रेषणप्रविधेः (ICT) भूमिका।

अन्वितिः-6 प्रतिपुष्टिः प्रतिवेदनं च

6.1 प्रारूपाकलनस्य अत्यावश्यकघटकत्वेन प्रतिपुष्टिः।

6.2 अध्यापकप्रतिपुष्टेः प्रकाराः (लेखनघटकाः एवं मौखिकाः) सहयोगिप्रतिपुष्टिः च।

6.3 गुणवत्ताविवरणानां, श्रेणीनाम् अङ्कानां च स्थानम्।

6.4 प्रतिवेदनस्य उद्देश्यानि, अधिगन्तृस्वात्मविवरणस्य सम्पूर्णप्रतिवेदनञ्च।

Second Paper

Assessment of Learning

Total Marks:-100

Objectives:

On Completion of this Course the Pupil Teacher will be able to:

- Get Critical Understanding of Issues in Assessment and Evaluation (from a Constructivist Paradigm).
- Become Cognizant of Key Concepts such as - Formative and Summative Assessment, Evaluation, Measurement and Examination.
- Be exposed to different Kinds of Assessment and Teaching-Learning Aids/ Tools.
- Use the wide range of Assessment Tools, and Learn to Select and Construct them appropriately.
- Evolve Realistic, Comprehensive and Dynamic Assessment Procedures that are able to attract Student's view.

Unit 1 : Overview of Assessment and Evaluation

1.1 Perspective on Assessment, Evaluation and Learning in a Constuctivist Paradigm.

1.2 Distinction between 'Assessment of Learning' and 'Assessment for Learning'.

1.3 Critical review of Current Evaluation Practices and their Assumptions about Learning and Development.

1.4 Clarifying the Terms :

1.4.1 Assessment, Evaluation, Test, Examination and Measurement.

1.4.2 Formative and Summative Evaluation.

1.4.3 Continuous and Comprehensive Assessment.

1.4.4 Grading.

Unit 2 : What is to be assessed?

2.1 Dimensions and Levels of Learning.

2.2 Recall of Retention of Conceptual facts and Specific Skills in the Context of Application.

2.3 Manipulating Tools and Symbols - Problem-Solving, applying learning to diverse situations.

2.4 Contexts of Assessment.

Unit 3 : Assessment of Subject-based Learning

3.1 Enlarging notions of 'Subject-based Learning' in a Constructivist Context.

3.2 Assessment Tools.

3.3 Kinds of Tasks, Projects, Assignement and Performances.

3.4 Kinds of Tests and their Constructions.

3.5 Self-assessment and Peer-assessment.

Unit 4 : Examination System : A Sociological and Psychological analysis of the Related Issues

4.1 Examinations for Gradation

4.2 Examination for Social Selection and Placement.

4.3 Impact of the Prevailing Examination System on Student Learning and Stake-holders.

4.4 Entrance Test in School System and their Influence on Students.

Unit 5 : Directions for Examination Reform

5.1 Introducing flexibility in Examination and taking requirements.

5.2 Improving Quality and range of questions in Examianation Papers.

5.3 Examination Management.

5.4 Role of ICT in Examination.

Unit 6 : Feedback and Reporting

6.1 Feedback as an Essential Component of Formative Assessment.

6.2 Types of Teacher Feedback : (Written Components and Oral) Peer Feed-back.

6.3 Place of Marks, Grades and Qualitative descriptions.

6.4 Objectives of reporting and a Complete report of a Consolidated Learner Profile.

सन्दर्भग्रन्थाः (Reference Books)

1. अस्थाना, बिपिन एवं अस्थाना, निधि, शैक्षिकमूल्याङ्कन, अग्रवाल पब्लिकेशन्स, आगरा-2
2. भटनागर, ए.बी. एवं भटनागर, मीनाक्षी, मनोविज्ञान और शिक्षा में मापन एवं मूल्याङ्कन, आर. लाल बुक डिपो, मेरठ।
3. गुप्त, एस्.पि. एवं गुप्ता, अलका, शैक्षिक मापन एवं मूल्याङ्कन, शारदा पुस्तक भवन, इलाहाबाद
4. Mohan, Letta Ram Dhody, Amrita, Currculum Introduction and Evaluation, Agrawal Publication, Agra
5. Sharma, R.A. Sharma, Advance Statistics in Education and Psychology, R.Lall Book Depot, Merut.
6. Chanda, Dr. S.S. and Rao, Dr. Renu, Education Pychology Evaluation and Statistics, R.Lall Book Depot, Merut.
7. Ebel, Robert L. (1966) Measuring Educational Achievement, Prentice Hall Pvt. Ltd. New Delhi.
8. IGNOU ES-333 Evaluation.

तृतीयपत्रम्
समसामयिकभारतं शिक्षा च

पूर्णाङ्काः–100

उद्देश्यानि-

अमुं पाठ्यक्रमम् अधीत्य छात्राध्यापकाः-

- वर्तमानशिक्षायां प्राचीन-मध्यकालिकशिक्षाव्यवस्थायाः प्रभावम् अवगच्छेयुः।
- समाजे वैविध्यताम् असमानतां सीमान्ततां शिक्षायाञ्च तेषां प्रभावं च अवगच्छेयुः।
- भारते सामुदायिकशिक्षानिमित्तं नीतेः संरचनाविषये अवगच्छेयुः।
- स्वातन्त्र्यात्पूर्वकालिकशैक्षिकविषयाणां प्रभावः समसामयिकविषयेषु नीतिषु कथं भवतीति अवगच्छेयुः।
- भारतीयशिक्षाव्यवस्थायाः भाषामाध्यमस्य पाठ्यचर्यादीनां विषये ज्ञानं सम्पादयेयुः।

अन्वितिः-1 प्राचीनमध्यकालिकभारतीयशिक्षायाः प्रभावः

1.1 वैदिकशिक्षा-संरचना, उद्देश्यानि, मुख्यविधयः, पाठ्यक्रमः, नियमाः, गुरुशिष्यसम्बन्धः वैदिकशिक्षायाः मुख्यविशेषताश्च।

1.2. बौद्धशिक्षा-संरचना, उद्देश्यानि, विधयः, पाठ्यक्रमः, प्राचीनबौद्धशिक्षाकेन्द्राणि, बौद्धशिक्षायाः मुख्यविशेषताश्च।

1.3 मुस्लिम्शिक्षा-संरचना, उद्देश्यानि, विधयः, पाठ्यक्रमः, मुस्लिम्शिक्षायाः प्रमुखाः विशेषताः।

अन्वितिः-2 स्वातन्त्र्यात्पूर्वकाले भारतीयशिक्षायाः संरचना मुख्यविशेषताश्च

2.1 प्राच्यपाश्चात्यविवादः।

2.2 मेकाले-विवरणपत्रम्।

2.3 वुड्-घोषणापत्रम्।

2.4 हण्टर-आयोगः।

2.5 वर्धा-शिक्षानीतिः।

अन्वितिः-3 आधुनिकभारतीयशिक्षा (चर्चनीयांशाः-संरचना, स्थापनायाः कारणानि, पाठ्यक्रमः, अनुप्रयुक्तमुख्यबिन्दवः)

3.1 विश्वविद्यालयशिक्षाऽऽयोगः - 1948-49

3.2 माध्यमिकशिक्षाऽऽयोगः - 1952-53

3.3 संस्कृतशिक्षाऽऽयोगः - 1956-57

3.4 शिक्षाऽऽयोगः - 1964-66

3.5 राष्ट्रियशिक्षानीतिः - 1968 तथा च 1986।

3.6 आचार्यराममूर्तिसमितिः 2009

3.7 यशपालसमितिः - 2009

3.8 राष्ट्रियज्ञानायोगः (National Knowledge Commission 2006-2009)

3.9 शिक्षाधिकाराधिनियमाः - 2010

3.10 संस्कृतस्य विकासाय दृष्टिः रूपरेखा च (दशवर्षीया भाविनी योजना - 2015)

अन्वितिः-4 शिक्षायाः विविधक्षेत्राणि

4.1 अध्यापकशिक्षा, अध्यापकशिक्षापरिषदः भूमिका च, अध्यापकशिक्षाप्रकाराः- प्राक्सेवाप्रशिक्षणं सेवाकालिकप्रशिक्षणञ्च।

4.2 स्त्रीशिक्षा-सम्प्रत्ययः, आवश्यकता, उद्देश्यानि, समस्याः, समाधानानि च।

4.3 व्यावसायिकशिक्षा व्यावसायीकरणञ्च- सम्प्रत्ययः, आवश्यकता, उद्देश्यानि, समस्याः, समाधानानि च।

अन्वितिः-5 भारतीयशिक्षायाः समसामयिकसमस्याः

5.1 प्राथमिकशिक्षा- आवश्यकता, उद्देश्यानि, प्राथमिकशिक्षायाः वैश्वीकरणम् च।

5.2 माध्यमिकशिक्षा- सम्प्रत्ययः, आवश्यकता, उद्देश्यानि, समस्याः, समाधानानि च।

5.3 उच्चशिक्षा- सम्प्रत्ययः, आवश्यकता, उद्देश्यानि, समस्याः, समाधानानि च।

अन्वितिः-6 भारते विशिष्टशिक्षासंस्थाः

6.1 केन्द्रीयविद्यालयसङ्घटनम्।

6.2 नवोदयविद्यालयसमितिः।

6.3 राष्ट्रियशैक्षिकानुसन्धानप्रशिक्षणपरिषद्।

6.4 विश्वविद्यालयानुदानायोगः।

6.5 संस्कृतविश्वविद्यालयः।

Third Paper

Contemporary India and Education

Total Marks :- 100

Objectives:

On Completion of this Course the Pupil Teacher will be able to:

- Understanding the effect of Ancient and Medieval Indian Education System on present Education.
- Know Diversity, Inequality and Marginalisation in Society and their effectiveness in Education.
- Understand Policy Structure for Public Education in India.
- Know the effects of Educational Problems on Contemporary Issues and Policies in the Pre-independence period.
- Understand the Education System of India and Medium of Language and Curriculum.

Unit 1 - Effect of Ancient and Medieval Indian Education

1.1 Structure, Aims, Methods, Curriculum, Rules, Teacher-Student relationship and salient features of Vedic Education.

1.2 Structure, Aims, Methods, Curriculum, Ancient Buddhist Education Centres and Salient Features of Buddhist Education.

1.3 Structure, Aims, Methods, Curriculum and Salient Features of Islamic education.

Unit - 2 Structure and Important features of Pre-Independence Indian Education

2.1 Anglo-Oriental Controversy

2.2 Macaulay's Minutes

2.3 Wood's Dispatch

2.4 Hunter Commission

2.5 Wardha Scheme of Education

Unit - 3 Modern Indian Education (Points for Discussion - Structure, Framed Causes, Curriculum and Major Implications)

3.1	University Education Commission	-	1948-49
3.2	Secondary Education Commission	-	1952-53
3.3	Sanskrit Education Commission	-	1956-57
3.4	Education Commission	-	1964-66
3.5	National Education Policy	-	1968, 1986
3.6	Acharya Ramamurthy Committee	-	1990
3.7	Yashpal Committee	-	2009
3.8	National Knowledge Commission (NKC)	-	2006-2009
3.9	Right to Education act	-	2010

3.10 Vision and Road Map for the Development of Sanskrit (Ten Year Perspective Plan - 2015)

Unit-4 Various fields of Education

4.1 Teacher Education and the role of NCTE. Types of Teacher Education-Pre-Service and In-Service Training.

4.2 Concept, Importance, Objectives, Problems and Solutions of Women's Education.

4.3 Concept, Importance, Objectives, Problems and Solutions of Vocational Education and Vocationalizaton..

Unit-5 Contemporary Problems of Indian Education

5.1 Primary Education - Need, Objectives, Globalization of Elementary Education.

5.2 Concept, Importance, Objectives, Problems and Solutions of Secondary Education.

5.3 Concept, Importance, Objectives, Problems and Solutions of Higher Education.

Unit-6 Special Educational Institutions in India

6.1 Kendriya Vidyalaya Sanghthan.

6.2 Navodaya Vidyalaya Samiti.

6.3 NCERT.

6.4 University Grant Commission.

6.5 Sanskrit Universities.

सन्दर्भग्रन्थाः (Reference Books)

1. मिश्रः, लोकमान्यः, भारतीया पुरातनी शिक्षा, मृगाक्षीप्रकाशनम्, 5/113, विरामखण्डः, गोमतीनगरम्, लखनऊ-226010, (2011).

2. मिश्रः, लोकमान्यः, भारतीया आधुनिकी शिक्षा, मृगाक्षीप्रकाशनम्, 5/113, विरामखण्डः, गोमतीनगरम्, लखनऊः-226010, (2010).

3. झा, सुरेन्द्रः, प्राचीनभारतीयशिक्षापद्धतिः, 2/212, विराटखण्डः, गोमतीनगरम्, लखनऊ-20

4. देवनाथन्, आर., सच्चिदानन्दः, ए.पी., भारतीयशिक्षायाः इतिहासः नवशिक्षानीतिश्च, रा. सं.सं. श्रीसदाशिव परिसर, पुरी।

5. पाठक, पी.डी., भारतीयशिक्षा और उसकी समस्याएँ, विनोदपुस्तक मन्दिर, आगरा।

6. रस्तोगी, के.जी., भारतीयशिक्षा का इतिहास एवं समस्याएँ, विनोदपुस्तक मन्दिर, आगरा।

7. अग्निहोत्री, रवीन्द्र; आधुनिक भारतीयशिक्षा : समस्याएँ और समाधान, राजस्थानहिन्दी ग्रन्थ अकादमी, जयपुर, 2008

8. गुप्त, ईश्वरदयाल; आधुनिक भारतीयशिक्षासमस्याचिन्तन, हरियाणासाहित्य अकादमी, चण्डीगढ़, 1991

9. संस्कृतशिक्षाऽऽयोग का प्रतिवेदन, उत्तरप्रदेशसंस्कृतसंस्थान, लखनऊ

10. पाठक दाताराम अतीत एवं वर्तमान में शैक्षिक प्रणाली-3-शैक्षिक परिभाषा कोश भाग, (2015) मान्यता प्रकाशन, दिल्ली

11. Mukherjee, R.K., Ancient Indian Education, Motilal Banarsi Das Publishers, Delhi.

12. Syed Nurullah and J.P. Naik, History of Education in India, Macmillan and Co. Ltd., Bombay.

13. Altekar, A.S., Education in Ancient India, Jnanavapi Prakashan Varanasi.

14. Dayal, Bhagawan, The Development of Modern Indian Education.
15. Govt. of India (1986), National Policy of Education M/o HRD, New Delhi.
16. Govt. of India (1952-53) : Report of the Secondary Education Commission.
17. Govt. of India (1964-66), Education Commission Kothari Commission.
18. Govt of India (2009) : Right to Education, Ministry of Law and Justice.
19. Anand, C.L., (1983) : Teacher and Education in Emerging Indian Society, NCERT, New Delhi.

चतुर्थपत्रम्
शास्त्रशिक्षणम्

पूर्णाङ्काः 100

उद्देश्यानि-

अमुं पाठ्यक्रमम् अधीत्य छात्राध्यापकाः-

- शास्त्रसम्प्रत्ययम् अवगच्छेयुः।
- व्याकरण-साहित्य-ज्योतिष-न्याय-मीमांसाशास्त्राणां सामान्यस्वरूपावगमने योग्यतां सम्पादयेयुः।
- विविधशास्त्रसम्बद्धशिक्षणसरणिम् अवगच्छेयुः।
- व्याकरणशास्त्रस्य शिक्षणविधीन् जानीयुः।
- साहित्यशास्त्रशिक्षणविधीन् अवगच्छेयुः।
- शास्त्रज्ञानपरीक्षणप्रविधीन् परिचिनुयुः।
- शास्त्रसंरक्षणसंस्थाः परिचिनुयुः।

अन्वितिः-1 शास्त्रसम्प्रत्ययः

1.1 शास्त्रनिर्वचनम्।

1.2 शास्त्रेषु मङ्गलाचरणपरम्परा।

1.3 शास्त्राध्ययनप्रयोजनम्।

1.4 विभिन्नानि शास्त्राणि।

1.5 अनुबन्धचतुष्टयनिरूपणम्।

अन्वितिः-2 शास्त्रशिक्षणसरणिः

2.1 अन्वयव्यतिरेकौ।

2.2 अधिकरणम्।

2.3 तात्पर्यनिर्णयप्रकाराः। (उपक्रमोपसंहारौ अभ्यासोऽपूर्वता फलम् अर्थवादोपपत्ती च लिङ्गं तात्पर्यनिर्णये।)

2.4 प्रामाण्यविचारः

अन्वितिः-3 व्याकरणशास्त्रम्

3.1 व्याकरणशास्त्रशिक्षणविधयः।

3.2 शिक्षावेदाङ्गे उच्चारणशिक्षणम्।

3.3 शाब्दबोधप्रक्रिया।

अन्वितिः-4 साहित्यशास्त्रम्

4.1 साहित्यनिर्वचनम्, अलङ्कारशास्त्रम्।

4.2 साहित्यशास्त्रशिक्षणविधयः।

4.3 छन्दोऽलङ्कारशिक्षणम्।

अन्वितिः-5 शास्त्रज्ञानपरीक्षणप्रविधयः

5.1 वेदपाठाः- पद-जटादिविविधाः पाठाः।

5.2 प्रहेलिकाः।

5.3 समस्यापूर्त्तिः।

5.4 शलाकापरीक्षा।

अन्वितिः-6 शास्त्रसंरक्षणम्

6.1 भारते संरक्षणरताः संस्थाः - संस्कृतविश्वविद्यालयाः, गुरुकुलानि, शासकीयेतरसंस्थाः, परिषदः (अकादम्यः), मठाश्च।

6.2 शास्त्रसंरक्षणप्रक्रमाः।

Fourth Paper

Teaching of Shastras

Total Marks :- 100

Objectives:

On Completion of this Course the Pupil Teacher will be able to:

- Understand Concept of Shastras.
- Understand General Features of Shastras like Vyakarna, Sahitya, Jyotish, Nyaya and Mimamsa.
- Understand several systems in Teaching of Shastras.
- Understand Teaching Methods of Vyakarana Shastra.
- Understand Teaching Methods of Sahitya Shastra.
- Understand Shastra Knowledge Testing Techniques.
- Understand Several Institutes Engaged in Preservation of Shastras.

Unit- 1 Concept of Shastra.

1.1 Definition of Shastra.

1.2 Tradition of Mangalacharana in Shastras.

1.3 Purpose of studying Shastras.

1.4 Different kind of Shastras.

1.5 Explanation of Anubandha-Chatustaya.

Unit- 2 Techniques of Shastra Teaching

2.1 Anvaya and Vyatireka.

2.2 Adhikarana

2.3 Six types of Vrittis.

2.4 Pramanya Vichara

Unit- 3 Grammar as Shastra

3.1 Methods of Teaching Vyakarana

3.2 Teaching of Phonetics according to Shiksha-Vedanga

3.3 Process of Shabdh-Bodha

Unit- 4 Sahitya Shastra

4.1 Concept of Sahitya, Criticism.

4.2 Methods of Teaching Sahitya

4.3 Teaching of Chandas and Alankaras.

Unit- 5 Testing Techniques of Shastra Knowledge

5.1 Various Veda Pathas - Pada-Jata-etc.

5.2 Prahelikas

5.3 Samasyapurti.

5.4 Shalakapariksha.

Unit- 6 Preservation of Shastras

6.1 Indian Institutions engaged in Preserving Shastras - Sanskrit Universities, Gurukulas, Non-Govt. Organizations, Academies and Maths.

6.2 Steps to Preservation of Shastras.

सन्दर्भग्रन्थाः (Reference Books)-

1. षष्ठ्यब्दसंस्कृतम् (प्रथमोभागः) सम्पादकः, राधावल्लभत्रिपाठी, राष्ट्रियसंस्कृतसंस्थानम् नवदेहली।

2. मिश्रः लोकमान्यः, साहित्यशिक्षणविधिः, मृगाक्षीप्रकाशनम्, 5/113 विरामखण्डः, गोमतीनगरम्, लखनऊ

3. लता, एन्, साहित्यशिक्षणम्, राष्ट्रियसंस्कृतविद्यापीठम्, तिरुपतिः।

4. रा. देवनाथः, उपाध्याय, भुवनेशः, व्याकरणशिक्षणविधयः, प्रथमसंस्करणम्, भारतीयविद्या-संस्थानम्, वाराणसी

5. शुक्लः, रजनीकान्तः, व्याकरणशिक्षणम्, राष्ट्रियसंस्कृतविद्यापीठम्, तिरुपतिः।

6. चौधरी, प्रभादेवी, साहित्यशिक्षणम्, गार्गीप्रकाशनम्, दिल्ली।

7. सफाया, रघुनाथः, संस्कृतशिक्षण, हरियाणा हिन्दी ग्रन्थ अकादमी।

8. Bokil, Vinayak Pandurang, A New Approach to Sanskrit - Chitrashala Prakasan, Pune,

पञ्चमपत्रम्
(अनिवार्यभागः)
(क) समावेशात्मकशिक्षा

पूर्णाङ्काः - 50

उद्देश्यानि-

अमुं पाठ्यक्रमम् अधीत्य छात्राध्यापकाः-

- समावेशात्मकविद्यालयनिर्माणे अपेक्षितानां सांस्कृतिकनीतीनां गतिविधीनाञ्च अवगमने समर्थाः भवेयुः।
- शैक्षिकरूपरेखायाः सन्दर्भे अशक्ततायाः समावेशनस्य च परिभाषणे समर्थाः भवेयुः।
- प्रतिभागितायाः अधिगमस्य च विद्यमानावरोधेभ्यः परिचिताः भवेयुः।
- राज्यनीतिपत्रेषु अधिगमोपलब्धेः अन्वेषणे अवगमने च समर्थाः भवेयुः।
- विविधावश्यकतायुताः बालाः राष्ट्रियान्ताराष्ट्रियप्रतिवचनानामवगमने समर्थाः भवेयुः।

अन्वितिः-1 समावेशात्मकशिक्षा

1.1 समावेशात्मकशिक्षायाः परिभाषा, सम्प्रत्ययः, महत्त्वं दर्शनञ्च।

1.2 विशिष्टशिक्षा, एकीकृतशिक्षा, समावेशात्मकशिक्षा इत्येतासु मिथः भेदः।

1.3 विविधावश्यकतायाः सम्प्रत्ययः अर्थश्च।

1.4 शिशोः अधिगमकाठिन्यानां बाधानाञ्च आवश्यकतायाः ज्ञानम्।

अन्वितिः-2 विविधावश्यकतायुताः बालाः

2.1 इन्द्रियसम्बद्धाः - श्रवणदृष्ट्यादिशारीरिकाक्षमतानां परिभाषाः विशेषताश्च।

2.2 बुद्धिसम्बद्धाः - प्रतिभाशाली, बुद्धिमान्, मानसिकाक्षमः इत्यादीनां परिभाषाः विशेषताश्च।

2.3 अक्षमतायाः वर्धनम्- मूढता, मस्तिष्कीयाघातः, अधिगमाक्षमता।

2.4 सामाजिकसंवेगात्मकसमस्याः।

2.5 प्रतिभानुमन्दता, निम्नोपलब्धिः, मन्दाधिगन्तारः।

अन्वितिः-3 समावेशात्मकशिक्षायै सन्नाहः

3.1 समावेशात्मकविद्यालयस्य सम्प्रत्ययः- संसाधनानि उपलब्धता च, मनावसंसाधनानि, अक्षमता-भिवृत्तयः सम्पूर्णविद्यालयोपागमश्च।

3.2 कक्ष्यायां विशेषावश्यकतानां पूर्तये अपेक्षिताः सहकारिसेवाः- विशिष्टशिक्षकः, विशिष्टोपचारकः, शारीरिकोपचारकः वृत्त्युपचारकः, परामर्शकः च।

3.3 अधिगन्तुः मैत्रीपूर्णमूल्याङ्कनप्रक्रियायाः विकासः अनुप्रयोगाश्च, माध्यमिकशिक्षामण्डलानां परीक्षार्थं विविधसौविध्यानि।

Fifth Paper
(Compulsory Part)
(A) Inclusive Education

Total Marks :- 50

Objectives:

On Completion of this Course the Pupil Teacher will be able to:

- Understanding the Cultural Policies and Practices that need to be addressed in order to create an Inclusive School.
- Explore the definition of disability and Inclusion within an Educational Framework Context.
- Know Identification of the barriers to Learning and Participation.
- Understand how Learning Achievement is Perceived and Understood in State Policy Documents.
- Understand the National and International Commitments towards the Children with Diverse Needs.

UNIT 1. Inclusive Education

1.1 Definition, Concept, Importance and Philosophy of Inclusive Education.

1.2 Difference between Special Education, Integrated Education and Inclusive Education.

1.3 Concept and Meaning of Diverse Needs.

1.4 Addressing the Needs of Children with Learning Difficulties and Impairments.

UNIT. 2 Children with Diverse Needs

2.1 Definition and Characteristics of Sensory, Hearing, Visual and Physically Challenged.

2.2 Intellectual Definition & Characteristics of Gifted, Talented and Mentally Challenged.

2.3 Developmental Disabilities-Autism, Cerebral Palsy & Learning Disabilities.

2.4 Social and Emotional Problems.

2.5 Scholastic Backwardness, Low Achievement, Slow Learners.

UNIT 3. Preparation for Inclusive Education

3.1 Concept of Inclusive School - Infrastructure and Accessibility, Human Resources, Attitudes to Disability and Whole School Approach

3.2 Supportive Services required for Meeting Special Needs in the Classroom - Special Teacher, Special Therapist, Physiotherapist, Occupational Therapist and Counselor.

3.3 Development and application of learner-friendly evaluation procedures; Different provisions for examination by the boards of Secondary Education.

सन्दर्भग्रन्थाः (Reference Books)

1. विर्क, जसवन्त; अलका अरोड़ा; समावेशी शिक्षा के आधार, टी.एफ.सी. पब्लिकेशन्स, पटियाला।

2. यादव, एस.एस; यादव, सुधा; समावेशी शिक्षा, टण्डन पब्लिशर्स, लुधियाना।

3. Vijayan, P and Geetha (Ed. By Mittal, S.R., 2006) Integrated and Inclusive Education: DSE (vi) Manual, New Delhi.

4. Jha, M.; (2002) Inclusive Education for all : Schools without Walls, Chennai, Heinemann Educational publishers, Multivista Global Ltd.

5. Sharma, P.L.; (2003) Planning Inclusive Education in Small Schools, R.I.E. Mysore, Bhargav, Mahesh; Exceptional Children, H.P.Bhargav Book House, Agra.

पञ्चमपत्रम्

(वैकल्पिकः ख भागः)

ख-1. शान्तिशिक्षा

पूर्णाङ्काः - 50

उद्देश्यानि-

अमुं पाठ्यक्रमम् अधीत्य छात्राध्यापकाः-

- व्यापकरूपेण शान्तिं शान्तिशिक्षाञ्च अवगम्य तदीयम् आन्तरिक-सामाजिकसमरसतायाः सहसम्बन्धं प्रासङ्गिकताञ्च अवगच्छेयुः।
- गतिशीलसामाजिकयथार्थत्वेन शान्तिम् अवगच्छेयुः।
- वैयक्तिसामजिकप्रक्रियाणां मध्यस्थतानां च द्वन्द्वावबोधने समर्थाः भवेयुः।
- भारतीयपरिप्रेक्ष्ये शान्तिशिक्षां जानीयुः।

अन्वितिः-1 शान्तिशिक्षा

1.1 अर्थः, महत्त्वं प्रासङ्गिकता च।

1.2 शान्तिशिक्षायाः आवश्यकता, क्षेत्रम् उद्देश्यानि च।

1.3 शान्तिशिक्षायाः संक्षिप्तेतिहासः।

1.4 शान्तिशिक्षायाः मुख्यस्रोतांसि।

अन्वितिः-2 विविधस्तरेषु शान्तिशिक्षा

2.1 प्राथमिकस्तरस्य कृते शान्तिशिक्षायाः पाठ्यचर्या।

2.2 उच्चविद्यालयस्तरस्य कृते शान्तिशिक्षायाः पाठ्यचर्या।

2.3 शान्तिशिक्षासम्बद्धाः विद्यालयीयसहगामिक्रियाः – गान्धिजयन्ती, पृथ्वीदिवसः, शान्तिदिवसः, चिन्तनदिवसः, संयुक्तराष्ट्रसंघदिवसः इत्यादयः।

2.4 विश्वशान्तिस्थापनायै विविधधर्माणां योगदानम्।

अन्वितिः-3 भारतीयपरिप्रेक्ष्ये शान्तिशिक्षा

3.1 वेदः, इतिहासः, गीता योगसूत्रञ्च।

3.2 तन्यताप्रबन्धनाय प्राचीनप्रविधयः- योगः, विपश्यना, यज्ञः, ध्यानञ्च।

3.3 अनुशासने आत्मप्रबन्धने च आत्मनः कर्तव्यजागरूकतायाः संवर्धनम्।

3.4 पञ्चशीलसिद्धान्तः।

Fifth Paper
(Optional Part-B)
B- 1. Peace-Education

Total Marks :-50

Objectives:

On Completion of this Course the Pupil Teacher will be able to:

- Know Broaden notions about Peace and Peace Education, their Relevance and Connection to Inner and Social Harmony.
- Understand Peace as a Dynamic Social Reality.
- Understand Conflicts and its underlying Personal-Social Processes and Mediation.
- Peace Education in Indian Perspective.

UNIT 1: Peace Education

1.1 Meaning, Importance and Relevance of Peace Education.

1.2 Need, Scope and Objectives of Peace Education.

1.3 Brief History of Peace Education.

1.4 Main Sources of Peace Education.

UNIT 2: Peace Education at Various Levels

2.1 Curriculum of Peace Education for Primary Level.

2.2 Curriculum of Peace Education for High-School Level.

2.3 Peace Education related to School Co-curricular Activities and Celebration of Gandhi Jayanti, Earth day, Peace day, Thinking day and UNO day etc.

2.4 Contribution of Various Religions to establish World Peace.

UNIT 3: Peace Education in Indian Perspective

3.1 Veda, History, Geeta and Yoga-sutras.

3.2 Ancient Techniques for Stress Management - Yoga, Vipashyana, Yajna and Meditation.

3.3 Increasing duty Awareness in Self Discipline and Self Management.

3.4 Theory of Panch-Sheela.

सन्दर्भग्रन्थाः (Reference Books)

1. तिवारी, नीलाभ; जैन, नितिन (सम्पादकः); वैश्विक परिप्रेक्ष्य में शान्ति और मूल्य शिक्षा, राष्ट्रिय संस्कृत संस्थान, भोपाल परिसर, भोपाल।

2. अग्रवाल, जे.सी.; भोला, पी.; शिक्षा दर्शनः एक अध्ययन, शिप्रा पब्लिकेशन्स, दिल्ली

3. Mishra, Loknath; Peace Education: Framework for Teachers, APH Publishing Corporation, New Delhi.

4. Veerabhadrappa, R.P.; Teaching of Peace & Conflict Resolution, Lotus Press, New Delhi.

पञ्चमपत्रम्

(वैकल्पिकः ख भागः)

ख-2. मानवाधिकारशिक्षा

पूर्णाङ्काः-50

उद्देश्यानि-

अमुं पाठ्यक्रमम् अधीत्य छात्राध्यापकाः-

- मानवाधिकारस्य समानतायाश्च सन्दर्भे जागरूकाः भवेयुः।
- मानवाधिकारसन्दर्भे राष्ट्रिय-अन्ताराष्ट्रियप्रयासैः परिचिताः स्युः।
- मानवाधिकार-शिक्षणविधीनाम् अवबोधने क्षमाः भवेयुः।
- मानवाधिकारजागरूकताप्रचाराय अध्यापकविद्यालययोः भूमिकाम् अवगच्छेयुः।

अन्वितिः-1 मानवाधिकारः

1.1 मानवाधिकाराणां सम्प्रत्ययः।

1.2 मानवाधिकाराणाम् आवश्यकता महत्त्वं च।

1.3 भारतीयसंविधानं मानवाधिकाराश्च।

1.4 आधारभूतमानवाधिकाराः- स्वतन्त्रता, समानता, शिक्षा, सुरक्षा, अभिव्यक्तिः च।

अन्वितिः-2 मानवाधिकाराय प्रयासाः

2.1 राष्ट्रियमानवाधिकारायोगः तदुद्भवः प्रकार्याणि, क्षेत्रञ्च।

2.2 राज्यमानवाधिकारायोगः तदुद्भवः प्रकार्याणि, क्षेत्रञ्च।

2.3 स्त्रीणां, बालकानां, सामाजिकोपेक्षितानाञ्च विशेषाधिकाराः।

2.4 भारते मानवाधिकारान्दोलनानि।

अन्वितिः-3 मानवाधिकारशिक्षा

3.1 बालानां विशेषसन्दर्भे-अधिगन्तृशिक्षकयोः कर्तव्याधारिताधिकाराः।

3.2 सूचनाधिकारः (आर.टी.आई.) उपभोक्त्रधिकाराश्च।

3.3 मानवाधिकारजागरायाः संवर्धने विद्यालय-शिक्षकयोः भूमिका।

3.4 राजा राममोहनरायः, गान्धी, बी.आर्. आम्बेडकरः इत्येतेषां मानवाधिकारसम्बन्धिनः विचाराः।

Fifth Paper
(Optional Part - B)
B- 2. Human Rights Education

Total Marks :- 50

Objectives:

On Completion of this Course the Pupil Teacher will be able to:

- Awareness of Human Rights and Equality,
- Acquintance with the National and International Efforts in the Context of Human Rights.
- Understand the Teaching Methods of Human Rights,
- Develop an understanding the Role of the School and Teacher in Propagating Human Rights Awareness.

Unit 1 Human Rights

1.1 Concept of Human Rights

1.2 Need and Importance of Human Rights

1.3 Indian Constitution and Human Rights

1.4 The Fundamental Human Rights - Freedom, Equality, Education, Protection and Expression.

Unit 2 Efforts for Human Rights

2.1 National Human Rights Commission-its Origin, Functions and Scope.

2.2 State Human Rights Commission - its Origin, Functions and Scope.

2.3 Special Rights of Women, Children and Socially deprived.

2.4 Human Rights Movements in India.

Unit 3 Human Rights Education

3.1 Duty based Rights of Teacher and Taught with Special reference to Children.

3.2 Rights to Information (RTI) and Consumer Rights.

3.3 Role of School and Teacher to promote Human Rights awareness.

3.4 The thoughts regarding Human Rights of Rajaram Mohan Rai, Gandhi and B.R. Ambedkar.

सन्दर्भग्रन्थाः (Reference Books)

1. बिसवाल, तपन; मानवाधिकार जेन्डर एवं पर्यावरण, विवा बुक्स प्राइवेट लिमिटेड, नई दिल्ली।
2. पाण्डेय, रामशकल; मिश्र करुणाशङ्कर; मानवाधिकार और मूल्य शिक्षण, विनोद पुस्तक मन्दिर, आगरा।
3. पलाई, अरुण कुमार, भारत का राष्ट्रीय मानवाधिकार आयोग, राधा पब्लिकेशन, नई दिल्ली
4. जोशी, मोतीलाल, मानवाधिकार और शिक्षा, माया प्रकाशन, जयपुर
5. मिश्र, सुरेन्द्र कुमार, मानवाधिकार एवं बालश्रम, निर्मल पब्लिकेशन्स, दिल्ली
6. तनेजा, पुष्पलता, मानवाधिकार और बालशोषण, सत्यसाहित्य प्रकाशन, दिल्ली
7. गुप्त, कैलाशनाथ, मानवाधिकार और उनकी रक्षा, अविराम प्रकाशन दिल्ली
8. लांगयान, आर.बी.; दलितों के मसीहा-भारतरत्न डॉ. भीमराव अम्बेडकर, भारत प्रकाशन, अम्बाला छावनी (हरियाणा)।

पञ्चमपत्रम्

(वैकल्पिकः ख भागः)

ख-3. मूल्यशिक्षा

पूर्णाङ्काः-50

उद्देश्यानि-

अमुं पाठ्यक्रमम् अधीत्य छात्राध्यापकाः-

- मूल्यानां सम्प्रत्ययान् अवगन्तुं योग्याः भवेयुः।
- मूल्यशिक्षायाः प्रकृतिम् आवश्यकतां, महत्त्वञ्च जानीयुः।
- जनतन्त्रं, साम्यवादिता, सामाजिकता इत्यादीनि शैक्षिकमूल्यानि अवगच्छेयुः।
- भारतीयसंस्कृतेः मानवमूल्यानां च ज्ञानं प्राप्नुयुः।
- जनतन्त्रीयमूल्यानां सम्प्रत्ययानां परिज्ञाने समर्थाः स्युः।

अन्वितिः-1 मूल्यानि

1.1 अर्थः, स्रोतांसि, महत्त्वं च।

1.2 मूल्यानां प्रकृतिः वर्गीकरणञ्च।

1.3 धार्मिकशिक्षातः मूल्यानि, नैतिकमूल्यानि, नैतिकप्रशिक्षणञ्च।

अन्वितिः-2 मूल्यशिक्षा

2.1 मूल्यशिक्षायाः आवश्यकता, महत्त्वं क्षेत्रञ्च।

2.2 नैतिकतायाः सम्प्रत्ययः, नैतिकशिक्षा च।

2.3 मूल्याधारितशिक्षायाः महत्त्वम्।

2.4 प्रजातन्त्र-धर्मनिरपेक्ष-साम्यवादादिषु शैक्षिकमूल्यानि।

2.5 मूल्यनिर्माणे पाठ्यसहगामिक्रियाः।

अन्वितिः-3 मानवमूल्यानि

3.1 सामाजिकनीतिसन्दर्भे सांस्कृतिकसन्दर्भे च मानवमूल्यानि।

3.2 भारतीयसंस्कृतेः मानवमूल्यानां च मूल्याङ्कनम्।

3.3 नैतिकन्यायः नैतिकी क्रिया च।

Fifth Paper
(Optional Part - B)
B-3. Value Education

Total Marks :- 50

Objective:

On Completion of this Course the Pupil Teacher will be able to:

- Understand the Concept of Values.
- Understand the Nature, Need and Importance of Value Education.
- Enable them to understand Educational Values like Democratic, Secular and Socialist.
- Understand Indian Culture and Human Values.
- Understand and appreciate the Concept of Democratic Values.

Unit 1 Values

1.1 Meaning, Importance and Source of Values.

1.2 Classification and Nature of Values.

1.3 Values from Religious Education, Moral Values and Moral Training.

Unit 2 Value Education

2.1 Need, Importance and Scope of Value-Education.

2.2 Concept of Morality and Moral Education.

2.3 Importance of Value-oriented Education.

2.4 Education Values like Democratic, Secular and Socialist.

2.5 Co-curricular Activities to Inculcate Value.

Unit 3 Human Values

3.1 Human Values on Socio-moral and Cultural Context.

3.2 Valuation of Indian Culture and Human Values.

3.3 Moral Judgment and Moral Action.

सन्दर्भग्रन्थाः (Reference Books)

1. माथुर, टी.बी., मूल्यपरक शिक्षा, एक्सटेंशन सर्विस डिपार्टमेण्ट, रिजनल कॉलेज ऑफ एज्यूकेशन, अजमेर।
2. पाण्डेय, रामशकल; मिश्र करुणाशङ्कर; मानवाधिकार और मूल्य शिक्षण, विनोद पुस्तक मन्दिर, आगरा।
3. शर्मा, राजेन्द्र, नैतिक मूल्यशिक्षा, गुरुजी बुक कम्पनी, जयपुर।
4. शर्मा, आर.ए., मानव मूल्य एवं शिक्षा, आर. लाल बुक डिपो, मेरठ।
5. Gupta, N.L., Value Education, Theory & Practice, Krishna Brother, Ajmer.
6. Gupta, K.M., Training cum-Research Project in Value, Orientation, Value Analysis model, DTE, SE & ES, NCERT, New Delhi.
7. Ruhela, S.P., Human Values & Education, Sterling Publishers Pvt. Ltd., New Delhi.
8. Jasta, Hari Ram, Spiritual Values and Education, Prabhat Prakashan, Delhi.

पञ्चमपत्रम्

(वैकल्पिकः ख भागः)

ख-4. शिक्षायां लैङ्गिकसमस्याः

पूर्णाङ्काः-50

उद्देश्यानि-

अमुं पाठ्यक्रमम् अधीत्य छात्राध्यापकाः-

- लैङ्गिकतायाः, लैङ्गिकपक्षपातस्य, लैङ्गिकरूढिवादस्य, सशक्ततायाः, लैङ्गिकसमतायाः, निष्पक्षतायाः, समानतायाः, पितृसत्तायाः नारीवादस्य च मुख्यसम्प्रत्ययपुरस्सरं प्राथमिकपरिचयम् अवबोधञ्च विकासयेयुः।
- महिलाध्ययनाद् लैङ्गिकाध्ययनं प्रति जायमानं क्रमिकगहनपरिवर्तनम् अवगच्छेयुः।
- शिक्षणप्रक्रियायाः विविधशाखासु विद्यालये पाठ्यचर्यायां पाठ्यसामग्र्याञ्च लैङ्गिकविषयान् जातिवर्गधर्मक्षेत्रैः सह एतत्पारस्परिकक्रियाश्च अधिगच्छेयुः।
- शिक्षायाः लैङ्गिकसन्दर्भे ऐतिहासिकानि समसामयिकानि च प्रमुखप्रस्थानानि अवगच्छेयुः।

अन्वितिः-1 लैङ्गिकसमस्याः

1.1 लैङ्गिकं, यौनं, कामः, पितृसत्ता, पुरुषत्वं, स्त्रीत्त्वञ्च।

1.2 लैङ्गिकसम्बद्धः- पक्षपातः, रूढिवादः, सशक्तताभावश्च।

1.3 जातिः, वर्गः, धर्मः, अशक्तता, प्रदेशः इत्येषां सम्बन्धे निष्पक्षता समानता च।

1.4 यौनोत्पीडनम् अपभाषणञ्च।

अन्वितिः-2 लैङ्गिकाः शैक्षिकाश्च सिद्धान्ताः, भारतीयसन्दर्भे अनुप्रयोगाः

2.1 सामाजिकीकरणसिद्धान्तः।

2.2 लिङ्गभेदः।

2.3 संरचनात्मकसिद्धान्तः।

अन्वितिः-3 पाठ्यचर्यायां लैङ्गिकविषयाः

3.1 लिङ्गम्, संस्कृतिः, संस्थाश्च - वर्ग-जाति-धर्मक्षेत्राणाम् अन्तर्वर्गः।

3.2 पाठ्यचर्या लैङ्गिकसमस्याश्च।

3.3 पाठ्यपुस्तकेषु तत्सम्बद्धविषयेषु च लैङ्गिकता।

3.4 परिवर्तनस्य अभिकर्तृत्वेन शिक्षकः।

Fifth Paper
(Optional Part - B)
B-4. Gender Issues in Education

Total Marks :-50

Objectives:

On Completion of this Course the Pupil Teacher will be able to:

- Develop basic Understanding and Familiarity with key concepts-Gender, Gender bias, Gender Stereotype, Empowerment, Gender Parity, Equity and Equality, Patriarchy and Feminism.
- Understand the Gradual Paradigm shift from Women Studies to Gender studies.
- Learn about Gender Issues in School, Curriculum, and Textual Materials across Teaching Processes and its mutual action with Class, Caste, Religion and Region.
- Understand Historical, Contemporary features of Education in the Gender Context.

UNIT 1: Gender Issues

1.1 Gender, Sex, Sexuality, Patriarchy, Masculinity and Feminism.

1.2 Gender related bias, Stereotype, and Empowerment.

1.3 Equity and Equality in relation with Caste, Class, Religion, Disability and Region.

1.4 Sexual Harassment and Abuse

UNIT 2: Theories On Gender and Education: Application In The Indian Context

2.1 Socialization Theory

2.2 Gender Difference

2.3 Structural Theory

UNIT 3: Subjects on Gender Issues In Curriculum

3.1 Gender, Culture and Institution - Intersection of Class, Caste, Religion and Region

3.2 Curriculum and Gender Issues.

3.3 Gender in Text Books and in related Subjects.

3.4 Teacher as an Agent of Change

सन्दर्भग्रन्थाः (Reference Books)

1. सलूजा, चाँद किरण; शिक्षाः सामाजिक परिप्रेक्ष्य, हिन्दी माध्यम कार्यान्वय निदेशालय, दिल्ली विश्वविद्यालय, दिल्ली।
2. बिसवाल, तपन; मानवाधिकार जेन्डर एवं पर्यावरण, विवा बुक्स प्राइवेट लिमिटेड, नई दिल्ली।
3. लोढा, महावीरमल; नैतिक शिक्षाः विविध आयाम, राजस्थान हिन्दी ग्रन्थ अकादमी, जयपुर।
4. Bhasin, Kamala; Understanding Gender, Kali for Women Publications, New Delhi.
5. Menon, Nivedita; Gender and Politics in India, Oxford University Press, New Delhi.

✦✦✦